

**Полтавський
Хрестовоздвиженський
монастир**

ПОЛТАВСЬКИЙ ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКИЙ МОНАСТИР
МІЖГОСПОДАРСЬКЕ УПРАВЛІННЯ КЛУБІВ
ТА СПОРУД «ЛТАВА»
РЕДАКЦІЯ ГАЗЕТИ «ПОЛТАВСЬКИЙ ВІСНИК»

В. Н. ЖУК

ПОЛТАВСЬКИЙ
ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКИЙ
МОНАСТИР

Статті з історії монастиря
з коментарями та фотоілюстраціями

Полтава — 1993

Автор-упорядник книги кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України Віра Никанорівна Жук присвячує цю книгу пам'яті двох жінок — великих трудівниць, помічниць у роботі: своєї матері Ганни Трохимівни Жук та монахині Антонії (Ніни Миколаївни Жартовської) — учасниці Великої Вітчизняної війни.

Усі кошти від продажу книги підуть на велику благодійну справу — на відбудову унікальної святині, пам'ятки історії та культури—Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря.

ПЕРЕДМОВА

Історія монастирів Полтавщини є цікавою сторінкою в історичному розвитку краю, частиною історії України. Монастирі почали виникати в Київській Русі ще в X—XI ст. після запровадження християнства (988 р.) і відіграли велику роль у поширенні й утвердженні християнства, що сприяло консолідації східнослов'янських племен, становленню феодальних відносин на Русі, зміцненню держави в цілому. З XIV ст. починається колонізація монастирями необжитих районів Русі (спустошених монголо-татарами, а потім золотоординцями на чолі з Темір-Кутлуком), що теж мало на той час неабияке значення. Монастирі з їхньою системою споруд були оборонними пунктами в боротьбі проти монголо-татарського іга, пізніше проти кримських татар і Турецької османської імперії, проти польських магнатів і шляхти, унії та католицизму.

Будучи великими феодалами й користуючись релігійним впливом на маси, монастирі відігравали вагомую роль у суспільно-політичному житті, у важливих подіях свого часу. Не лише на ранніх етапах розвитку, а й пізніше вони були значними центрами культури. У їх стінах розвивалося літописання, поширювалася писемність, створювалися бібліотеки, школи. Монастирі проводили значну благодійну діяльність, у тому числі влаштовували богадільні (щпиталі) для бездомних, знедолених, калік, старих і немічних.

Все це стосується і монастирів полтавського краю. Відомостей про те, які монастирі, крім двох переяславських, існували до монголо-татарського іга на території, що пізніше одержала назву Полтавщина, ми не маємо. Більш конкретні дані дійшли до нас уже з XV ст. Одним із найстаріших у краї був Гадяцький Красногірський Миколаївський чоловічий монастир, заснований за 6 верст (понад 6 км) на південь від Гадяча, біля річки Псьол, на горі Красній (красивій), в 1442 році православними віруючими, які тікали з Правобережжя від переслідування католицькою церквою, від гніту польських магнатів і шляхти й шукали пристанища в так званих «пустинях». Спершу в пустельці проживало кілька монахів. У 1482 році монах Пимон влаштував тут маленьку церкву, а згодом неподалік виникло невелике поселення під назвою Будища.

Поступово, займаючи вільні землі та одержуючи пожертвування від гетьманів, козацької старшини і від різних осіб, монастир розбагатів. 1656 року гетьман Богдан Хмельницький затвердив за Гадяцьким Красногірським Миколаївським монастирем усі його володіння та пожертвував ще нові. Юрій Хмельницький пожалував монастиреві села Свинарну поблизу Гадяча та Павлівку біля Зінькова. 1658 року всі монастирські володіння підтвердив своєю грамотою гетьман Іван Виговський, а 1687 року — Іван Мазепа. Тоді ж монастиреві він віддав і Будища (які з того часу носили назву Монастирські Будища, нині село Малі Будища Гадяцького району). У 90-х роках XVII ст. серед володінь цього монастиря були: село Книшівка, перевіз поблизу монастиря, двори в Гадячі, ґрунти та ліси поблизу сіл Римарівки, Свинарного, Сватків, Лютеньки, солодовні, рибні ловлі, левади, млини, озера (саги) та інше. Монастирські орні поля були в 20 місцях, а водяні млини в селах Веприк, Дудчинці, Монастирські Будища, Петрівка та Римарівка.

1602 року засновано Великобудищанський Троїцький жіночий монастир біля містечка Великі Будища, яке в часи полкового устрою було сотенним містечком Полтавського полку (нині село Диканського району).

У Мгарському лісі, поблизу Лубен, на землях Раїни Вишневецької, 1619 року засновується Лубенський Мгарський Преображенський монастир, який тривалий час був одним із важливих центрів православ'я на Лівобережжі, як і заснований у другій половині XVI ст. Пивогорський Пустинно-Миколаївський монастир (на горі Пивісі поблизу тодішнього Городища, нині — селище міського типу Градизьк Глобинського району). Останній був філіалом Київського Пустинно-Миколаївського монастиря й управляв усіма його багаточисленними лівобережними маєтностями. Жителі сіл і містечок, що були власністю Городиського Пивогорського, Лубенського Мгарського та інших монастирів, брали активну участь у козацько-селянських повстаннях під проводом Івана Сулими 1635 року, Павла Павлюка (Бута) 1637 року, Якова Острянина та Карпа Скидана 1638 року і багатьох менш відомих ватажків, а згодом — у Визвольній війні 1648—1654 років, яку очолив Богдан Хмельницький. Нерідко в цих подіях брали участь і монахи та священики, інші служителі культу.

При монастирях були непогані бібліотеки старовинної, пере-

важно релігійної літератури, діяли майстерні іконописців та різьбярів, духовні семінарії, школи, що мало важливе значення для розвитку культури та освіти в краї.

У даній книзі мова піде про Полтавський Хрестовоздвиженський монастир — винятково цікаву пам'ятку історії та культури, яка веде свій початок від середини XVII ст. і з якою пов'язано багато важливих історичних подій і славіх імен. У пропонованій читачам книзі-збірці першою подається стаття — історична довідка про Хрестовоздвиженський монастир, підготовлена автором-упорядником книги кандидатом історичних наук, заслуженим працівником культури України Вірою Никанорівною Нѣук. Далі вміщено статті, опубліковані в дореволюційні часи. У першій із них мова йде про монастирі, які існували на території Полтавщини в сиву давнину, а за нею вміщено передруки статей безпосередньо про Полтавський Хрестовоздвиженський монастир, що публікувалися в основному в неофіційній частині журналу Полтавської єпархії — в «Полтавских епархиальных ведомостях» за 1865, 1882, 1891 роки. Авторами їх були церковні історики минулого П. Мазанов та І. Х. Пічета — батько відомого радянського вченого, історика-славіста, академіка Академії наук СРСР В. І. Пічети. (Статті П. Мазанова були потім опубліковані окремою брошурою). Також друкується витяг із книги В. О. Бучневича «Записки о Полтаве и ее памятниках» (Полтава, 1902), де автор доводить історію монастиря до початку XX ст. Усі ці статті дореволюційних авторів не є продовженням одна одної. Тому в них є деякі повторення в тій чи іншій мірі одних і тих же відомостей. Та в той же час вони доповнюють одна одну, подають кожна якісь нові дані з історії монастиря, розповідають про нього як значний культурний центр чи про видатних осіб, імена яких пов'язані з монастирем та з Полтавою.

Тексти статей з усіма їх підрозділами друкуються без будь-яких змін. У тому числі посторінково збережено посилання авторів на першоджерела. Лише в окремих місцях у квадратних дужках показано скорочення, які допускалися в авторів. За археографічними вимогами при виданні будь-яких історичних пам'яток письма необхідне дотримання всіх їх особливостей, насамперед мови оригіналу. Тому всі статті з дореволюційних видань, включені до книги, друкуються мовою оригіналу — російською, за сучасним російським правописом з максимальним збережен-

ням лексичних, морфологічних та синтаксичних особливостей мови авторів. У цитатах, які зустрічаються в авторських текстах, зберігається правопис оригіналу, в тому числі залишено й літеру «ѣ» (твердий знак) в кінці слів після приголосних, лише замінено літеру «ять» на сучасне російське «е».

Оскільки сучасному читачеві чимало старих термінів, історичних подій та прізвищ (імен) осіб можуть бути незнайомі, то в кінці книги додано до статей коментарі. Якщо всі статті — до революційні тексти подано мовою оригіналів — російською, то передмова, історична довідка про Полтавський Хрестовоздвиженський монастир — «Унікальна пам'ятка історії та культури» і коментарі, написані автором-упорядником українською мовою. Цього принципу дотримуються видавці в академічних виданнях багатьох історичних творів, у тому числі тритомника Д. І. Яворницького «Історія запорозьких козаків» (К.: Наукова думка, 1990—1991. — Тт. 1—3).

Фотоілюстрації до книги взято із приватної колекції полтавської колекціонерки, кандидата біологічних наук Музи Миколаївни Маньківської. Фото та фотокопії виготовлені фотографом Державного архіву Полтавської області Геннадієм Васильовичем Швидким. Обкладинка роботи Євгена Васильовича Путрі, члена Співки художників України.

Книга-збірка розрахована не лише на спеціалістів — істориків, краєзнавців, церковнослужителів, але й на широке коло читачів як віруючих, так і невіруючих, на всіх шанувальників сивої старовини, історії та культури свого рідного краю.

УНІКАЛЬНА ПАМ'ЯТКА ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Дивлячись на залишки споруд Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря, дзвіниця і собор якого, незважаючи на недбайливе ставлення до них протягом багатьох десятиліть, і нині вражають своєю величчю і красою як полтавців, так і численних гостей міста, кожен бачить перед собою перш за все пам'ятки архітектури та культові споруди. І мало хто знає про те, що колись у стінах цього монастиря, красою якого захоплювалися Тарас Шевченко, Григорій Мясоедов та багато інших майстрів своєї справи і простолюдинів, вирувало багатозмістове життя. Саме так, бо в минулому, особливо в другій половині XVIII ст. Хрестовоздвиженський монастир був одним із важ-

ливих культурних центрів не лише Полтавщини, але й значного регіону України. Із ним пов'язано чимало важливих історичних подій та багато славних імен.

Засновано цей монастир 1650 року поблизу тоді невеликого полкового міста Полтави, на горі, на березі річки Ворскли, неподалік від місця впадіння в неї її притоки — невеличкої річки Полтавки, яка здавна в народі більше відома під назвою Тарпунька. Вся гора на час заснування, та ще й у XVIII ст., була покрита густим віковим лісом, переважно дубовим, через який до монастиря вилася лише вузьенька стежина. Засновано ж було цю обитель з ініціативи й на кошти тодішнього полтавського полковника Мартина Пушкаря, Івана Іскри та іншої козацької старшини й міщан Полтави за дозволом Київського митрополита, відомого церковного діяча і письменника Сильвестра Косова (р. народж. невідомий — п. 1657 р.) на честь розгрому в цих місцях військ польських магнатів і шляхти. А споруджував монастир з дозволу останнього ігумен Лубенського Мгарського Преображенського монастиря Калістрат.

Чимало бачив на своєму віку Полтавський Хрестовоздвиженський монастир. 1695 року він був захоплений і спустошений кримськими татарами, які прийшли до Полтави з колишнім старшим писарем Генеральної військової канцелярії Петриком (Петро Іванович Іваненко). 1691 року він утік до Криму, уклав угоду про перехід Лівобережної України під владу султанської Туреччини, а незабаром, оголосивши себе гетьманом і захисником знедоленого люду, виступив проти влади Москви на Україні та проти гетьмана Івана Мазепи, разом із своїми союзниками-татарами розпочав походи на Лівобережжя. Але татари, захопивши чималу здобич, зрадили Петрика. Чимало постраждав тоді монастир.

1709 року Хрестовоздвиженський монастир розорили шведські війська. Захопивши його, шведи затагнули туди свої гармати й обстрілювали з них із Монастирської гори bastiони Полтавської фортеці, обложеної противником. Пізніше одна з тих шведських гармат була перенесена від монастиря на поле Полтавської битви, у літній табір Петровського Полтавського кадетського корпусу і тривалий час знаходилася там поблизу Братської могили російських воїнів, що в народі ще й до наших днів носить назву «Шведська могила». За переказами, які зафіксовані в історичних джерелах XIX — початку XX ст., у монастирі

була штаб-квартира Карла XII. Поблизу лісу, який покривав гору та прилягав до неї, розташовувалася шведська артилерія. Там же був млин, із якого, за тими ж давніми переказами, Карл XII посилав накази військам під час штурму Полтави. З другого боку — схилу гори, ліворуч від Зіньківської дороги, знаходилася артилерія російських військ. Неподалік монастиря Карл XII 17 (28) червня був поранений кулею в ногу якимось козаком під час об'їзду своїх аванпостів за десяток днів до Полтавської битви.

Перші монастирські споруди були дерев'яними. Наприкінці XVII ст., після розорення кримськими татарами, старий дерев'яний собор було розібрано і розпочато будівництво нового мурованого собору на кошти генерального писаря, а потім генерального судді Лівобережної України В. Л. Кочубея. Але 1708 року Василь Кочубей разом з колишнім полтавським полковником Іваном Іскрою були страчені за наказом гетьмана Івана Мазепи за їхні доноси на нього цареві Петру I. А 1709 року Монастирську гору та інші околиці Полтави захопили шведи. В зв'язку з цими подіями спорудження нового собору було припинено. Після вигнання шведів його вже пізніше, в першій чверті XVIII ст., добудовував син В. Л. Кочубея — полтавський полковник В. В. Кочубей.

Хрестовоздвиженський, ще Воздвиженський або в ім'я Воздвиження чесного і животворного хреста Господнього собор Полтавського монастиря є одним із кращих зразків архітектури, яку одні називають візантійською, інші — українським барокко. За принципами побудови це дещо витягнутий прямокутник, хрестоподібної форми, схожий на такі відомі архітектурні пам'ятки кінця XVII ст., як собори Миколаївського і Братського монастирів у Києві, Троїцького у Чернігові, Мгарського Преображенського в Лубнах. Але полтавський семиглавий (має сім бань-куполів) відрізняється від них постановкою куполів, широкими наріжними лопатками та облямуванням вікон і дверей. Споруджений на горі, що чудово оглядається з різних боків, Хрестовоздвиженський собор Полтавського монастиря не має головного і другорядних фасадів, усі його боки рівноцінні в архітектурному відношенні. Площа головного монастирського собору за сучасними мірами становить 366 квадратних метрів.

Внутрішнє оздоблення головного собору виконано дещо пізніше. 1756 року влаштовано праворуч олтаря престол в ім'я Бла-

говіщення Пресвятої Богородиці, на хорах з правого боку 1761 року — в ім'я Святителя Миколая, з лівого боку, там же, в 1795 році влаштовано престол в ім'я Усікновення глави Іоанна Хрестителя. Наприкінці XIX ст. вони поновлювалися.

Перший іконостас собору виконував відомий майстер XVIII ст. Василь Реклінський (Реклінський). А другий — чотирярусний, різблений, із липи, позолочений, у стилі барокко — виконав 1772 року російський та український різьбяр-підприємець, виходець з російського міста Осташкова Сисой Зотович Шалматов. З 1752 року він оселився в містечку Охтирці на Сумщині, відкрив там свою майстерню і разом зі своїми помічниками-підмайстрами виготовив чудові різьблені іконостаси для ряду соборів Курська, Воронежа та України, в тому числі для Лубенського Мгарського монастиря (1762 — 1765 рр.), для Лохвицького собору (1765—1770 рр.), різблений іконостас та статуї для Покровської церкви в Ромнах (1768—1773 рр.), спорудженої на замовлення останнього гетьмана Запорозької Січі Петра Калнишевського. Ця церква на початку XX ст. була перенесена до Полтави і спалена в роки Великої Вітчизняної війни. А чудовий іконостас собору Хрестовоздвиженського монастиря було знищено в 1933 році.

Друга монастирська церква — Троїцька, або в ім'я Святої Трійці, була споруджена за 50 кроків від соборної в 1750 році. Вона мурована, однарусна, з одною банею (однокупольна). Вважалася трапезною. 1864 року її перебудували. При цьому спорудили два придільних престоли: з правого боку — Великомучениці Варвари (1864 р.), ліворуч — в ім'я Архістратига Михаїла (1866 р., розібраний 1894 р.). З південного боку зробили добудову — приміщення, в якому знаходилася трапезна, кухня та келія монаха, який завідував трапезою.

1822 року над Полтавою та її околицями пронеслася сильна буря; яка пошкодила й частину старих будівель монастиря.

Третя церква на території Хрестовоздвиженського монастиря — Семенівська, або в ім'я святого Симеона Богоприїмця, була збудована 1887 року неподалік від Троїцької церкви, з південного боку. Мурована, однокупольна (одноголава). Її спорудив на свої кошти багатий іркутський купець, а потім полтавський меценат І. С. Котельников у пам'ять про свого єдиного сина Семена, який помер у Полтаві. 1886 року батьки везли свого безнадійно хворого сина на лікування до Криму й по дорозі заїхали в

Полтавський Хрестовоздвиженський монастир. Юному Семенові так сподобався монастир і його мальовничі околиці, що він забажав бути похованим тут, коли помре. Це скоро й трапилося, і батьки, виконавши останню волю сина, назавжди залишилися в Полтаві. Семенівський храм старший Котельников споруджував спеціально для братської трапези, тому в західній його частині було влаштовано хлібопекарню, кухню та келію для монаха, який відав трапезою. Розміри цього храму: довжина — 39,5 аршина (понад 28 метрів), ширина — 14,5 аршина (10,5 м).

Окрасою монастиря стала чотириярусна дзвіниця, споруджена за 20 сажнів (42,6 м) від соборної Хрестовоздвиженської (Воздвиженської) церкви в 1786 році при архієпископі Слов'янському і Херсонському Никифорі Феотокі. Споруда чудової італійської архітектури з елементами українського стилю, який називають українським барокко. Близька до стилю Києво-Печерської лаври, оздоблена різноманітними класичними ліпними елементами. Висота її 22 сажні (47 метрів). Всього на дзвіниці було десять різних за розмірами дзвонів. Та гордістю її був величезний дзвін вагою в 400 пудів (понад 6,5 тонни).

Крім цих культових споруд, на території монастиря ще були: будинок настоятеля, дерев'яний, на кам'яному фундаменті, на сім кімнат, з підвальним приміщенням із чотирьох кімнат, споруджений 1885 року замість старого, що існував з 1770 року; будинок для братських келій, збудований того ж 1770 року, потім реставрований у 1863 та 1892 роках (стояв він вздовж монастирської стіни з боку міста); з південно-західного боку — кам'яний одноповерховий дім на 8 братських келій з відділенням для лікарні, споруджений купцем І. С. Котельниковим 1889 року. З північного боку, за монастирською стіною-огорою, стояв дерев'яний на кам'яному фундаменті одноповерховий будинок на чотири кімнати з кухнею. Це — так званий «странноприймний дім» («странноприемный дом»), збудований 1887 року на пожертвування. Весь монастир був обнесений мурованою огорожею, частина якої споруджувалася в 1881, а решта — в 1887 році.

До указу Катерини II про відібрання монастирських маєтностей у казну від 10 (21) квітня 1786 року Полтавський Хрестовоздвиженський монастир мав на той час у своєму володінні невеликі села Розсошинці (нині стали писати Розсошенці), Буланове, де була пустелька (невеличкий монастир), а при ній водян-

ний млин, Триби (теж з водяним млином) та значні села Сторожеву, Сем'янівку (ще Семенівка, нині село Кротенки Полтавського району) та Ольшанку (можливо, Вільхівщина — нині село Черкасівської сільради Полтавського району), де теж була пустелька. Всього у цих населених пунктах монастиреві належало близько 2000 душ кріпаків чоловічої статі. Монахів та послушників у монастирі на той час було близько 50 чоловік, а в інші періоди від 17—20 до 40 й більше. Після секуляризації монастирських земель у володінні монастиря залишалося земельних угідь в межах 200 десятин (1 десятина = 1,09 га), їх обробляли самі мешканці монастиря. Щоб орати, сіяти, перевозити врожай, тримали кілька пар волів, мали свій реманент. Значну частину землі — луків здавали в оренду під пастівники. І самі монахи брали на випас худобу міських жителів, маючи від цього непоганий прибуток, як і від двох млинів. З 1881 року існував свій власний цегельний завод, який давав можливість виготовляти дешево й високоякісну цеглу для спорудження братських келій та різних господарських будівель. Щоправда, для роботи цегельного заводу було вірубано значну частину прекрасного вікового монастирського лісу.

Монастир мав красиве церковне начиння, що відносилось в основній масі до XVIII — початку XIX ст. Було й значно старіше збіжжя, а також багата бібліотека релігійного, богослужбового змісту, яка вела свій початок теж в основному з XVIII ст., зберігалися окремі книги за XVI—XVII ст. Вражали красою і багатством срібні з позолотою, прикрашені коштовним камінням, іншими прикрасами на престольні хрести, водосвятні чаші, дарохранительниці, лампади, розшитий золотом і сріблом одяг вищого духовенства, плащаниці тощо. Із церковної літератури велику цінність являли: євангелія львівського друку 1644, 1670 років, московського друку 1657, 1731, 1759, 1775 та інших років, двотомник «Поучительных слов святого Василия Великого», надрукований 1594 року в друкарні К. К. Острозького (у м. Острозі — нині Рівненська область); тріоді, мінеї, служебники та інші богослужбові книги київського друку 1615 року, львівського 1631, 1638, 1643, 1691 років, московського — 1704, 1732, 1754 та інших років, требники Петра Могили київського друку 1646 року, «Апостол» київського друку 1752 року; «Краткий летописец» М. В. Ломоносова, виданий 1760

року, та його ж «Букварь» 1771 року і чимало іншої літератури, унікальної, в тому числі й античних авторів.

Особливо багатою була ризниця монастиря, де зберігалися дуже цінні дві розшиті золотом плащаниці, чотири митри, шиті золотом, а одна сріблом, старовинні срібні з позолотою водосвятні чаші, кухлі, блюда, посох (палиця), срібні з позолотою, прикрашені коштовним камінням наперсні хрести, кадила, підсвічники тощо. Було чимало ікон, виготовлених майстрами високого класу.

У келіях архімандрита знаходилася дуже цікава зала з освітленням на три боки, стіни якої замість обоїв були прикрашені картинами на полотні та дереві з сюжетами на біблійську та історичну тематику. Серед інших за розмірами й сюжетами виділялися дві великі історично-батальні картини. Одна — зліва від вхідних дверей — зображення Олександра Невського, якому шведи вручають свої мечі, а друга присвячена Полтавській битві 1709 року. На ній зображено Петра I на білому коні і в кольчугі, якому теж вручають свої мечі переможені шведи. Ця картина «Апофеоз Петра Великого» потім була передана в музей Історії Полтавської битви. А історична ця зала, що носила назву Катерининської, була влаштована до приїзду Катерини II до Полтави в червні 1787 року під час її мандрівки по Україні й Криму на запрошення Г. О. Потьомкіна.

Тривалий час Полтавський Хрестовоздвиженський монастир був значним культурним осередком краю. Цьому в значній мірі сприяло те, що з 1775 по 1798 рік у монастирі було місцеперебування архієпископів Слов'янських і Херсонських (в останні роки іменувалися Катеринослагськими), серед яких були відомі вчені свого часу із світовим ім'ям. Першим із них був Євгеній Булгаріс (ще Булгар, у миру Єлевферій, 1716—1806 рр.) — видатний вчений-енциклопедист і педагог свого часу, уродженець острова Корфу в Греції, виходець із огреченої болгарської сім'ї, глибокий знавець латинської, італійської, французької та інших європейських мов і літератури, філософії, математики, геометрії, історії, музики, інших наук, автор підручників для грецьких шкіл, творів з багатьох галузей наук, перекладач, друг великого французького просвітителя Вольтера (1694—1778 рр.) та франкського короля, потім імператора Карла Великого (1742—1814 рр.). З кінця 60-х років XVIII ст. Є. Булгаріс прийняв російське підданство, спершу видав бібліотекою ім-

ператриці, а з 1775 року був призначений архієпископом Слов'янським та Херсонським і з 1776 по 1781 рік проживав у Полтавському Хрестовоздвиженському монастирі. З 1779 по 1786 рік, за рекомендацією Євгенія, архієпископом Слов'янським і Херсонським, а одноразово й настоятелем Хрестовоздвиженського монастиря був призначений інший славетний грек, земляк Булгаріса, теж уродженець острова Корфу, другий (після Євгенія) із «двох предтеч розумового і політичного пробудження Греції», видатний вчений, виходець із графського роду Никифор Феотокі (у миру Николай, 1731 — 1800 рр.). Він був запрошений Євгенієм Булгарісом до Росії і безпосередньо до Полтави.

З прибуттям і поселенням у монастирі архієпископа Євгенія з його дозволу і за його рішенням адміністратор Феоктист Мочульський заснував при монастирі невеличку школу для підготовки монастирських півчих із 10 хлопчиків. У 1778 році вона була реорганізована в духовне училище й переведена в місто, у відремонтований будинок біля Спаської церкви, подарований останнім малоросійським гетьманом графом К. Г. Розумовським; незабаром перетворена на Полтавську Слов'янську (ще Словенська) семінарію — унікальний для тих часів навчальний заклад. У ньому хлопці — виходці з різних станів не лише єпархії, а й з інших регіонів протягом десяти років одержували добрі знання не лише з релігійних дисциплін, але й з математики, фізики, географії, історії та інших, в тому числі глибокі знання класичних мов та літератури. Слов'янська семінарія діяла в Полтаві до 1798 року, до переведення її в місто Новомосковськ Херсонської губернії (нині місто Кіровоградської області), а 1803 року — в Катеринослав (нині м. Дніпропетровськ). І знаходилася ця семінарія безпосередньо у віданні архієпископів Слов'янських і Херсонських та монастиря.

У Полтавській Слов'янській семінарії навчалося багато людей, імена яких стали потім відомі далеко за межами Полтавщини та України. Серед них були: основоположник нової української літератури, автор перекладеної на український лад Вергілієвої «Енеїди», безсмертної «Наталки Полтавки» та «Москаля-чарівника» І. П. Котляревський, перекладачі класичних творів грецьких і римських авторів М. І. Гнедич та І. І. Мартинов, український письменник В. П. Гоголь-Яновський (батько М. В. Гоголя), відомий грецький педагог, письменник і вчений-енци-

клопедист Афанасіос Псалідас (1767—1829 рр.) та чимало інших здібних юнаків з України, Росії, Греції. Останні були діти тих грецьких купців, яких особливо багато ще з часів Богдана Хмельницького проживало в Ніжині, а також у деяких інших містах України, або ж тих греків, які брали участь у російсько-турецькій війні 1768—1774 рр. на боці Росії й потім змушені були шукати політичного притулку в Російській імперії та безпосередньо в українських губерніях. У Слов'янській семінарії одержав першу освіту уродженець Полтави, відомий вчений-лікар, ректор і професор Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії С. Ф. Гаєвський, як і багато інших церковних та культурних діячів чи вчених.

До видатних діячів, педагогів та вчених, крім Євгенія Булгаріса та Никифора Феотокі, належали архієпископ Слов'яно-Херсонський Амвросій Серебренников та єпископ Гавриїл Банулесно-Бодоні, які працювали тут наприкінці XVIII ст. і теж були в числі керівників та викладачів Слов'янської семінарії. Німецьку мову і математику викладав запрошений із Лейпціга професор Шалль.

З Хрестовоздвиженським монастирем пов'язана діяльність відомого майстра по виготовленню іконостасів Василя Реклинського. Як сказано вище, у 30-х роках XVIII ст. він разом із своїми учнями виготовив іконостас для головного собору монастиря.

У другій чверті — середині XVIII ст. в Хрестовоздвиженському монастирі працював (тут і прийняв чернецтво) талановитий живописець Самуїл. 1762 року його було переведено до Києва й призначено «малярським начальником» Софійського монастиря. З робіт, виконаних ним, зберігся добре відомий «Портрет Д. Долгорукова» (1769 р.), який вражає психологічною глибиною, вправним малюнком, вишуканим живописом. Ікони, писані Самуїлом, високо цінувалися в Києві, Москві та інших містах.

Із січня 1818 року до 1876 року поблизу монастиря, на південно-східному схилі Монастирської гори, знаходилося Полтавське духовне училище (стара бурса). Розташовувалося воно у власних кам'яному двоповерховому та дерев'яному одноповерховому приміщеннях, подарованих монастирем. У жовтні 1894 року на схилі гори, з боку міста, в будинку, спорудженому на кошти Іркутського купця, почесного громадянина Полтави І. С.

Котельникова, при монастирі була відкрита чоловіча однокласна церковнопарафіяльна школа, яка проіснувала до Жовтневої революції 1917 року. Її щороку закінчували десятки дітей з монастирських околиць.

Величезною популярністю в дореволюційні роки користувався Полтавський архієрейський хор, яким керували і в якому виступали талановиті майстри своєї справи. Його базою була школа по підготовці співаків для церковного хору, яка вела свій початок ще з часів перебування в монастирі Євгенія Булгаріса.

Після Полтавської битви Петро I видав указ про заснування на честь цієї події на полі бою чоловічого монастиря, а в ньому верхньої мурованої церкви в ім'я святих апостолів Петра і Павла (цей день припадає за старим юліанським календарем на 29 червня, і на цей день свого тезоіменитства Петро I призначав Полтавську битву, але шведи розпочали її раніше — 27 червня, на день Святого Сампсонія) та нижньої Сампсоніївської церкви на честь святого Сампсонія Мандрівноприймця («Сампсонія Странноприймця»). Та, з різних причин цей указ так і не було втілено в життя. У 1810 році таємний радник, який служив у поштовому відомстві за Катерини II, Й. С. Судієнко пожертвував капітал у 100 тис. крб. на спорудження церкви на полі Полтавської битви. Протягом 1852—1854 рр. там і було збудовано Сампсоніївську церкву — невелику, кам'яну, напівокруглу, у візантійському стилі, чотиригранну, п'ятикупольну, дуже простої архітектури. Навпроти неї, з другого боку Братської могили російських воїнів (яка здавна за старою українською традицією носила назву від імені армії, що потерпіла поразку, як і все поле битви — Шведська могила), спорудили два невеличких кам'яних будиночки для причту. З 1857 року церква була приписана до Хрестовоздвиженського монастиря. На її утримання із процентів з капіталу Судієнка до 1875 року відпускалося 435 крб., а потім — 1000 крб. 1887 року при Сампсоніївській церкві заснували невеличку школу для хлопчиків, учителем якої був ієромонах монастиря Харитон Карпиленський. До нього почали ходити навчатися діти з навколишніх сіл та хуторів. 1888 року вже стало більше 30 учнів. З вересня 1889 року школу грамоти реорганізували у церковнопарафіяльну. Богослужіння в церкві стало відбуватися щоденно, оскільки все більше учнів та їхніх родичів, відвідуючи школу, не минали й церкву. 1892 року на кошти єпископа Полтавського Іларіона

споруджено нове красиве приміщення школи на 50 учнів, де, крім загальноосвітніх предметів, діти вивчали садівництво, городництво, палітурну справу тощо. З 1899 року тут, на землі, подарованій купецькою дочкою М. К. Прохоровою, при сприянні єпископа і монастиря було відкрито трикласну церковну учительську школу для підготовки учителів церковнопарафіяльних шкіл.

У серпні 1890 року Полтаву і поле Полтавської битви відвідав обер-прокурор Синоду К. П. Победоносцев. Він підтримав клопотання полтавців про реконструкцію і розширення Сампсоніївської церкви і, повернувшись до столиці, зразу ж направив до Полтави архітектора Синоду М. М. Никонова, якому було доручено скласти проект та кошторис на перебудову церкви і пам'ятника на могилі російських воїнів. Протягом 1894 — 1895 рр. було реставровано могилу і на ній 11 (23) вересня 1895 року освячено новий воємигранний гранітний хрест. А 1 (13) жовтня того ж року освячено після реконструкції і нову Сампсоніївську церкву. 1909 року, до 200-річчя Полтавської битви, при церкві завдяки активній діяльності членів Полтавського церковно-археологічного комітету — єпископа Полтавського Іоанна, вчених І. Ф. Павловського, В. О. Пархоменка, О. Ф. Мальцева та інших було відкрито перший музей Історії Полтавської битви, який проіснував до 1918 року.

Полтавський Хрестовоздвиженський монастир здавна приваблював своєю красою і художників, і письменників, і фотографів, інших шанувальників старовини і мистецтва. Влітку 1845 року Полтаву відвідав Т. Г. Шевченко. Тут він виконав малюнок «Будинок І. П. Котляревського в Полтаві». З Іванової гори поет милувався чудовими краєвидами міста, панорамою монастиря, про що свідчить другий його малюнок — «Воздвиженський монастир у Полтаві». Про полтавський монастир він згадував потім у своїй повісті «Близнецы». Російський художник Г. Г. Мясоедов, багато років життя і творчості якого пов'язані з Полтавою, наприкінці XIX ст. виконав і в 1901 році подарував ново-відкритому Полтавському театру ім. М. В. Гоголя чудову картину-завісу. На цьому полотні, розміром 6 на 12 метрів, він зобразив вид на монастир, дорогу, що в'ється поблизу нього, а побіля дороги сидить кобзар з обличчям Т. Г. Шевченка і грає на кобзі прохожому з обличчям М. В. Гоголя, який зупинився (як і дівчина, яка гнала гусей), щоб послухати ту гру. Багато років

служила картина-завіса Полтавському театрові. На жаль, цей дар художника місту, безпосередньо театрові, тривалий час зберігається, скручений у рулон, у фондах Полтавського краєзнавчого музею і фактично гине як від віку, так і від не зовсім зручних форм зберігання для такої пам'ятки мистецтва.

Чимало постраждав монастир у роки громадянської війни від частої зміни властей та набігів різних банд, які нерідко прагнули поживитися за рахунок цінного монастирського збіжжя. З перших років Радянської влади почалося відібрання золотих, срібних, з коштовним камінням культових речей під час різних кампаній, що проводилися згідно з численними декретами Раднаркому чи за рішеннями місцевих органів влади. За офіційними даними, під час кампанії по вилученню церковних цінностей на початку 20-х років у монастиря відібрано 5 пудів 7 фунтів 69 золотників срібла і коштовного каміння (всього у храмах Полтави відібрано тоді 45 пудів 33 фунти 59 золотників срібла та 1 фунт 31 золотник золота і золотих прикрас). А скільки не враховано відібраних коштовностей — не відомо.

У 1923 році монастир було закрито. В одному з його приміщень влаштували клуб для селища залізничників (пізніше Червоний Шлях), інше віддали Полтавському губернському архівному управлінню для влаштування архівосховищ губернського історичного архіву (згодом крайовий, потім державний історичний архів, з 1937 року обласний архів). З 1933 року до кінця 30-х років тут містилася Полтавська дитяча трудова колонія НКВС — навчально-виховний дитячий заклад для колишніх безпритульних та сиріт. Наприкінці 30-х років колишні келії монахів, інші підсобні приміщення було передано Полтавському державному педагогічному інституту, і там влаштували гуртожитки для студентів, студентську їдальню, окремі приміщення займали викладачі.

У роки Великої Вітчизняної війни, коли Полтава була тимчасово окупована німецько-фашистськими загарбниками, в 1942 році община монахинь через відновлене єпархіальне управління попросила дозволу відкрити в уцілілих приміщеннях колишнього Полтавського Хрестовоздвиженського чоловічого монастиря жіночий монастир. З того року й розпочинає свою діяльність жіноча обитель на Монастирській горі. Під час бомбардувань та обстрілів приміщення були в значній мірі зруйновані, в тому числі й головний собор.

У повоєнні роки поступово за рахунок церкви та пожертвувань проводиться відбудова та ремонт монастирських споруд. Так, патріархія в 1948 та 1953 роках відпускала на ці цілі по 10 тисяч карбованців, єпархіальне управління у окремі роки жертвувало по 5—10 тисяч, надходили кошти від родичів монахинь, а часто й від віруючих із різних регіонів країни. У 1956 році було відбудовано головний Хрестовоздвиженський собор, який до того з часу війни являв собою руїну. Після реставрації він стояв закритий. В користуванні монастиря знаходилися домово Введенська церква (колишня трапезна, споруджена в XIX ст.), а також настоятельський корпус, кам'яний, однопверховий, споруджений 1884 року. При цьому корпусі № 2 знаходилася маленька церква-ризниця в ім'я преподобного Серафима Саратовського Чудотворця. А в підвалі влаштували кухню-трапезну для братії (для сестер-монахинь та послушниць). Були ще старий дерев'яний корпус братських келій № 1 (ремонтувався в 1863 році) та цегляний старовинний корпус братських келій № 3. За повоєнні роки монастирем були збудовані: лазня-пральня, великий цегляний сарай, чотири глиномазані дерев'яні сараї під залізною покрівлею, робився поточний ремонт приміщень. Влаштовано було дві водорозбірні колонки, які живилися від міського водопроводу. Відремонтували й огорожу монастиря, підняли її на півтора метра й укріпили цеглою. Тільки в 1955 році на ремонт було витрачено понад 39 тисяч карбованців.

У 1953—1957 роках під монастирськими приміщеннями й городом було зайнято 13 205 квадратних метрів землі в огряді та за огорою — 17 тисяч квадратних метрів. У господарстві монашок були: кінь, бричка, лінійка, фаєтон та сани-козирки. Площа келій, церков і господарських споруд монастиря в 1956 році становила 1144 квадратних метри, в тому числі Введенська церква з келіями — 223,4 квадратних метра, Серафимівський корпус (церква та келії) — 208,6 квадратних метра, жилий корпус під келіями — 107,9, жилий барак під келіями — 389,6 квадратних метра. У повоєнні роки в монастирі проживало до 100 монахинь та послушниць, які прибули з Козельщинського монастиря, а також з монастирів Дніпропетровської, Харківської, Чернігівської та інших областей. Останніми ігуменями Полтавського Хрестовоздвиженського жіночого монастиря були Олімпада (Є. Г. Варяниченко) та Інокентія (Є. Д. Нікітен

ко). Серед монашок були люди з різними долями й різного віку. Одні провели все своє життя з молодих років, ще з дореволюційних часів, за монастирськими стінами. Інші прийшли сюди зовсім юними уже в роки війни чи в повоєнний період. А були й такі жінки з великою вірою й великою силою волі, як Н. М. Жартовська (1908—1991 рр., мати Антонія), яка з юних літ стала послушницею Ладинського, потім Густинського монастиря, а в ранній початковий період Великої Вітчизняної війни працювала хірургічною медичною сестрою в госпіталях Червоної Армії, з ранку й до ночі стояла за операційним столом поруч з хірургом, надаючи невідкладну допомогу пораненим воїнам. Потім працювала на різних роботах у колгоспах і радгоспах Саратовської та Воронежської областей, а після війни у кирзових солдатських чоботях та солдатській фуфайці знову прийшла в монастир. Трудові руки таких жінок багато зробили для відродження монастиря.

У другій половині 50-х років посилюється боротьба з так званими «релігійними пережитками», яку дехто з керівників високого рангу розумів у першу чергу як закриття та знищення культових споруд. 25 листопада 1958 року, за вказівкою партійних органів, Полтавський облвиконком приймає рішення ліквідувати Полтавський Хрестовоздвиженський монастир і передати його приміщення для влаштування гуртожитку для студентів педагогічного інституту. Щоб довести необхідність закриття монастиря, висувалися «вагомі» докази: педінститут не має гуртожитків, а напередодні війни тут знаходилися квартири професорсько-викладацького складу, студентські гуртожитки та їдальня інституту. Але з різних причин виселення монашок затримувалося. Тоді бюро Полтавського обкому партії 30 червня 1960 року приймає досить чітке й беззаперечне рішення: 1. Провести закриття Полтавського жіночого монастиря 8 липня 1960 року. 2. Зобов'язати Полтавський міськком, Ленінський райком, виконкоми міськради і райради депутатів трудящих забезпечити порядок і організованість при закритті монастиря... Контроль за проведенням закриття монастиря покладался на уповноваженого Ради у справах російської православної церкви по Полтавській області. А приміщення рекомендувалося передати на баланс обласного відділу соціального забезпечення для організації там будинку престарілих. Всі витрати по закриттю монастиря було покладено на єпархіальне управління, в тому числі й переве-

ження монашок в інші монастирі, відправка окремих до родичів чи до місця трудовлаштування. Щоправда, для перевезення було виділено транспорт та ще робітників і студентів для пакування убогого скарбу мешканок монастиря та слідкування за дотриманням правопорядку. Це рішення обкому було виконано за одну добу, а точніше — за одну ніч. На ранок 8 липня 1960 року монастир уже було закрито. Із 87 монашок та послушниць, які на той час проживали в ньому, 48 перевезли до Лебединського Миколаївського жіночого монастиря Шполянського району Черкаської області, а решту 39 чоловік розвезли по домівках до родичів чи в будинки престарілих. Основне культове майно монастирських церков з особистим майном монашок вивезли в Лебедин. Вранці 8 липня вже й зняли хрести з монастирських приміщень та церкви. Жилі корпуси передано було Полтавській обласній допоміжній школі-інтернату для розумово відсталих дітей — філіалу Полтавської обласної психіатричної лікарні.

Змінювалися господарі, а точніше орендарі монастирських споруд. І хоч ще 9 липня 1946 року Полтавський Хрестовоздвиженський монастир був зареєстрований постановою бюро Полтавського обкому партії як пам'ятка культури і старовини, й про те нагадувала меморіальна дошка, встановлена на дзвіниці, але це не рятувало унікальні споруди від варварського ставлення з боку орендарів і нерадивих юних полтавців. У одній із церков, вибивши двері та вставивши замість них в'їзні ворота, влаштували майстерню по ремонту автотранспорту. Дзвіницю після ремонту, проведеного за кошти Полтавської обласної та міської організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, підпалили «виховані» в атеїстичному дусі підлітки, спалили покрівлю.

Здавна найбільш шанованих людей мешканці Полтави та Полтавщини, як і заведено було на Україні, хоронили у монастирях, церквах, на церковних погостах. Так, у склепу соборного храму Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря були в свій час поховані церковні та культурні чи громадські діячі, які чимало зробили для розвитку краю або безпосередньо цього монастиря. Це — архієпископ Слов'янський і Херсонський (з місцем перебування в Полтавському Хрестовоздвиженському монастирі) Амвросій (у миру Антоній Серебренников, дати життя приблизно 1745 — 1792 рр.), уродженець Полтави єпископ Афанасій (Петро Вольховський, приблизно 1741 — 1801 рр.),

генерал-аншеф, дипломат, київський генерал-губернатор Ф. М. Воейков (1703—1778 рр.) та флігель-ад'ютант імператорського двору, генерал-майор Рязанського карабінерного полку С. М. Салтиков, У склепу трапезної церкви було поховано архієпископа Полтавського і Переяславського Іоанна (О. О. Петін, 1813—1889 рр.).

На території монастиря, побіля самого Хрестовоздвиженського собору та на частині ділянки поміж собором і дзвіницею, були поховані не стільки духовні чини, як переважно культурні діячі та меценати. Під різними пам'ятниками — хрестами чи мармуровими та гранітними плитами тут покоїлись: архієпископ Тульський, пізніше Полтавський і Переяславський Парфеній (Памфіл Левицький, уродженець села Плішивець Гадяцького повіту; дати життя 1858—1921 чи 1922 рр.); талановита педагог і вихователька К. Р. Дейтріх (1824—1902 рр.), яка майже 33 роки очолювала Полтавський інститут шляхетних дівчат; генерал-майор, колишній командир 34-го Севського піхотного полку (що в 1877—1878 рр. визволяв Болгарію від п'ятивікового османського іга), полтавський губернський гласний та гласний міської думи, громадський діяч І. І. Зеленський (1833—1891 рр.); багатий сибірський купець, полтавський меценат, покровитель монастиря І. С. Котельников (1823—1902 рр.) та його син С. І. Котельников, який помер у Полтаві 1886 року. Тут же були поховані один із найбагатших полтавських поміщиків, губернський предводитель дворянства Л. Г. Милорадович (1809—1879 рр.) та його дружина—відома громадська діячка Є. І. Милорадович (1832—1890 рр.). У свій час ім'я Єлизавети Іванівни було добре відоме багатьом письменникам, поетам, іншим діячам культури та науки далеко за межами Полтавщини. Вона брала активну участь в організації недільних шкіл Полтавщини, безпосередньо в Полтаві наприкінці 50-х — початку 60-х років разом з видатним членом Полтавської «громади» О. І. Строніним, з колишнім членом Кирило-Мефодіївського товариства, теж членом «громади» Д. П. Пильчиковим та іншими, жертвувала кошти на школи, гімназії, Полтавське реальне училище, а також подарувала 8 тисяч карбованців на заснування Товариства імені Т. Г. Шевченка у місті Львові, в тодішній Галичині. Фактично всі багатства подружжя Милорадовичів і пішли на ці благодійні цілі. Серед похованих біля стін головного собору Хре-

стовоздвиженського монастиря був також член Державної ради, видатний діяч у галузі судового відомства Є. П. Старицький (1825—1899 рр.). У 1918 році поруч з могилами цих діячів, з боку яру, поховали М. В. Бикова — племінника М. В. Гоголя і зятя генерала О. О. Пушкіна. Були тут поховання й менш відомих людей.

З точки зору пізнішої історії, з класових позицій багатьох із них стали вважати «експлуататорами» й «гнобителями». Та добро, зроблене ними для людей, довго пам'ятали не лише представники полтавської інтелігенції, а й простолюдини. І тому ні в жорстокі часи, що настали після Жовтневої революції, в роки страшної братовбивчої громадянської війни, навіть у 30-ті роки, коли громили й закривали храми, розривали могили, чимало поховань на території Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря ще залишалося. Щоправда, на частині могил, які були подальше від собору, дерев'яні хрести зникли наприкінці 20-х — у 30-ті роки, могили поступово зрівнялися із землею. І з часу відродження жіночого монастиря в роки Великої Вітчизняної війни ця ділянка частково використовувалася монахинями під город та була засаджена садом. Але основну частину цього цікавого некрополю помилувала навіть жорстока війна, коли було зруйновано собор та деякі інші монастирські споруди. Цей меморіальний цвинтар побіля собору зберігався ще й у перші десятиліття після війни, в тому числі й на час закриття монастиря в 1960 році.

І вже після того, як монастир було закрито, й що дуже прикро, як розповідали старожили, навіть у 80-ті роки, за чієюсь вказівкою, монастирський некрополь остаточно було розгромлено. Пам'ятники-хрести та меморіальні плити спершу звалили в купи разом із сміттям, а потім вивезли з території монастиря. Їх було використано в різних цілях. А «досвід» на те був. Як встановив останнім часом викладач Полтавського інженерно-будівельного інституту, полтавський краєзнавець К. В. Гладиш, ще на початку 30-х років частину з них використали на підвалини-фундаменти для кооперативних комор у селах Полтавського району! Так нещасливі нащадки «розправилися» з монастирським некрополем, «подякували» благодійникам і меценатам, які жили хто сто, а хто й понад двісті років тому і які так багато робили для розвитку освіти й культури свого народу, віддавали особисті кошти на допомогу бідності та знедоленим.

У жовтні 1991 року з боку яру, приблизно поруч місця, де була могила М. В. Бйкова, з'явилося поховання монахині Антонії (Н. М. Жартовської, 1908—1991 рр.), яка чимало зробила, щоб «відновити» монастирські споруди, мріяла про відродження монастиря не лише як культової установи, але й як культурного осередку та про відтворення в міру можливостей монастирського некрополя.

Рішенням виконкому Полтавської обласної Ради народних депутатів від 19 лютого 1990 року будівлі Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря, які на той час знаходилися в користуванні Полтавської обласної організації «Медтехніка», передано Полтавському єпархіальному управлінню для відновлення діяльності жіночого монастиря. Але знадобилося ще майже два роки, щоб релігійна община добилася звільнення для своїх потреб хоч невеликої частини належних їй приміщень. І, нарешті, 19 грудня 1991 року Полтавський Хрестовоздвиженський жіночий монастир було відкрито. На Монастирській горі оселилося кілька монахинь (на 1 січня 1993 року — 19 монахинь і послушниць), відкрито домову церкву із своїм священником.

Монастирські споруди — собор, церква, дзвіниця, які по-варварськи використовувалися та просто стояли без належного догляду десятки років, потребують великого, капітального ремонту. Огорожа за останні роки зовсім знищена. Зanedбано монастирський сад, місця, де були городи. До всього необхідно докласти рук і великі кошти. Та щоб відродити усі основні споруди в їх колишньому вигляді, потрібні не десятки й не сотні тисяч, а вже мільйони карбованців. Тож вся надія на те, що полтавці не залишать у біді свою унікальну пам'ятку історії та культури і шляхом пожертвувань допоможуть зібрати кошти на її відродження.

І. МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ ИСТОРИИ МОНАСТЫРЕЙ ПОЛТАВСКОЙ ЕПАРХИИ¹⁾ В XVII И XVIII СТОЛЕТИЯХ

В XVII и XVIII столетиях в пределах нынешней Полтавской епархии¹⁾ было 20 монастырей. Из них Николаевский Красногорский Гадячский получил начало еще в XV веке. Затем в XVII ст. возникли мужские монастыри: Троицкий, Густынский. Прилуцкий; приписной к нему Ризоположенский Деймановский скит, в с. Деймановке Прилуцкого уезда; Преображенский Мгар-

ский Лубенский; приписной к нему Онуфриевский Слепородский; приписной к тому же Мгарскому монастырю Красногорский св[ятого] Архистратига Михаила скит, в 8 верстах от Мгарского монастыря; Преображенский Скельский, между местечками Куземином и Грунью, Зеньковского уезда, на правом берегу р. Ворсклы; Михайловский Сорочинский; Крестовоздвиженский Полтавский; Успенский Нефорощанский; Преображенский Красногорский Золотоношский. Тогда же возникли женские монастыри: Покровский Подгорский Ладинский, возле м. Журавки, в с. Ладине, Прилукского уезда; Преображенский (с 1887 г. Троицкий) Великобудищский, возле м. Великих Будищ Зеньковского уезда; Покровский Полтавский, впоследствии (с 1721 г.) Покровский Пушкарковский, переименованный потом (в 1762 г.) в Вознесенский Пушкарковский вблизи Полтавы. В конце XVII и начале XVIII в. явились Преображенский скит, приписной к Николаевскому Гадячскому, в 10 верстах от Гадяча по направлению к северо-востоку; Варваринская Булановская пустынь, называвшаяся еще Болемовским скитом, вблизи хутора Россошинского (теперь казенная лесная дача), верстах в 7 от Полтавы; Трехсвятительская Ольшанская пустынь, находившаяся недалеко от Булановской. Обе эти пустыни состояли всегда приписанными к Полтавскому Крестовоздвиженскому монастырю. Наконец, в XVIII в. к этим монастырям прибавились еще следующие: мужские — Вознесенский Переяславский, Михайловский Переяславский и Преображенский Сокольский, в м. Соколке Кобеляцкого уезда; женские — Успенский Быстрицкий, в одной версте от села Плешивец Гадяцкого уезда, и Благовещенский Коробовский, в с. Коробовке Золотоношского уезда, переведенный потом в Золотоношу.

Таким образом, в прежнее время Полтавская епархия не была бедна монастырями. В двадцати одном монастыре²⁾ ее жила многочисленная братия, нравственное влияние которой на местное население было огромно, особенно после бурных эпох Хмельниччины в Руцны³⁾; это доказывается сильным развитием монашества к концу XVII в. и постоянным увеличением числа монастырей, начиная со второй половины этого столетия. Но, кроме религиозного нравственного значения, монастыри эти немало значили в экономической жизни местного населения, а также в развитии колонизации в Левобережной Украине. Не одно село в Полтавской епархии образовалось из монастырских починков.

Монастырские корпорации XVII и XVIII ст. «осаживали» хутора, строили церкви, распахивали девственные степи, никогда не знавшие плуга и культуры. Благодаря обширности земельных владений и многочисленности своих «подданных», монастыри держали в своих руках благосостояние целых областей полтавского края. Понятно отсюда, что изучение истории этих монастырей важно не в одном лишь отношении, что знакомит нас с наиболее яркими проявлениями религиозно-нравственной жизни наших предков, но и в разных других отношениях, почему вообще весьма желательна возможно подробнейшая разработка этой истории. Между тем сведения о монастырях Полтавской епархии в нашей литературе более чем скудны. Только относительно монастырей Мгарского и Густынского в печати существуют очень ценные сообщения (летописи этих монастырей, жалованные грамоты и пр[очее]); относительно же некоторых других не известно ничего, кроме названия их. Существуют, правда, еще описания (историко-статистические) некоторых монастырей (Ладинского, Полтавского Крестовоздвиженского, Золотоношского, Вознесенского Переяславского, Михайловского Переяславского); но описания эти или недостаточно полны, или сообщают сведения, которые должны быть отнесены к области вымысла*) или небылиц, описывают монастыри только в одном каком-либо отношении (обыкновенно — церковно-археологическом), оставляя без внимания другие важные стороны монастырской истории. Печатаемые ниже материалы, мы имеем в виду хотя несколько восполнить недостаток сведений о монастырях Полтавской епархии. При этом так как сведения эти особенно скудны и недостаточны для решения вопроса о колонизационном и экономическом значении наших монастырей, то мы старались собрать преимущественно такого рода материал, который бы способствовал уяснению этого вопроса: жалованные грамоты, известия о земельных спорах и пр.

Материалы наши извлечены из архива Св[ятейшего] Синода, исключая несколько документов, почерпнутых из других источников (напр., Московского главного архива министерства ино-

*) Напр[имер], в описании Вознесенского Переяславского монастыря сказано, что в 1816 г. он был переведен в Саратов. Описание этого нам не удалось видеть и мы говорим со слов Н. И. Костомарова. См. его «Поездку в Переяславъ» в «Историческомъ вестнике», 1885 г., кн. 12, стр. 506.

странных дел). Так как бумаги синодального архива являются результатом строго официального канцелярского делопроизводства, то в них ценное для историка содержание обыкновенно бывает загромождено т. н. канцелярским хламом, из-под которого и приходится выкапывать и извлекать все ценное, при чем, конечно, разрывается самый текст документов. Это обстоятельство вполне объясняет, почему в наших материалах редко даются цельные документы, а не приводятся в подлинном виде.

Порядок расположения материалов у нас хронологический. Только в самом начале мы сочли необходимым отступить от этого порядка и поставили документы сравнительно позднейшего происхождения, — именно исторические справки о начале и главных моментах истории монастырей, явившиеся в последней четверти XVIII ст. Нам казалось, что читатель отнесется с большим интересом к приводимым нами документам, если предварительно познакомится в общих чертах с историей монастырей, которых эти документы касаются.

Х. П.

Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. — 1891. — № 23. — 1 декабря. — С. 907—911.

Исторические сведения о монастырях Полтавской епархии, представленные в Св. Синод преосвященными Киевским, Переяславским и Славянским в 1781—84 гг.

Указом Св. Синода 10 декабря 1778 г. предписано было епархиальным преосвященным представить в Св. Синод точные и достоверные сведения о монастырях, состоящих в их епархиях, по следующим главным вопросам относительно каждого монастыря: 1) когда основан монастырь? 2) по какому случаю и по чьему дозволению? 3) кем и чьим иждивением? 4) почему название свое такое имеет? 5) с которого времени и почему архимандрия (или игуменство) началось? 6) какие достопамятные происшествия были? 7) какое местоположение монастыря и при какой реке? Преосвященным вменялось в обязанность следить за тем, чтобы сведения эти были составлены по достоверным монастырским документам. Но немногие преосвященные прислали полные ответы. Есть основание также думать, что не везде строго следили за достоверностью сведений. Поэтому в составленных тогда описаниях монастырей встречаются ошибки и раз-

ного рода неточности, так что не следует безусловно доверять этим описаниям. Сведения о монастырях Полтавской епархии содержатся в рапортах преосвященных Киевского, Переяславского и Славянского, под ведением которых находились тогда отдельные части нынешней Полтавской епархии.

А. Донесение преосвященного Самуила, митрополита Киевского от 4 ноября 1784 г.

1. «Монастырь Лубенский открыла княгиня Вишневецкая, старосты Овруцкого супруга, Могилянка Раина⁴⁾ Михайлова Корибутова⁵⁾ в 1619 году, генваря в 18 день. Труды строения возложены были от нея на бывшего тогда Густынского и Подгорского игумена Исаию. Церковь в немъ большую каменную устроили отъ себя малороссийские гетманы Иванъ Самойлович⁶⁾ и Иванъ Мазепа⁷⁾ въ 1682 и 1694-мъ годахъ. — Правление монастыря со времени устройства его по 743 годъ независимо было отъ игуменовъ. Оного жъ года сентября 13 дня, в силу высочайшаго повеления, по докладу Св. Пр[авославнаго] Синода, а въ оный по представлению Киевского митрополита преосвященнаго Рафаила, утверждено начальство архимандритовъ, — Название Мгарскаго и Лубенскаго произошло отъ недалекаго подмонастырскаго села и у села речки Мгари первое, а второе отъ города Лубновъ».

2. «Троицкий Густинский монастырь существовать началъ в 1600 году. Строитель оного иеромонахъ Илия Торский, бывший в семъ монастыре игуменомъ. Онъ на открытие монастыря имелъ дозволеніе от польскаго князя Михаила Корибута Вишневецкаго, веры благочестивой греческой исповедателя. Строе- ние произведено иждивениемъ казеннымъ. — Начальство въ монастыре семъ 1612 года учреждено игуменское. — Местополо- жение монастыря на острову и низкомъ месте, окруженномъ ре- кою такъ называемою Удай, въ 7 от города Прилукъ верстахъ».

3. «Гадяцкий Красногорский Николаевский монастырь нача- ло заведения своего получилъ 1442 года, въ то самое время, въ которое митрополитъ Исидоръ Болгаринъ отложился от веры и церкви православной и принялъ на Флорентийскомъ соборе съ римлянами единство. Изъ разсыпанныхъ симъ гонителемъ два монаха имени неизвестнаго вселились в Гадяцкой лес у реки Псла, на такъ называемую Красную горку⁸⁾. Тут в 1482 году иеромонахъ Пимень, испросив у митрополита Киевскаго Ионы благословение, устроилъ малую Рождества святаго Иоанна

Предтечи⁹⁾ церковь. — В 1556 г. начальник того монастыря иеромонах Мартинъ, имея на то благословение от митрополита Киевскаго Сильвестра Билевича, соорудилъ иждивениемъ шляхества и гражданъ гадяцкихъ большую деревянную во имя святителя Николая с приделом Рождества св. Иоанна предтечи церковь. По разорении монастырю сему, отъ гетмана Ивана Выговскаго¹⁰⁾ причиненномъ, гетман Самойловичъ съ гадяцкимъ полковникомъ и целковыми чинами въ жизнь преосв[ященнаго] митрополита Киевскаго Гедеопа Святополка, изъ князей Четвертинскихъ, въ 1760 году*) расположилъ оный на основаніи новомъ и оградилъ землянымъ валомъ вышиною въ шесть аршинъ, съ четырьмя по угламъ въ пять сажень башенками, на подобіе крепости. Валъ и нынѣ заросшій разной величины лесомъ, представляется въ целости. В 1692 г. въ архіереѣствованіе преосв[ященнаго] митрополита Киевскаго Варлаама Ясинскаго гадяцкій полковникъ Михаилъ Борохович¹¹⁾ на место старой новую святителя Николая церковь устроилъ. В неизвѣстномъ году, по гетманскому Данила Апостола!¹²⁾ приказанію, монастырь дубовымъ по валу палисадомъ обнесень. — По городу Гадячу, въ 7 верстахъ отъ монастыря отстоящему, назван монастыремъ Гадяцкимъ, а Красная гора нареченію Краснoгорскимъ была причиною. — С 1482 по 1632 годъ начальствовали въ монастыре просто именуемые начальники, а въ 1632 году митрополитъ Киевскій Петръ Могила¹³⁾ учредилъ начальство игуменское».

4. «Скельскій Преображенскій монастырь получилъ открытіе свое прежде 1666 года. Основаніемъ вероятія сего служатъ записки, древностію летъ отличаемя**). Жители утверждають преданіемъ предшественниковъ себе подобныхъ, что начало монастыря по благочестивому исповеданію къ Киевской епархіи принадлежащие монахи сделали, выходцы Корсунско-го польской области монастыря, у реки Ворсклы на землѣ бывшаго въ то время полковника малороссійскаго в Зеньковѣ Василя Шимана¹⁴⁾, на одной изъ горъ такъ называемыхъ Скель-

*) Ошибка переписчика. М[итрополитъ] Гедеопа управлялъ Киевскою митрополиею с 8 ноября 1685 г. до 1690 г. 6 апреля. Гетман Самойловичъ лишенъ уряда 20 іюля 1687 г.

**) По свидѣтельству Шафонскаго¹⁵⁾, эти записки сгорѣли во время пожара в монастыре в 1780 г. — «Описаніе Черниговскаго намѣстничества»¹⁶⁾ З. К. 1851 г., стр. 646.

ские, разстояниемъ отъ города Гадяча въ пятидесяти, а отъ Ахтырки в двадцати верстахъ. По Скельскимъ горамъ названъ Скельский, Другихъ о монастыре семъ сведений не явилось. Начальство въ немъ игуменское».

5. «Ладыньский Покровский монастырь переведениемъ изъ онаго монаховъ сделанъ девичьимъ. Привилегия, отъ польской княгини Ирины Михайловой Вишневецкой монастырю сему 1619 года генваря 18 дня данная, служитъ доказательствомъ сего. Время устройства онаго неизвестно. Переведение же монаховъ съ Ладыньскаго въ недалеко стоящий Густыньский монастырь последовало старательствомъ кн[язини] Вишневецкой въ томъ же 1619 г. Изъ сего времени преемственно начальствуютъ игумены. Деревня Ладынь и река Ладынка, течение свое близъ сего монастыря имеющая, являютъ случай именования Ладыньскимъ. — Положение монастыря между рекъ Удаи и Ладынки и деревни Ладына».

6. «Быстрицкий Успенский девичь монастырь въ 1709 году города Гадяча прѣтопопша жена Анна, имея желаніе постричься в монахини, устроила на собственной своей земле и, бывъ монахиней, начальствовала въ обществе предавшихся сему роду жизни. Почему и ныне монастырь состоитъ подъ управлениемъ просто называемыхъ начальницъ. — Местоположение монастыря сего Черниговскаго наместничества — при местечке Веприкѣ, у речки такъ называемой Быстрикѣ. Въ полуверсте отъ монастыря имѣетъ течение свое съ северной стороны река Пселъ».

(Арх[ив] Св[ятейшего] Синода], 1781 г. № 488, т. II, лл. 153, 156, 158—159, 160—162).

Б. Донесение преосв[ященнаго] Илариона, епископа Переяславскаго, от 14-го июня 1781 г.

«Принадлежащие къ епархіи Переяславской монастыри:

1. Первоначальный катедральный Переяславский монастырь. Катедральный именуется потому, что в немъ издревле престоль и резиденція Переяславскихъ епископовъ, въ доказательство чего изъ бывшихъ еще до разоренія Батыева¹⁷⁾ въ то время въ Переяславѣ епископовъ св[ятой] Ефремъ доднесь въ Киевопечерскомъ монастырѣ нетленными почиваетъ мощми. А Переяславскимъ (названъ) по городу Переяславу. Прежде разоренія Батыева былъ въ Переяславской крепости, на самомъ томъ мѣстѣ, где ныне въ той же крепости Михайловская игуменская состоитъ обитель. А по разореніи Батыевомъ мѣсто бытія оной ка-

тедры въ крепости осталось въ запустении и епископский престолъ въ забвении до полъ пята ста лѣтъ. Потомъ благоволеніемъ великаго Государя Петра Перваго¹⁸⁾, императора и самодержца Всероссійскаго, благословеніемъ же святейшаго патриарха Адриана¹⁹⁾, 1700 г. сентября 30 дня епископский престолъ паки обновленъ: (на место, по вышеуказанному, бывшаго въ крепости) въ нижнемъ городе монастырь и церковь каменная о двухъ престолахъ, — с коихъ большой въ честь Вознесения Спасова, а другой придельной въ честь Рождества Богоматери, бывшаго гетмана изменника Мазепы всемъ иждивеніемъ выстроены; и того жъ 1700 года октября 1-го Захарія Корниловичъ преосвященнымъ митрополитомъ Киевскимъ Варлаамомъ Ясинскимъ въ епископа Переяславскаго въ Киеве освященъ, а октября 13-го въ Переяславъ прибылъ какъ о томъ значить съ надписи подъ портретомъ онаго епископа Корниловича въ катедральной Вознесенской церкви и по Высочайшой грамоте отъ великаго государя Петра Перваго, императора и самодержца Всероссійскаго, преосвященному Захарію Корниловичу 1702 г. марта мѣсяца на маѣтности данной; а въ какомъ имянно прежде разорения Батыева началство архиерейское въ семъ городе учреждено, записокъ не отискано. Положеніе онаго катедральнаго монастыря, внутри города нижняго Переяслава состоящаго, на ровномъ мѣсте, кой окруженъ съ трехъ сторонъ реками Трубежемъ и Алтою. Въ немъ семинарии Переяславской, с 1738 года заведенной, по указу Св[ятейшаго] Синода²⁰⁾, училищной каменной домъ, учение славенно-латинскаго языка отъ нижняго класса по философію. О происшествіяхъ же въ ономъ достопамятныхъ никакихъ не сыскалось видовъ.

2. Переяславскій Михайловскій монастырь по храму церкви Архистратига Михаила²¹⁾ именуется. До разорения Батыева былъ катедральнымъ, какъ объявлено выше. Когда же точно, по чьему дозволению, кимъ и чьимъ иждивеніемъ тогда устроенъ, неизвестно. По разореніи Батыевомъ в 1711 году, по указу великаго Государя Петра Перваго, губернаторомъ Киевскимъ князь Дмитриемъ Михайловичемъ Голицынымъ самое тое место для выстроения монастыря отведено и на ономъ всемъ иждивеніемъ по разореніи Батыевомъ перваго преосвященнаго Захарія Корниловича внутри крепости градской, теми же реками Трубежемъ и Алтой окруженной, выстроенъ, со учрежденіемъ началства игуменскаго. Въ немъ три церкви: каменные

две — одна большая во имя Архистратига Михаила, другая при колокольне каменной же во имя преподобномученика Макария. въ томъ же монастыре нетленно почивающего; третья съ трапезою деревянная въ честь Благовещения Богоматерня²²). Более достопамятного не явилось ничего.

3-й называется Красногорский Золотоношский. По хорошему положению горы, на которой выстроенъ, и по местечку Золотоноши, от онаго въ четырехъ верстахъ отстоящему, название свое имеетъ. Въ немъ началство игуменское. Место, где ныне обитель, по показаніямъ старожиловъ, было въ древныя времена пусто и называлось пустыня, въ коей пребывание имели за владения еще Малороссіею поляками два монаха. При томъ месте жительствоваѣлъ полякъ Слюзка и владелъ тою землею, где ныне слободка монастырская, называсмая Слюзенкою, и темъ, на коемъ монастырь, островомъ. А въ 1687 годе от переяславскаго полковника Думитрашки Райчи насланъ игумень Сильвестръ, а по ономъ за гетмана Поповича²³) игумень былъ Иосифъ Григоровичъ*). Сей выстроилъ деревянную церковь въ честь Преображения Господня и на ту Слюзчину Слободку и на другая земли Слюзчинския от гетмана Мазепы 1688 года универсалъ испросилъ. Положеніе монастыря на небольшой горке, въ острове, со всехъ сторонъ окружаемой рекою Золотоношею. Въ немъ большая церковь каменная въ два престола, настоящей въ храме Преображения Господня, а на хорахъ во имя Георгия Победоносца²⁴); другая деревянная трапезная въ честь Покрова Богоматере²⁵). О болѣй достопамятности никакова нынѣ извѣстія.

4. Монастырь Сорочининский²⁶) по городу Сорочинцы, близъ онаго состоящему, именуется. Начало свое беретъ отъ некоего поповича, за держави благовернаго государя Царя Алексея Михайловича²⁷), самодержца Всероссийскаго казаками сорочинскими изъ Полши привезеннаго²⁸), коему казаки на томъ месте, где нынѣ монастырь, поставили келлию и вручили въ наученіе русской грамматики детей; после чего тот поповичъ отъ Густынскаго игумена постриженъ въ монаха. Черниговскимъ же преосвященнымъ Лазаремъ Барановичемъ посвященъ в иеромонахи, и, получивъ отъ него благословеніе, выстроилъ казачимъ кош-

*) Исправлено другими чернилами: «Григорьевичъ». Такъ стоитъ и в грамоте Мазепы, упоминаемой здѣсь. Акты Зап[адной] Р[оссии]). V, № 177, стр. 215.

томъ церковь, и от того времени названо Мѣсто тое пустинкою и иеромонахъ оной строителемъ. После же Киевскимъ митрополитомъ Иосафомъ Кроковскимъ произведенъ въ игумена, а пустинка наречена монастыремъ, и отъ того времени правительствомъ въ немъ было игуменское; нынѣ же находится настоятелемъ архимандритъ Досифей Даляховскій. Мѣсто положенія сего монастыря, — на маленькомъ островѣ, окружаемомъ рекою Псломъ. Более достопамятнаго въ немъ не отискано ничего.

5. Девичій монастырь Золотоношскій называется потому, что на форштатѣ местечка Золотоноши выстроенъ. Начало свое имеетъ следующее. По случаю бывшаго въ древніе времена за Днѣпромъ въ Полшѣ народнаго смятенія, заграничнаго Мошногогорскаго православнаго, издревле до епархій Переяславской принадлежащаго монастыря игуменъ Иосифъ Раковичъ по сю сторону Днѣпра въ Россіи, въ селѣ Коробовкѣ, по дозволенію преосв[ященнаго] Кирилла Шумлянскаго, епископа Переяславскаго, встроилъ подворье и церковь малую во имя Благовещенія Пресвятой Богородицы, для вмещенія братіи и збереженія монастырскаго именія (въ какомъ же году — неизвѣстно); но какъ до устройства подворья мятежъ бывший прѣкратился, то игуменъ съ братіею оставались въ своемъ Мошногогорскомъ монастырѣ по прежнему, а въ ономъ Коробовскомъ подворьи двохъ родныхъ своихъ сестеръ, третью двоюродну, монахиню, на пребываніи оставилъ, куда онымъ преосв[ященнымъ] Шумлянскимъ определена была первю игуменіею монахиня Манассія, — и съ того времени называется девичьимъ Коробовскимъ монастыремъ. А какъ в 760 году²⁹⁾ оной Коробовскій монастырь совсемъ погорелъ, то для способнейшаго обитанія и свободнейшаго пропитанія монахинъ добротомъ малороссійскаго города Прилукъ мещаниномъ Феодоромъ Каплею*) и указомъ Св[ятейшаго] Пр[еосвященнаго] Синода, 761 г. октября 4-го состоявшимся, той же монастырь на оное мѣсто перенести дозволено. Въ немъ две церкви деревянныя — большая въ честь Благовещенія Богоматери, другая въ трапезѣ во имя св. Иоанна Златоустаго³⁰⁾. Более достопамятнаго, по причинѣ бывшаго всему, какъ выше значить, монастырю пожара, ничего не сискалось». (Там же, лл. 528—530).

*) На полѣ прописано: «въ мѣстечкѣ Золотоношѣ на форштатѣ мѣсто куплено». Форштатъ называется Зазуловкой, почему и монастырь этотъ иногда называется Зазуловскимъ.

В. Донесение преосвященнаго Никифора, архиепископа Славянского и Херсонскаго, от 20 мая 1781 г.

«Въ Славянской епархии состоятъ монастырей шесть, мужскихъ четыре да девичьихъ два:

1-й Крестовоздвиженскій Полтавскій.

Основан по благословенію митрополита Киевскаго Сильвестра Косова ³¹⁾ въ 1650 году игуменомъ Мгарскаго Лубенскаго монастыря Калистратомъ съ советомъ Полтавскихъ жителей и намереваемаго тогда строитись монастыря ктиторіей Полтавскаго полковника Мартына Пушкаря³²⁾, Ивана Искры³³⁾ и Ивана Крамаря³⁴⁾ и прочихъ. — Название свое имеетъ Крестовоздвиженскій по соборной того же монастыря церкви, а Полтавскій по городу Полтаве. — Съ пачала основанія оного монастыря показаннаго 1650 г. по 1652 г. былъ начальникомъ наместникъ Виссарионъ; по немъ далее по 1776 годъ были игумены учреждены Киевскими митрополитами, а въ томъ 1776 г. въ августѣ месяцѣ, по имянному ея императорскаго величества указу, состоявшемуся на докладѣ Св[ятейшаго] Пр[еосвященнаго] Синода, определенъ былъ изъ Ростовскаго Яковлевскаго монастыря архимандритъ Феоктистъ Мачульскій, который въ то время по вновь заводимой Славенской епархії былъ администраторомъ, а 1779 г. сентября 4-го начальства Полтавскаго монастыря и отъ администраторства, по имянному е. и. в. указу, уволенъ и препорученъ сей Полтавскій монастырь въ точное веденіе преосвященнаго Никифора³⁵⁾, архиепископа Славенскаго и Херсонскаго. — Означенный Полтавскій монастырь выстроенъ на высокой, продолговатой горѣ, имеющей наверху плоскости, въ монастырской нынѣшней деревянной оградѣ, которая съ двохъ длиннейшихъ сторонъ утверждена на сваяхъ, въ длину сто четырнадцать, въ ширину съ приезда двадцать пять, по срединѣ сорокъ пять, а въ окончаніи горы и монастыря тридцать два трехъ-аршинныхъ сажень; вокругъ горы имется садовое и лесовое деревья, съ полуденной же стороны изстари заведенной разнаго сорту виноградъ. Разстояніемъ монастырь отъ города Полтавы, на другой высокой горѣ состоящаго, въ полторы версты къ рекѣ Ворсклѣ, а отъ реки разстояніемъ въ версту, и оныя горы, полтавскую и монастырскую, разделяетъ глубокий и долгій яръ. Отъ начала Славенской епархії, а именно 1776 года съ августа месяца въ семь монастыре той епархії архиепископы пребываніе имеютъ. — Претерпелъ сей монастырь около

1695 года отъ нападений татарскихъ въ именияхъ огнемъ, ме-
чемъ и разорениемъ, какъ о томъ из Мазепинскаго универсала,
оному монастырю даннаго, явствуетъ, великие убытки; а в 1709
году от шведовъ монастырь разоренъ, огнемъ соженъ и раз-
грабленъ, о чемъ гетмана Скоропадскаго универсалъ, оному же
монастырю данный, и разнаго рода люди о томъ знающие, изъ
конхъ еще поныне въ живыхъ находятся, свидетельствуютъ. И
тогда монастырь лишился всего своего украшения, церковной
старой утвари, старой библиотеки, многих старыхъ письменныхъ
видовъ и документовъ, такожь и летописи. В то же время ко-
роль шведский Карлъ двенадцатый имель въ семъ монастыре
квартиру и съ недоконченной тогда большой каменной церкви на
городъ Полтаву с пушекъ стрелялъ. Более же въ церквахъ сего
монастыря на иконостасахъ, в колокольныхъ надписей приме-
чанию достойныхъ не имеется.

2-й Нефорощанскій Успенскій.

Сей монастырь в какомъ году, по какому случаю и чьим иж-
дивениемъ построенъ и съ котораго времени началство игумен-
ское учреждено, съ имеющимися писменными делами и други-
ми приличными документами надлежащая справка чинена. Од-
накъ за неимениемъ не точию въ монастыре никакого основанию
монастыря вида но и посторонней верной и обстоятельной справ-
ки чрезъ бывшия отъ татаръ неоднократно нападения и другия
разорения — о чемъ въ данномъ въ тотъ Нефорощанскій мо-
настырь на спокойное владение мелницъ и другихъ угодий игу-
мену Феодосию Нестеровичу въ 1709 году за рукою гетмана
Скоропадскаго значитъ. — учинить не съ чимъ. Въ репорте же,
посланомъ въ 1767 году марта 7 дня отъ игумена Игнатия
Максимовича въ Киевскую духовную консисторию, означено, что
некоторые подданные монастырские объявляютъ, что зазнали они
въ малолетстве, яко де до шведской баталии летъ за десять и
меньше находилась на семъ месте, где ныне монастырь, часов-
ня и жилъ де при оной из монашествующей братии одинъ; и
слыхали де они отъ родителей, тогда въ живыхъ бывшихъ, яко-
бы спрежде на томъ месте, где часовня, была церковь монастыр-
ская; въ какой же храмъ именовалась и где она церковь дева-
лась, о томъ имъ отъ техъ родителей не объявлено; а ведаютъ де
подлинно, что монастырская трапезная церковь принесения мо-
щей святителя Николая одна и все монастырское келейное и про-
чее строение, кроме большия церкви, были выстроены въ бли-

зости местечка Нефорощи, над самою рекою Орелью на острове, которая де церковь въ тотъ же святителя Николая храмъ имевалась. После жъ де оной шведской баталии въ несколько летъ, за обнятиемъ и потоплениемъ того острова вокруг водою и крайнимъ черезъ оную воду истиснениемъ, какъ де означенная трапезная церковь, такъ и все строение монастырское перенесены къ той часовне за игумена Феодосия Нестеровича, где и ныне монастырь и оная трапезная церковь въ то жъ именованіе находится. За выстроениемъ же той трапезной церкви и прочаго монастырскаго строения на нынешнемъ месте чрезъ бываемыя отъ татаръ неоднократно нападенія и прочія разоренія оной монастырь монашескою братіей оставляемъ былъ впусе. Почему, хотя бъ о основаніи онаго и другихъ обстоятельствахъ какіе писменные дела и имелись, но въ то же время растеряны. — Началствуютъ съ давнихъ летъ поныне игумены. — Названіе свое оный монастырь имеетъ Нефорощанскимъ по местечку Нефорощи, а Успенскимъ по большой того монастыря церкви. — Положеніе онаго монастыря на низкомъ пещаномъ месте, и во время весняное полою водою около заливается. Оной монастырь надъ самымъ озеромъ называемомъ Святимъ, состоящимъ вблизи реки Орели, выстроенъ, съ коей реки во время весняное и водою наполняется. Надъ которою рекою при самомъ берегу по другой стороне, противъ самаго монастыря местечко Нефороща, разстояніемъ чрезъ упоминаемое озеро и реку Орель по прямой линіи въ полверсты, а по левой стороне лесъ монастырский, называемый Редкодубъ, и за онымъ слободка монастырская. Какія же происшествія, примечанія достойныя по выше-прописаннымъ обстоятельствамъ знать не можно.

3-й Соколовскій Преображенскій.

Место, где ныне монастырь состоитъ, съ мельницами и грунтами дано вкладу въ 1714 году местечка Соколки отъ гражданинъ Никифора Феодоровича Полтавскому Крестовоздвиженскому монастырю, коимъ и устроенъ былъ тамъ монастырецъ, по благословенію преосв[ященнаго] Иоасафа Кроковскаго, митрополита Киевскаго, и принадлежалъ къ оному Полтавскому монастырю. А въ 1737 году отъ татаръ крымскихъ разграбленъ, коего варварскаго на сей монастырь нападенія и ныне имеются знаки трапезной Георгиевской церкви — ружейные пулею удары на иконахъ Рождества Богоматере и святаго великомученика Геор-

гий. После коего разорения преданъ въ 1738 году тотъ монастырецъ со всеми грунтами и мельницами Полтавского монастыря бывшимъ въ Полтавскомъ монастыре игуменомъ Леонтиемъ Золотницкимъ полку борисоглебскаго попу Иоанну Скляренку, которой после того былъ протопопомъ, а по пострижении въ томъ же монастырѣ въ монашество именовался Исаиемъ; и того же самаго года, по благословенію преосв[ященнаго] митрополита Киевскаго Рафаила, монастырецъ вверенъ ему, Скляренку, для возобновленія, съ церквами и со всемъ принадлежащимъ имуществомъ. По обновленіи же именовался монастырецъ тотъ скитомъ, и въ 1749 г. былъ приписанъ къ Нефорощанскому монастырю, а въ 1763 г. грамотою преосв[ященнаго] митрополита Киевскаго Арсенія утверждено оному Соколскому скиту именоваться и писаться монастыремъ и оному иеромонаху Исаии быть въ немъ строителемъ и подлежать тому монастырю непосредственно архиерейской власти. Въ 1776 году, определениемъ Св[ятейшаго] Синода члена, митрополита Киевскаго Гавриила, определенъ въ оной монастырь игумень. — Название свое оный монастырь имеетъ Сокальскимъ по местечку Соколке, а Преображенскимъ по болшой того монастыря церкви. — Состоитъ же сей монастырь, разстояніемъ отъ местечка Соколки въ три версты у реки Ворскла при подошве горы называемой Духовая. А въ прошломъ 1777 г., по благословенію Евгения, архіепископа бывшаго Славенскаго и Херсонскаго, сей монастырь по причинѣ крайне тесной ситуации и неудобнаго входу въ него и выходу перенесенъ на верхъ помянутой горы Духовой, где онаго монастыря выстроено уже более половинной части, — т. е. церковь соборная, домъ настоятельской и ограда и часть келлій братскихъ (все деревяннаго зданія) — на месте открытомъ и ровномъ, иждивеніемъ разныхъ вкладчиковъ, стараніемъ же того монастыря игумена Иринарха съ братіею. — Сведений же о достопамятныхъ происшествіяхъ при томъ монастырѣ не имется.

4-й. Николаевскій Самарскій³⁶)...).

5-й Великлубудскій Преображенскій девичій.

Первоначально былъ въ лесу состоящемъ близъ местечка Великихъ Будищъ³⁷), между горами надъ рекою Ворсклою, разстояніемъ отъ оной въ версту, а отъ М. Будищъ въ трехъ верстахъ, скитокъ Спасекій девичій Будискій, какъ изъ имеющагося нынѣ въ томъ монастырѣ универсала, отъ гетмана Иоан-

на Самойловича даннаго 1672 года, о надаче на показанный девичий скитокъ мельницъ и села Чернечего Яру значится; съ какого же времени, по какому случаю, по чьему дозволению и кемъ тотъ скитокъ основанъ, въ томъ монастыре вида не сыскивается. Въ прошедшемъ же 1689 году на место того скитка вблизи онаго на другомъ месте въ томъ же лесу между горами жъ старательствомъ господина судьи генералнаго Василия Леонтиевича Кочубея³⁸) и всемъ его коштомъ общежителный монастырь девичий Великобудиский и въ ономъ церковь Преображения Господня деревянная объ одномъ престоле построены. — Название свое оный монастырь Великобудиский имеетъ по местечку Великихъ Будищъ. — Въ ономъ монастыре съ показаннаго 1672 года поныне находятся игумены.

6-й Пушкарровский Вознесенский.

Построен первоначально въ городе Полтаве на урочище называемомъ Мазуровкою, по благословению преосв[ященнаго] Лазаря Барановича, архиепископа Черниговскаго и Новгород-Северскаго (въ небытность Киевскаго митрополита); за позволениемъ старшинъ городовыхъ полтавскихъ и посполитыхъ людей, вышедшими изъ Украйны Подольской монахинями на купленной ими тамо земле 1676 года. По монастырской же Покровской трапезной церкви назван Покровскимъ Полтавскимъ девичьимъ и состоялъ въ Полтаве до 1721 года; а въ томъ году между митрополиею Киевскою, по благословению преосв[ященнаго] Кирилла Шумлянскаго, епископа Переяславскаго, а съ светской стороны за дозволениемъ малороссійскаго гетмана Иоанна Скоропадскаго, полковникъ Полтавский Иванъ Чернякъ³⁹) перенесъ тотъ монастырь со всемъ строениемъ на собственную землю въ село Пушкаровку, разстояниемъ отъ города Полтавы въ трехъ верстахъ состоящее, и на месте ровномъ и частью отложистомъ всемъ своимъ коштомъ тотъ монастырь построилъ, от котораго времени до заложения въ томъ монастыре каменной церкви, а именно до 1762 года, назывался тотъ монастырь Покровскимъ Пушкаровскимъ девичьимъ, по трапезной церкви. А когда въ томъ 1762 году Вознесенская каменная соборная церковь вновь заложена, то отъ того времени уже называется оной монастырь Вознесенскимъ Пушкаровскимъ девичьимъ. Начальствуютъ въ ономъ монастыре игумены». (Подписались: Нефороощанскій игуменъ Лукианъ, Семинарии ректоръ

протопопъ Иоакимъ Яновскій. Наместникъ Полтавскаго монастыря иеромонахъ Созонтъ), (Там же, лл. 496—500).
(Продолжение будет)⁴⁰.

Полтавскіе епархіальные ведомости.
Часть неофіціальная. — 1891. — № 23.
— 1 декабря. — С. 911—926).

II. О ПОЛТАВСКОМ КРЕСТОВОЗДВИЖЕНСКОМ МОНАСТЫРЕ

1. Местность его

Полтавскій Крестовоздвиженскій мужской второклассный монастырь находится на расстоянии полуторы версты от города Полтавы; почему и называется Полтавским. Он построен невдалеке от реки Ворсклы на высоком скате горы, отделяемой от города большим оврагом, окружен с трех сторон лесом, а с четвертой южной — садом; отчего вид его очень живописен, особенно со стороны въезда в Полтаву; а со стороны Шведской могилы далеко видна монастырская колокольня, возвышающаяся над всеми окрестностями и блистающая своим позлащенным крестом.

2. Основание

Монастырь этот основан в 1650 году, по благословению Киевскаго митрополита Сильвестра (Коссова) игуменом Лубенской обители Калистратом при содействии тогдашняго Полтавскаго полковника Мартына Пушкаря и других войсковых старшин козацких, в числе которых были Иванъ Искра и Иван Крамарь, называвшіеся ктиторами новоустроившейся обители. Но как долго строился монастырь, а также какие зданія воздвигнуты были в нем первоначально, об этом не сохранилось сведений*).

3. Последующая судьба

Из последующей истории Полтавскаго монастыря известно только то, что он неоднократно подвергался разорению. Так, в

* Так говорится о начале Полтавскаго монастыря в «Истории Росс[ийской] иерар[хической]». (Часть IV, стр. 861—872). Также сведения содержатся и в описи монастырской.

1695 году он опустошен был татарами, а в 1709 такой же участи подвергли его шведы. В позднейшее же время, именно в 1822 году 19 июня многие здания сего монастыря значительно повреждены были бурей. Но повреждения эти вскоре исправлены были на отпущенную правительством сумму по ходатайству тогдашнего Малороссийского генерал-губернатора князя Н. Гр. Репнина^{*)}, а труд самого исправления принадлежит тогдашнему настоятелю Полтавского монастыря архимандриту Иосифу Ильицкому^{*)}.

Другая особенность, представляемая позднейшею историею Полтавского монастыря, заключается в том, что управление его подвергалось неоднократным изменениям. Так, по основании обители, два года (1650 — 1652) управлял ею некто Виссарион в звании наместника. С этого времени до 1776 года в Полтавском монастыре было настоятельство игуменское. В 1776 году именным указом, состоявшимся по докладу Святейшего Синода, настоятелем Полтавского монастыря определен из Ростовского Яковлевского монастыря архимандрит Феоктист (Мочульский) с званием архиепископского администратора в новооткрытой в то время Славянской епархии, а в 1779 году Полтавский монастырь поручен в полное ведение Никифора (Феотоки) архиепископа Славянского и Херсонского с тем, чтобы он имел в нем свою кафедру и местопребывание. Такое иерархическое значение удерживал Полтавский монастырь во все время существования Славянской епархии — до 1797 года, с этого же времени в нем опять учреждено настоятельство архимандритское, которому в 1803 году (11 мая) синодальным указом присвоено право священослужения по подобию Неженского Благовещенского монастыря^{**)}.

4. Лица, начальствовавшие в обители

После наместника **Виссариона** из игуменов Полтавского монастыря известны следующие:

1. **Самуил**, бывший прежде сего настоятелем Лубенского монастыря.

^{*)} Первые сведения заимствованы из «Истор[ии] Росс[ийской] иерархии» (там же последнее из местных сведений).

^{**)} Истор[ия] Росс[ийской] иерар[хия]. Часть IV, стр. 871 — 873. Часть I, стр. 395—396; Часть III, стр. 362 и дал.

2. **Ефрем** по прозванию **Шацкий**; об нем ничего более не известно.

3. **Амфилохий**, построивший корпус настоятельских келий.

4. **Созонт**, управлявший монастырем в сане архимандрита с 1771 по 1776 год и построивший корпус братских келий*).

5. **Феоктист** (**Мочульский**) архимандрит, управлял Полтавским монастырем с 1776 по 1779**), нося в то же время звание архиминистратора Славянского архиепископа, каковым в то время был **Евгений Булгар**⁴²⁾. Из Полтавского монастыря **Феоктист** переведен в **Калязинский** (Тверской губернии) **Троицкий** монастырь; затем в 1787 году перемещен на кафедру **Белгородской** епархии и скончался здесь в сане архиепископа***).

С этого времени главное управление Полтавским монастырем принадлежало местным (Славянским и Херсонским) архиепископам, каковыми были:

6. **Никифор** (**Феотоки**), управлявший Славянскую епархию и Полтавским монастырем с 1779 по 1786-й год****).

7. **Амвросий** (**Серебряников**), носивший еще звание местоблюстителя **Молдовлахийской** экзархии, управлял вверенною ему епархию и монастырем с 1786 по 1792-й год, в котором (13 сентября) скончался и погребен в склепу главной монастырской церкви.

8. **Гавриил** (**Боуналеско**, по иным **Бодони**), родом **трансильванец**, пребывал в Славянской епархии и Полтавском монастыре с 1793 по 1797 год*****).

*) Кажется, что не все настоятели Полтавского монастыря исчислены здесь. Первый из них **Самуил** предшествовал в настоятельстве **Лубенском Петронику**, о котором известно, что в 1654 году он погребал святителя **Афанасия**. Это обстоятельство заставляет, с одной стороны, признать **Самуила** первым игуменом Полтавского монастыря и непосредственным преемником наместника **Виссариона**, а с другой предположить, что между **Самуилом** и **Созонтом** были в Полтавском монастыре, кроме **Ефрема** и **Амфилохия**, и другие настоятели: ибо трудно поверить, чтобы в продолжение 119-ти лет (1652—1771) управление сим монастырем принадлежало только трем лицам.

**) В тексте ошибочно назван 1770 год.

***) **Истор[ия] Росс[ийской] иерар(хии)**. Часть IV, стр. 612; Часть I, стр. 94, 173.

****) Там же. — Часть I, стр. 143—146.

*****) Там же. — Часть I, стр. 144, 65.

Во время управления Славянской епархией Гавриила начальствование в Полтавском монастыре (по случаю переведения из него кафедры архиерейской в Новомиргород) вверено было опять архимандритам. Первый из них был

9. **Иов** (Потемкин), управлявший Полтавским монастырем, по уверению местного собирателя сведений о сем монастыре, с 1797 по 1798 год. Но, по указанию «Истории Российской иерархии», еще в 1793 году он хиротонисан во епископа Феодосийского и Мариупольского (викарного Екатеринославского), а в 1796 году переведен отсюда в Минск архиепископом, коадьютором и архимандритом Слуцким*).

10. **Феодосий** (Стефанович) настоятельствовавший в Полтавском монастыре с 1798 по 1811 год. Об нем известно, что, поступив в монашество по окончании учения в Киевской академии в 1764 году, он несколько времени оставался в сей академии учителем латинского языка; затем в 1767 году перемещенный из Киевской в Крутицкую епархию, произведен во игумена Московского покровского монастыря с получением в то же время должности учителя риторики и логики и звание ректора при тамошней семинарии, но проходил эти должности недолго, ибо в 1775 году он был переведен в Лихвинский (Калужской губернии) Покровский монастырь с правом присутствовать сперва в тамошнем духовном правлении, а потом в Крутицкой консистории. Отсюда в 1777 году он снова перемещен в Утлицкий (Ростовской губернии) Алексеевский монастырь настоятелем, с получением при этом должности смотрителя при тамошних духовных училищах, что удерживал за собою до 1783 года. Наконец, после недолговременного попеременного пребывания в Киевском Кирилловском, Козелецком Георгиевском и Киево-Выдубицком монастырях, он в 1798 году произведен во архимандрита Полтавского монастыря, во время управления которым удостоился получить 7 апреля 1803 года орден Святой Анны 2-й степени, а 11 мая того же года — право совершать священнослужение по подобию Нежинского Благовещенского монастыря. Скончался в 1811 году.

11. **Иосиф** (Ильицкий) тоже воспитанник Киевской академии. Овдовев при самом рукоположении во диакона, он посту-

*) Истор[ия] Росс[ийской] иерар[хии]. Часть 1, стр. 145, 196.

пил в монашество 1781 года и при Киевском митрополите Самуиле служил диаконом в Софийском кафедральном монастыре; затем в 1784 году переведенный митрополитом Санкт-Петербургским Гавриилом в Александро-Невскую Лавру, определен иеродиаконом с правом преподавания Закона Божия в шляхетном сухопутном кадетском корпусе. В 1794 году посвященный в иеромонаха. Иосиф отправлен был в Датскую миссию, где находился до 1802 года; в этом же году произведенный в архимандрита Амвросием, митрополитом Санкт-Петербургским, получил в управление Новгородский Вяжицкий монастырь; затем в 1804 году определен настоятелем Лубенского, а в 1812 году Полтавского Крестовоздвиженского монастыря. Когда же в 1818 году при этом монастыре открыты были духовные училища, то, за пожертвование в пользу училищ некоторых монастырских зданий, Иосиф определен был первым ректором сих училищ. Скончался в 1824 году.

12. **Гавриил** (Орловский) из воспитанников Полтавской семинарии. Поступив в монашество 1813 года, он в том же году определен Переяславского Вознесенского монастыря благочинным и членом Полтавской духовной консистории. Затем в 1816 году переведен в Грозовский (Минской губернии) Богословский монастырь настоятелем и назначен учителем философии при Минской семинарии; но скоро (1817 года) был вызван отсюда в Санкт-Петербург, определен синодальным ризничим, каковую должность занимал до 1825 года. В это время он посвящен был во архимандрита⁴³⁾ с назначением в Полтавский монастырь настоятелем и смотрителем Полтавских духовных училищ. Проходя должности эти с особым усердием и довольно долго, Гавриил удостоился в 1833 году высочайшей награды орденом святой Анны 2-й степени, а в 1838 году — украшений на оный, но подвергшись вскоре после сего неисцельной болезни (ипохондриа)⁴⁴⁾, он в 1842 году принужден был испросить себе увольнение от занимаемых должностей и скончался на покое.

13. **Нифонт** (фамилия не известна) из воспитанников Александро-Невской семинарии, посвященный в монашество 1816 года в Зеленецком (Санкт-Петербургской губернии) Троицком монастыре. В следующем 1817 году он отправлен в Испанскую миссию, где награжден в 1819 году орденом святой Анны 2-й степени. В 1837 году определен был к новой миссии в Лондон и

находился при ней до 1842 года. В этом же году (18 декабря) он определен настоятелем Полтавского монастыря и здесь в 1843 году произведен во архимандрита, но управлял вверенною ему обителию только до 1845 года.

14. **Феофил** (Красноуглов) определен настоятелем Полтавского монастыря 1845 года и в том же году получил сан архимандрита. Управлял монастырем до 1862 года, в котором переведен в Киевскую епархию и назначен смотрителем имуществ тамошнего митрополичьего дома и благочинным монастырей Киевской епархии.

15. **Серафим** (Ильинский), из ректоров Архангельской семинарии назначен в Переяслав ректором семинарии. С переводом семинарии в Полтаву, в 1862 году, определен настоятелем Полтавского Крестовоздвиженского монастыря, которым управляет и поныне.

5. Настоящее состояние

В Полтавском Крестовоздвиженском монастыре находятся ныне следующие здания.

1. Главная, или соборная, церковь во имя Воздвижения Честного и Животворящего Креста Господня⁴⁵⁾ каменная о семи куполах с позлащенными главами и крестами. Кроме главного престола, в ней находятся еще три: придельный с правой стороны во имя Благовещения Пресвятыя Богородицы, и на хорах: с правой стороны во имя Святителя Николая⁴⁶⁾ (9 мая), а с левой во имя Усекновения честныя главы Святого Предтечи и Крестителя Господня Иоанна⁴⁷⁾. Когда начат постройкою храм сей, не известно, но окончен вскоре после шведской войны, старанием Полтавского полковника Василия Кочубея⁴⁸⁾, за что в благодарность отдано ему монастырем селение Трибы⁴⁹⁾ со всеми монастырскими угодьями.

2. Теплая церковь во имя Пресвятыя Живоначальныя Троицы⁵⁰⁾, каменная же. Когда начата постройкою, — не известно, окончена в 1750 году. При ней прежде помещалась братская трапеза, через которую был и ход в церковь, и поварня. Но в 1864 году, старанием нынешнего настоятеля архимандрита Серафима, и трапеза и поварня перенесены в другие помещения, а церковь распространена, обновлена и украшена так, что из прежнего тесного и мрачного храма превратилась в одну из лучших в Полтаве. Вместо одного престола в ней устроены теперь три: главный во имя Пресвятой Троицы, правый придельный -- в

честь собора Архистратига Михаила⁵¹⁾ и прочих безплотных сил, а левый — во имя св. Великомученицы Варвары⁵²⁾. Где была поварня, там устроено теперь пять просторных и светлых братских келий.

3. Колокольня каменная о трех ярусах в 22 сажени вышиною, начата постройкою в 1786 году при архиепископе Амвросие. Вид ее сходствует отчасти с видом колокольни Киево-Печерской Лавры.

4. Корпус настоятельских келий деревянный, но на каменном фундаменте; начат постройкою в 1854 году, а окончен в 1855 году старанием архимандрита Феофила.

5. Корпус братских келий деревянный, вновь исправленный в 1863 году.

Кроме этого, есть еще при монастыре несколько строений, служащих частью для помещения послушников, а частью для хранения имущества монастырского; но все они довольно ветхи и требуют скорого исправления. При настоятельском доме находится одна зала, замечательная тем, что стены ее украшены изображениями, время происхождения одни относят к посещению Полтавы императрицею Екатериною II⁵³⁾, отчего и самую залу зовут **Екатерининскою**, а другие утверждают, что оно совпадает с замечательнейшим местным событием, то есть с битвою и победою Полтавскою. Изображения эти не очень искусной кисти: сделаны они на холсте, а другие на дереве, и находятся в следующем порядке: 1) Спаситель мира, 2) Богоматерь, 3) Мелхиседек, 4) Симеон Богоприимец, 5) царь Давид, Иесей и пророк Самуил (с подписью из 2-й книг[и] Царст[вий]. XXIII, 15), 6) Соломон (с подписью [из] 3-й книг[и] Царст[вий]. III, 5 — 14), 7) Иов, 8) Исаак, благословляющий Иакова, 9) Иаков, благословляющий двух сынов Иосифовых, 10) Иосиф в Египте, 11) Блаженный Иероним.

Кроме сих священных изображений, здесь же помещены два батальные изображения:

1. Святого Александра Невского⁵⁴⁾, который изображен в княжеском облачении и короне, сидящим на коне. Внизу помещена следующая подпись:

«Святой и храбрый князь Александр Невский
Духом от небес на град свой призывает
И на брега, где он противных побеждал,
Россов усердный защитник невидимо Петру⁵⁵⁾ споборает».

2. Императора Петра Великого⁵⁵), который изображен тоже на коне, побеждающим шведов под Полтавою. Внизу находится следующая надпись:

«Се образ начертан премудрого Героя,
Что ради подданных лишил себя покоя
К утехе Россов всех, но кто он был таков, —
Гласит народ и флот, художества и войски,
Гражданские труды и подвиги геройски»*).

При соборной церкви Полтавского монастыря имеется погребальный склеп, в котором похоронены тела многих знаменитых лиц духовных и светских; именно: архиепископа Амвросия (Себряникова), архиепископа Афанасия (Вольховского)⁵⁶), Милорадовича⁵⁷), Воейкова, бывшего гражданского губернатора полтавского Тутолмина⁵⁸) и многих других.

По штатам, учрежденным для малороссийских монастырей в 1786 году, Полтавский монастырь отнесен к 2-му классу.

В нем положены: настоятель один, иеромонахов семь, иеродиаконов четыре, послушников — пять; но в настоящее время в обители находятся: настоятель архимандрит 1, монашествующих 15, а послушников 22.

Недвижимое имущество Полтавского монастыря заключается ныне в 202 десятинах и 822 саженьях пахотной, сенокосной, лесной и усадебной земли в двух участках, из коих один (141 десят. и 146 сажень.) находится близ самого монастыря, а другой (61 десят. и 676 сажень.) в урочище, называемом Трибы. На первом участке монастырь имеет деревянные ветряные мельницы и обширный фруктовый сад.

Кроме того, монастырь Полтавский имеет несколько вкладов. **Таковы:**

а) В пользу самого монастыря: 1, билет Московской сохранный казны в 4000 руб. ассигнациями, положенный бывшим настоятелем сего монастыря архимандритом Созонтом. По завещанию сего благотворителя обители из процентов положенного им капитала 150 руб. ассигнациями должен получать ежегодно

* Так как прежние настоятельские келии по обветшалости надлежало разобрать, чтобы на том же месте построить новые, то при разборе стен означенной залы употреблены все меры к тому, чтобы не повредить находящихся на них изображений, что сделано с целью восстановить их в новых настоятельских келиях. А сделанные на холсте изображения сбережены в совершенной целости.

Полтавский монастырь, а 50 рубл. Московский воспитательный дом. 2, билет Государственного Заемного Банка в 5000 руб. сереб(ром), данный монастырю по завещанию графини Анны Орловой-Чесменской в 1849 году.

б) В пользу братии монастырской разными благотворителями внесено одновременно в Полтавский приказ общественного призрения: 1. шесть билетов на 7600 руб. ассиг[нациями] и 2, пять билетов на 680 руб. 75 коп. сереб[ром].

в) Собственно принадлежащий монастырю капитал заключается в 2000 руб. серебром. Он должен [быть положен] в 1851 году для приращения в Полтавский приказ общественного призрения впредь до востребования.

6. Замечательнейшие принадлежности обители

К числу более замечательных предметов, находящихся в Полтавском монастыре, относятся:

1. Напрестольный крест серебрянный и местами позлащенный с чеканным подножием. Весу в нем со внутренним (железным) стержнем 19 фунтов. 1705 года.

Чаша водосвятная большая серебрянная с поддоном и двумя рукоятками; на верхнем крае ее сделана чеканная вокруг накладка в виде бордюра, а на передней стороне вычеканен крест с позлащенным сиянием; вокруг поддона сделаны чеканные изображения российских лавр, а на самом поддоне вырезана следующая надпись: «Сооружися в Полтавский Крестовоздвиженский монастырь при преосвященном Амвросие Святейшего Правительствующего Синода члене, архиепископе Екатеринославском и Херсонском, Молдавския экзархии⁵⁹⁾ местоблюстителе, 1790 года». Весу в ней 36 фунтов и 72 золотника.

3. Из книг, находящихся в Полтавском монастыре, замечательнее прочих: а) Настольное Евангелие⁶⁰⁾ большее из всех, напечатанное в Москве 1759 года на александрийской бумаге. Оно обложено медными позолоченными досками, на верхней из них сделано 9 серебрянных чеканных накладок с изображениями: в середине Воскресения Христова⁶¹⁾, сверху Распятия на кресте, снизу Вознесения⁶²⁾ на небо, по углам 4-х евангелистов, а по бокам двух преподобных. На нижней доске посредине находится чеканное серебрянное изображение Святителя Николая, а по углам медные позолоченные наугольники. б) Евангелие, напечатанное в Львове 1670 года, обтянутое зеленым бархатом с серебром. в) Евангелие Львовской же печати, напечатанное в 1644

году. По внешнему виду и по ветхости оно сходно с описанным выше: г) Евангелие на славянском и грузинском языках, где и когда напечатано, не известно. Евангелие это тоже ветхо. Замечательны еще по древности издания две книги в кожаном переплете поучительных слов святого Василия Великого⁶²). Они напечатаны в 1594 году.

Вот ее заглавие: «Книга иже во святых отца нашего Василия Великого, архиепископа кесарии Каппадокийския. З друкарне Острозское выдана⁶⁴) есть от создания миру 7102. А от по плоти Рождества Господа Бога и спаса нашего Иисуса Христа 1595 месяца марта 3 дня». На другой стороне листа герб князя Остозерского⁶⁵), с надписью: «Константин Константинович в святом крещении Василие, княжа Остозерское, воевода Киевский, маршалок земли Волынское, староста Владимирский и прочая». В самом конце листа напечатано: «Сиа книга Василия Великаго повелением и властным коштом, трудом и промыслом, ясне освецоного велможного княжати Константина Константиновича Острозского, воеводы Киевского, маршалка земли волынской, старосты Владимирского влето от создания миру 7102, а от плоти Рождества 1594 г. з друкарне Острозское выдана есть»*)).

7. Относящиеся к обители письменные акты

По удостоверению собирателя местных сведений о Полтавском монастыре, не имеется при нем ни каких письменных актов; они погибли, вероятно, во время тех опустошений, которым подвергался монастырь сей сперва от татар, а потом от шведов.

Полтавские епархиальные ведомости.
Часть неофициальная. — 1865. — № 21.
— 1 ноября — С. 283—296.

III. ПОЛТАВСКИЙ КРЕСТОВОЗДВИЖЕНСКИЙ МОНАСТЫРЬ

Местоположение монастыря

Полтавский Крестовоздвиженский монастырь стоит на высокой, живописной горе, поросшей лесом, у берегов Ворсклы, при

*) Сведения о позднейших настоятелях Полтавского монастыря, о настоящем состоянии и замечательнейших принадлежностях его извлечены из рукописного описания Полтавского монастыря, составленного отцом [протоиереем⁶⁶) Георгием Данилевским,

устье реки Полтавки. С восточной его стороны восхитительный вид на окрестные, отдаленные дуга и леса, с западной — вид на город, живописно расположенный на противоположной горе в одной версте от монастыря.

Время основания монастыря

Монастырь основан в 1650 году, по мысли и желанию Полтавского полковника Мартына Пушкаря, который пожертвовал для того значительную сумму. Ивана Искры, Ивана Крамаря и других жителей Полтавы, игуменом Мгарского Лубенского монастыря Каллистратом, с благословения и разрешения киевского митрополита Сильвестра (Коссова). В 1695 году, во время набега татар на Полтаву, монастырь потерпел опустошение. В 1709 году разорили его шведы*). Заняв монастырь и поставив там свои пушки, они громили оттуда два бастиона Полтавской крепости. Одна из этих пушек ныне находится в лагере воспитанников военной гимназии, на месте Полтавского боя. Не в далеком расстоянии от монастыря Карл XII⁶⁷⁾ ранен в ногу при объезде аванпостов**). Известно также, что во время самой битвы император Петр Великий отрядил три батальона, под начальством Головина, к монастырю для сообщения с Полтавою***). После Полтавской битвы монастырь вновь отстроен полтавским полковником Василием Кочубеем, сыном известного в истории Малороссии⁶⁸⁾ Василия Леонтьевича Кочубея, за что отдано строителю монастыря урочище Требы с лесом, сенокосом и мельницею****).

Средства содержания монастыря

До введения монастырских штатов Полтавский Крестовоздвиженский монастырь имел в своем владении до 2000 душ крестьян. По указу императрицы Екатерины II, 10 апреля 1786 г. монастырские вотчины в Малороссии отобраны в казну. В настоящее время во владении монастыря, как значится по плану, составленному 28 сентября 1799 года поветовым землемером Мордвиновым, земли — 202 дес.⁶⁹⁾ 822 кв. сажени⁷⁰⁾; близ мо-

*) Монастырская опись 1857 года.

**) Сборник сведений о Полтавской губернии. А. В. Богдановича. Изд. 1877 года.

***) Памятная книжка Полтавской губ[ернии], [П. И.] Боянского. Изд. 1865 г[ода].

****) Монастырская опись 1857 года.

настыря 141 д. 146 кв. саж. и в урочище Требах 61 д. 646 кв. саж. Земля эта наделена монастырю по силе высочайшего указа, от 18 декабря 1797 года, Св[ятейшему] Синоду данному, о чем имеется указ, от 26 сентября 1799 года, из Черниговской духовной консистории.

Из казны монастырь получает штатного содержания 649 руб. да, за отобранием в 1863 году штатных служителей, 600 руб. Кроме того, монастырь и монастырская братия, каковой по штату второклассного монастыря полагается: 6 иеромонахов, 4 иеродиакона и 6 послушников, пользуются процентами с капитала, пожертвованного в разное время и разными лицами на вечные времена, на поминование их умерших родных. Капитал этот по 1-е мая сего 1882 года составляет сумму в 21 033 р. и хранится в государственных бумагах.

ЗДАНИЯ МОНАСТЫРЯ

1. Соборный храм во имя Воздвижения Честного и Животворящего Креста Господня

Постройку настоящего соборного храма относят к первой половине XVIII столетия и строителем его называют полтавского полковника Василия Васильевича Кочубея, который отстраивал монастырь после разорения его шведами в 1709 году. Соборный храм каменный, довольно высок и поместителен, с продолговатыми, узкими окнами, с семи куполах, с позолоченными главами и крестами, с тремя выступами с восточной стороны для алтаря и его отделений, из коих в одном, на южной стороне, придельный алтарь, а в другом, на северной стороне, — ризница. Внешний вид храма имеет форму креста, архитектура его — византийская. Внутренние своды церкви поддерживаются четырьмя большими столбами, соединенными между собою арками. Вдоль западной, северной и южной стен, на высоте второго этажа, устроены хоры. Пол в церкви чугунный. Под церковью — склеп, вход в который в самой церкви, при входе, близ правой стены. В нем, кроме многих других, стоят гробы двух архиереев: Амвросия (Серебреникова), скончавшегося 13 сентября 1792 года, архиепископа екатеринославского (портрет его хранится в настоятельских покоях), и Афанасия (Вольховского), бывшего епископа могилевского, скончавшегося 1-го января 1801 года, во время пребывания своего на покое в Крестовоз-

движенском монастыре. Оба гроба стоят при входе в склеп, у стены с правой стороны.

а) Престолы

Престолов в соборном храме четыре. Главный престол во имя Воздвижения Честного и Животворящего Креста Господня. Св. антиминс на нем священнодействован Иоанном, епископом полтавским и переяславским, 19 июля 1870 года. В приделе главного алтаря. — престол во имя Благовещения Пресвятыя Богородицы. Св. антиминс на нем священнодействован Тимофеем (Щербацким), митрополитом киевским и галицким, 11 февраля 1756 года. На хорах с правой стороны — престол во имя святителя Николая. Св. антиминс на нем священнодействован Арсением, митрополитом киевским и галицким, 3 августа 1761 года. На хорах, с левой стороны, — престол во имя Усекновения честныя главы Иоанна Крестителя. Св. антиминс на нем священнодействован Гавриилом, митрополитом екатеринославским и Херсониса Таврического, 9 августа 1795 года.

б) Жертвенники

Жертвенников, соответственно числу престолов, четыре. В главном алтаре два: один с правой, другой с левой стороны, — оба под резными золочеными балдахинами*). Над первым, в деревянной золоченой раме, — икона Распятия, над вторым, в такой же раме, — икона Страстей Христовых. В придельных алтарях на хорах — жертвенники деревянные четырехугольные.

Над одним — образ Св. Троицы, над другим — образ Иисуса Христа в терновом венце.

в) Горния места

Горнее место против главного престола, во все восточное полукружие стены, украшено иконостасом в два яруса. По средине — икона Спасителя во славе, по сторонам — Богоматери и Иоанна Предтечи, святителей: Василия Великого, Григория Богослова и Иоанна Златоуста, Григория Двоеслова, Николая Чу-

* В 1881 году жертвенники в главном алтаре, по вине пономаря, забывшего погасить свечу, загорелись и, как значительно испорченные, сняты. В настоящее время стоят одни столики из уцелевших жертвенников.

дотворца и Иакова, брата Господня. Во втором ярусе — изображение Бога Отца, а по сторонам — Страданий Господних*).

В приделе главного алтаря — горнее место также украшено иконостасом в один ярус. В нем по середине — икона Тайной Вечери⁷¹⁾, по сторонам — четырех архидиаконов, а за ними с одной стороны — изображение архангела Гавриила⁷²⁾, с другой — Божией Матери.

В придельных алтарях⁷³⁾ на хорах иконы на горних местах сняты.

г) Иконостасы

Иконостас в соборном храме, — во всю высоту церкви, в три с половиною яруса; украшен древнею, весьма искусною, прозрачною резьбою, весь золоченый. В первом ярусе иконостаса, с правой и левой сторон царских врат — наместные иконы Спасителя и Божией Матери в весьма ценных серебряных вызолоченых ризах. На северной двери — изображение архангела Михаила, а за ним иконы: Воскресения Христова в серебряной вызолоченной ризе, российских князей Бориса и Глеба⁷⁴⁾, Сошествия Св[ятого] Духа на апостолов, Рождества Христова и Вознесения. На южной двери — изображение архангела Гавриила, а за ним иконы: Воздвижения честного и животворящего Креста Господня в серебряной вызолоченной ризе, святителя Афанасия⁷⁵⁾, Лубенского чудотворца, и Макария Переяславского, Введения во храм Пресвятыя Богородицы. Царские врата в главном и придельном алтарях деревянные, резные, золоченые; на них иконы Благовещения и четырех евангелистов. Над главными царскими вратами — изображение Нерукотворенного Образа, а над придельными — Тайной Вечери. Во втором ярусе — изображения 12-ти праведников. В третьем над вратами — Деисус, по сторонам изображения 12-ти апостолов. В четвертом ярусе по середине — Богоматери с Предтечным Младенцем, вверху Господь — Саваоф, а по сторонам — изображения 12-ти пророков. На верху иконостаса — крест с изображением на нем Распятия Иисуса Христа, а по сторонам — Богоматери и Иоанна Богослова.

*) В 1881 году горнее место пред главным престолом, по вине пономаря, забывшего погасить свечу, загорелось, иконостас на нем сломан, иконы, кроме двух, совершенно обуглившись, уцелели.

С алтарной стороны главный иконостас также украшен иконами. По сторонам царских врат — царь Мелхиседек и первосвященник Аарон, сожжение огнем, павшим с неба, возмущивших старейшин еврейских и удаление из чертога человека, явившегося на царский пир не в брачной одежде. Над царскими вратами иконы: положение во гроб Иисуса Христа, а по сторонам — жертвоприношение Исаака и мученическая кончина св. Великомученицы Варвары. Выше — иконы положения во гроб, изображения орудий смерти Спасителя, над ним — икона Воскресения, а выше — икона Св. Троицы. По сторонам — изображения св. апостолов*).

В приделе святителя Николая, на хорах, иконостас одной работы с главным иконостасом. В нем с правой и левой сторон царских врат — наместные иконы Спасителя и Божией Матери. На северной двери — изображения архидиакона Стефана, а за ним — св. великомученика Георгия и св. Димитрия Ростовского. За наместною иконою Спасителя следуют изображения святителя Николая и Успения Божией Матери⁷⁶⁾. На царских вратах — изображение Благовещения, над царскими вратами — резное изображение ангела, а сверху — коронования Божией Матери, по сторонам последнего в медальонах — изображения святителей.

В приделе Усекновения честных главы Иоанна Крестителя, на хорах иконостас также одной работы с главным. В нем с правой и левой сторон царских врат наместные иконы Спасителя и Божией Матери. На северной двери — изображение св. великомученика Георгия Победоносца, а за ним — св. апостолов Петра и Павла⁷⁷⁾. На южной двери — изображение св. великомученика Феодора Тирона, а за ним — Усекновения честных главы Иоанна Крестителя. На царских вратах — изображение Благовещения, а над царскими вратами — Тайной Вечери^{**)}.

Как главный, так и придельный иконостасы устроены одновременно, в первой половине XVIII столетия, полковником Ва

*) Серебряные ризы на четырех иконах главного иконостаса: Спасителя, Божией Матери, Воскресения и Воздвижения Креста Господня пожертвованы в 1860 и 1862 гг. женою полтавского купца Евдокией Михайловною Ивашинойю. Ценность их более 5000 руб.

** В приделах, устроенных на хорах, богослужение более 10 лет не совершается, так как иконостасы и пол требуют исправления, на что монастырь доселе не изыскал средств.

силием Кочубеем. Все иконы в иконостасах, на горних местах и жертвенниках прекрасной, художественной греческой живописи. Иконы в главном иконостасе с алтарной стороны написаны в позднейшее время и написаны весьма неискусною рукою суздальского живописца.

д) Киоты

В соборном храме у колонн и стен — шесть киотов. В первом из них, при входе в церковь, у правой колонны — образ св. Амфилохия и святителя Николая; во втором, при входе же, у левой колонны — образ преподобных Антония и Феодосия. В третьем, у средней колонны, с правой стороны — икона Божией Матери с Предвечным Младенцем, в серебряной ризе, 8 вершк[ов]⁷⁸). В четвертом, у средней колонны, с левой стороны — икона св. великомученицы Варвары, в серебряной ризе, 8 вершков. В пятом киоте, за правым клиросом у стены — икона Божией Матери, в серебрянной ризе, 18¹/₂ вершков. В шестом киоте, за левым клиросом — образ святителя Николая, в серебрянной ризе, 26 вершк[ов]. Все шесть киотов простой столярной работы, окрашены масляною краскою, с золочеными карнизами и колоннами.

2. Храм во имя Святой Троицы

Отдельно от соборного храма, в 50 от него шагах стоит другая каменная одноярусная, об одной главе церковь. Богослужение в ней, как теплой, совершается в зимнее время. Построена она в 1750 году и была трапезною. В 1864 году, при настоятельстве архимандрита Серафима, перестроена. К южной стене сделана пристройка, в которой в настоящее время помещается небольшая трапезная комната, кухня и келия для трапезного. Пристройка, сделанная без соблюдения самых скромных требований архитектуры, обезобразила внешний вид церкви и непрочна. В ней образовалась громадная трещина, которую иначе и нельзя заделать, как разобравши всю стену. А самое лучшее — пристройку эту вовсе снять, а для трапезы весьма удобно стекляною перегородкою отделить половину церкви, которая в длину до соеи имеет 12 сажень, в ширину 4 сажени и 1 арш[ин]⁷⁹). Сделать это тем более необходимо, что настоящая трапезная комната во всех отношениях не отвечает своему назначению в стенах монастыря.

а) Престолы

Престолов в Троицкой церкви три. Главный престол во имя Святой Троицы. Св. антиминс на нем священнодействован Иоанном, епископом Полтавским и Переяславским, 3 ноября 1864 года.

В правом придельном алтаре, устроенном по середине церкви, престол во имя св. великомученицы Варвары. Св. антиминс на нем священнодействован Иоанном, епископом Полтавским и Переяславским, 14 ноября 1864 года.

б) Жертвенники

Жертвенников в Троицкой церкви три, соответственно трем престолом. Все три жертвенника простой столярной работы. Над первым, в главном алтаре — икона Рождества Христова, над вторым, в правом придельном алтаре — икона поклонение пастырей, над третьим, в левом придельном алтаре — икона поклонение волхвов⁸⁰).

в) Горния места

На горнем месте, во всех трех алтарях — икона Христа Спасителя.

г) Иконостасы

Иконостас в Троицкой церкви одноярусный, как перед главным алтарем, так и перед придельными алтарями, устроены в 1864 году на монастырские средства. Все три иконостаса простой столярной работы, окрашены белой масляной краскою, с золочеными карнизами и капителями; колонны разделаны под малахит. Живопись на иконах не художественная, но во всяком случае хорошая и исторически верная. Иконы в главном иконостасе размещены так: с правой и левой стороны царских врат — наместные иконы Спасителя и Божией Матери. На северной двери — изображение архангела Гавриила, а за ним — Сошествия Св[ятого] Духа на апостолов. На южной двери изображение архангела Михаила, а за ним — Св[ятой] Троицы. Над царскими вратами — икона Тайной Вечери, а по сторонам — изображения в медальонах: несение Иисусом Христом креста и возложение на Него тернового венца, Рождество Христово, Рождество Богородицы, Крещение Иисуса Христа⁸¹). Введение во храм

Пресвятая Богородицы. Над иконою Тайной Вечери — деревянный вызолоченный крест.

Иконы в правом придельном иконостасе расположены так: с правой и левой стороны царских врат — наместные иконы Спасителя и Божией Матери. На северной двери архидиакон Лаврентий, а далее иконы: преподобного Антония печерского с левой и св[ятой] Великомученицы Варвары и преподобного Феодосия с правой стороны. Над царскими вратами — икона Тайной Вечери, а по сторонам — иконы Преображения и Вознесения Господня. Над иконою Тайной Вечери — деревянный вызолоченный крест.

Иконы в левом придельном иконостасе расположены так: с правой и левой стороны царских врат — наместные иконы Спасителя и Божией Матери. На северной двери изображение архидиакона Стефана, а за ним Зосимы, Соловецкого чудотворца. С правой стороны — изображения архангела Михаила и Савватия, Соловецкого чудотворца. Над царскими вратами — икона Тайной Вечери, а по сторонам в медальонах иконы: Покров Божией Матери, Воскресение Христово и Нерукотворный образ Христа Спасителя. Над иконою Тайной Вечери — деревянный вызолоченный крест.

д) Киоты

В Троицкой церкви у клиросов два киота. В одном с правой стороны — икона Казанской Божией Матери, в другом с левой стороны — икона святителя Николая. Клиросы простой столярной работы, окрашены белою краскою*).

3. Колокольня

В расстоянии 20 сажень от соборного храма, с северной стороны, стоит величественная, превосходной архитектуры, колокольня, весьма напоминающая собою колокольню Киево-Пе-

*) К Полтавскому Крестовоздвиженскому монастырю состоит приписною церковь во имя Сампсона Странноприимца⁸⁴⁾, построенная в 1856 году в ста шагах от Шведской могилы на проценты капитала, пожертвованного в 1810 году тайным советником Иосифом Судненко. В настоящее время (по 1882 год) капитал этот с процентами возрос до 108 709 руб. и хранится в государственных бумагах в монастырском казначействе. Капитал этот, согласно воле завещателя, должен быть употреблен на устройство инвалидного дома при Шведской могиле.

черской лавры. Колокольня четырехъярусная, вышиною 22 сажени, видна на расстоянии 40 верст от Полтавы со стороны Харьковской и Кременчугской дорог. Построена колокольня в 1786 году, при архиепископе Амвросие (Серебрянникове). На ней 10 колоколов: самый большой колокол весит 400 пудов⁸³⁾, второй — 200 пуд. и 35 ф[унтов]⁸⁴⁾, третий — 102 пуда и 8 ф., четвертый — 61 пуд. 30 ф., пятый — 40 пуд. 23 ф., шестой — 16 пуд. 30 ф., три малых — от 3 до 10 пудов и последний 1 пуд. 35 ф. Два колокола, один в 200 пуд. 35 ф. и другой в 102 п. 8 ф. пожертвованы в 1860 году белгородским купцом Николаем Ивановичем Чумачевым. На самом большом колоколе следующая надпись: «Божиею помощию при державе Благочестивейшей Государины Императрицы Екатерины Второй благословением преосвященнаго Гавриила Митрополита Екатеринославскаго и Херсониса Таврическаго сей колоколъ коштотъ того-же монастыря 1787 года июля 15-го дня». Кем остальные сооружены и когда — неизвестно.

4. Другие монастырские постройки

а) Дом для настоятеля монастыря

В расстоянии 10 сажень от соборного храма, на восточной стороне стоит дом для настоятеля монастыря. Дом деревянный, оштукатуренный, мерою в длину 30 арш[ин] и в ширину 15 арш., о семи комнатах, под железною крышею, с подвальным каменным этажем о четырех комнатах. Дом построен в 1854 году на том самом месте, где стоял и прежний, от времени пришедший в совершенную ветхость. К дому примыкает летняя зала о 8 окнах с балконом, откуда прекрасный вид на далекие окрестности. Зала эта, замечательная в историческом отношении, при постройке нового дома возобновлена в первобытном виде, и изображения на стенах ее развешаны в том самом порядке, как и прежде. Зала эта зовется **Екатерининскою** по следующему обстоятельству. В 1787 году императрица Екатерина II, возвращаясь из Новороссийского края через Полтаву в первой половине июня, посетила Крестовоздвиженский монастырь и имела пребывание в настоятельских покоях. Для принятия Государины бывший тогда архиепископ Амвросий (Серебрянников) пристроил эту залу с балконом к занимаемому им дому. Зала эта украшена живописными изображениями из библейской

истории. При входе в зал, на северной стороне изображен Иов многострадальный, беседующий с тремя своими друзьями. Над первым окном изображены соглядатаи обетованной земли. За первым окном, в простенке, изображен суд Соломона над двумя женщинами. Над вторым окном — Моисей, сидящий на камне и молящийся с воздетыми руками, поддерживаемыми Аароном и Ором, на горе Хориве во время битвы с амалекитянами. За вторым окном изображен Давид-царь близь Одолламской пещеры во время войны с филистимилянами⁸⁵), выливающий из сосуда воду в честь Господу, принесенную ему для утоления жажды тремя его воинами из Вифлеемского колодца, подвергавшими для того опасности свою жизнь, так как Вифлеем⁸⁶) был занят отрядом филистимилян. Над третьим окном — изображение избрания Давида на царство. На восточной стороне стены, в угле — изображение Симеона Богоприимца, за ним, над окном — изображение Божией Матери. Над дверью, ведущую на балкон — спящий богомладенец, в возглавии Его — Адамова голова, орудия страданий, три ангела и рука Бога Отца, определяющего будущую судьбу Богомладенца. За дверью, близ окна — изображение Христа Спасителя, а над окном — Агнец, закланный от сложения мира. Рука Бога Отца, простертая с мечем и поражающая Агнца. За окном — изображение первосвященника Аарона с хлебами предложения. На южной стороне стены — изображения Исаака, благословляющего сына своего Иакова. Над окном — видение Иаковом лестницы. За первым окном, на стене, — изображение Иакова, благословляющего детей Иосифа; над вторым окном — изображение Иакова, приносящего жертву на камне после видения лестницы. За вторым окном, на стене — изображение свидания Иосифа с братьями. Над третьим окном — изображение свидания Иакова с Исавом. За окном — изображение преподобного Герасима, близ него лежащий лев, которому, как передает житие, Герасим перевязал рану на ноге и который с тех пор везде следовал за ним и служил ему, как домашнее животное. Над входною дверью в залу — изображение Воскресенского иерусалимского храма. С левой стороны двери, величиною в квадратную сажень, — изображение св[ятого] Александра Невского на черном коне, которому шведы вручают мечи свои; вдали виднеется город, внизу надпись:

«Святой и храбрый Александръ Невский
Духомъ отъ небесъ на градъ свой призываетъ
И на брега, где онъ противныхъ побеждалъ,
Россовъ усердный защитникъ, и невидимо Петру
споспешествовалъ».

С правой стороны двери, тоже величиною в сажень, — изображение Петра Великого на белом коне, с мечем и в кольчуге; шведы подают ему свои мечи, внизу надпись:

«Се образъ начертанъ премудраго героя,
Что ради подданныхъ лишилъ себя покоя
Къ утехе Россовъ всехъ; но кто онъ былъ таковъ,
Гласить народъ и флотъ, художества и войски,
Гражданские труды и подвиги геройски».

Все изображения довольно еще сохранились, но реставрировать их необходимо теперь-же, чего чрез несколько лет сделать уже будет невозможно.

б) Братские келлии

По линии монастырской ограды, обращенной к городу, стоит дом для братских келлий, низенький и довольно ветхий. В длину он имеет 75 арш[ин], в ширину 14 арш. Дом одноэтажный, деревянный; в нем 12 небольших комнат. Давно идет речь о постройке нового дома для монашествующей братии и на ином более удобном месте, но, по неимению средств, дело это отлагается на неопределенное время.

в) Холодные постройки

На южной стороне, за Троицкою церковью, поставлены холодные постройки: амбар, навес для дров и, в расстоянии не более 30 шагов от церкви, подкатный сарай для экипажей и конюшни для лошадей. Последняя постройка и крайне неприлична близ храма, и очень опасна, так как чаще всего пожары начинаются с сараев, вследствие неосторожного обращения с огнем кучеров.

Монастырь обнесён оградой, часть которой с лицевой стороны от города каменная, устроена в 1881 году; остальная часть ограды деревянная, но также предположена в настоящем году к замене каменною. Главный вход к монастырю с северной стороны, под колокольнею.

г) Постройки вне монастырской ограды

С северной стороны, за монастырскою оградю, в сто-саженном от нее расстоянии, устроен двор, обнесенный забором. В нем построено несколько жилых и холодных построек: гостиный дом на каменном фундаменте, деревянный, о трех комнатах, крытый дранью, шесть простых изб под соломенною крышею, баня, овин и загоны. Монастырь сам обрабатывает принадлежащую ему землю и для этого держит несколько пар волов. Значительную часть земли отделяет под пастбище, принимает на пастьбу рогатый скот, принадлежащий городским жителям, и извлекает хороший доход. Монастырь имеет две мельницы, а в прошлом 1881 году устроил кирпичный завод, вырабатывающий в лето до трехсот тысяч кирпича. Кирпичный завод дает монастырю возможность более дешевым способом возвести необходимые постройки и прежде всего, конечно, братские келлии. Одно при этом желательно, чтобы для кирпичного завода не был истреблен монастырский лес, так как в будущем монастырь для отопления должен будет покупать дрова^{*)}.

5. Церковная утварь

Церковною утварью Полтавский Крестовоздвиженский монастырь довольно богат. По монастырской описи значутся и в наличности находятся следующие священные сосуды и вещи:

а) Кресты на престольные

Крест большой кипарисный, оправленный в серебро, на серебряном высоком пьедестале. Весу 19 ф[унтов], без пробы.

^{*)} За монастырскою оградю, на юго-восточном склоне монастырской горы стояло еще двухэтажное каменное здание, подаренное монастырем духовному мужескому училищу; в нем оно помещалось с 1819—1876-й год. В 1878 году здание это разобрано, а материал употреблен для постройки больницы при училище на новом месте, в самом городе, в той его части, которая называется Немецкою колониєю⁸⁷⁾. Очень жаль, что бывший в то время настоятель монастыря не счел нужным оставить это здание за монастырем: в нем с большим удовольствием могли быть размещены братские келлии. С 1778 года; со времени своего основания, по 1819-й год Полтавское духовное училище помещалось в городе, в доме, отданном для училища графом Кириллом Григорьевичем Разумовским⁸⁸⁾. Материалы для Истории Полтавск[ого] дух[овного] училища. — См. Епарх[иальные] вед[омости]. — № 14-й, 1881 г.

Крест большой кипарисный, оправленный в серебро, на высоком серебряном пьедестале. Весу 17 ф., без пробы.

Крест кипарисный, оправленный в серебро, на серебряном пьедестале. Весу 2 ф., без пробы.

Восемь небольших кипарисных крестов на серебряных пьедесталах. Весу в них 4 ф. 38 зол[отников]⁸⁹⁾, без пробы.

Крест серебряный в пьедестале. Весу 1 ф. 33 зол., 84-й пробы.

Крест серебряный, вызолоченый. Весу 3 ф. 24 зол., 84 пробы. Пожертвован архимандритом Иосифом в 1818 году.

Крест серебряный вызолоченый, украшен стразами. Весу 1 ф. 84 зол., 84-й пробы. Пожертвован князем Сергием Викторовичем Кочубеем в 1852 году.

Крест серебряный вызолоченый. Весу 85 зол., пробы 84-й. Пожертвован женою купца Зайцевою в 1852 г.

Крест серебряный вызолоченый. Весу 60 зол., 84 пробы. Пожертвован купцом Евдокимовым в 1850 г.

Крест серебряный вызолоченый. Весу 67 зол., 84 пробы.

Крест серебряный вызолоченый, 84-й пробы. Пожертвован диаконом Горуновичевым.

Крест серебряный вызолоченый, 84-й пробы, пожертвован женою купца Ворожейкиною в 1856 году.

б) Евангелия

Евангелие 1 арш. длины и 11 в[ершков] ширины, московской печати 1759 года, в сплошной медно-позлащенной оправе, с девятью на лицевой стороне чеканными изображениями, а на оборотной стороне с чеканным изображением святителя Николая.

Евангелие в лист, московской печати 1775 года, в серебряной сплошной оправе, с пятью на лицевой стороне изображениями на финифте⁹⁰⁾.

Евангелие в лист, московской печати 1748 года, в сплошной медно-позлащенной оправе, с пятью на лицевой стороне чеканными изображениями, а на оборотной стороне с чеканным изображением Благовещения.

Евангелие в лист, московской печати 1657 года, в сплошной медно-позлащенной оправе, с пятью на лицевой стороне изображениями, а на оборотной стороне с изображением Иоанна Предтечи.

Евангелие в лист, московской печати 1681 года, обтянутое красным бархатом, с пятью на лицевой стороне серебряными изображениями.

Евангелие в лист, львовской печати 1644 года, обтянутое зеленым бархатом, с пятью на лицевой стороне серебряными изображениями.

Евангелие в лист, львовской печати 1670 года, обтянутое зеленым бархатом, с пятью на лицевой стороне серебряными изображениями.

Евангелие на грузинском языке, в 1/4 долю листа, в бархатном переплете.

Евангелие в лист, московской печати 1847 года, в сплошной серебряной оправе, с пятью на лицевой стороне изображениями на финифте.

Евангелие в лист, московской печати 1850 года, в сплошной серебряной оправе, с пятью на лицевой стороне изображениями на финифте.

Евангелие в лист, московской печати 1850 года, в прорезной серебряной оправе, с пятью на лицевой стороне изображениями.

Евангелие в лист, московской печати 1851 года, в сплошной серебряной оправе, с пятью на лицевой стороне изображениями.

Евангелие в лист, московской печати 1857 года, в сплошной серебряной оправе, пожертвовано купцом Василием Опошняном в 1861 году.

в) Дарохранительницы

Дарохранительница серебряная, по местам вызолоченая, с литыми на ней изображениями. Весу 20 ф., без пробы. Сооружена 1858 года.

Дарохранительница серебряная вызолоченая, с чеканным прорезным балдахином. Весу 6 ф., без пробы.

Дарохранительница серебряная для напутствия больных. Весу 56 зол., 84 пробы.

г) Священные сосуды

Чаша серебряная вызолоченая, обтянутая вокруг серебряною сеткою, с изображениями на финифте. Весу в ней с диском⁹¹⁾ и звездою 10 ф. 33 зол., без пробы.

Чаша серебряная вызолоченая, с изображениями на финифте. Весу в ней с принадлежащими к ней: диском, звездой, лжицею, двумя тарелочками 4 ф. 60 зол., 84-й пробы.

Чаша серебряная вызолоченая, обтянутая вокруг серебряною сеткою. Весу в ней с принадлежностями: диском, звездой и лжицею 2 ф. 24 зол., 84-й пробы.

Чаша серебряная вызолоченая, обтянутая вокруг серебряною сеткою. Весу с принадлежностями: диском, звездой и лжицею 2 ф. 35 зол., 84-й пробы.

Чаша серебряная вызолоченая. Весу с принадлежностями: диском, звездой и лжицею 1 ф. 35 зол., 84-й пробы.

Чаша серебряная вызолоченая. Весу с принадлежностями: диском, звездой, лжицею, двумя тарелочками и корчиком 2 ф. 59 зол., 84-й пробы. К этой чаше другая лжица золотая, весу в ней $7\frac{3}{4}$ зол.

Чаша серебряная вызолоченая, украшенная стразами⁹²). Весу с принадлежностями: диском, звездой, лжицею, двумя тарелочками и корчиком 5 ф. 51 зол. Пожертвована купцом Василием Опошняным в 1861 году.

Чаша серебряная вызолоченая, обтянутая сплошною накладкою, с принадлежностями: диском, звездой, лжицею, тарелочкою и двумя корчиками. Вес не обозначен, 84-й пробы.

д) Л а м п а д ы

Одинадцать лампад серебряных, без пробы, пред иконами первого яруса главного соборного иконостаса. Весу в них 1 пуд 16 ф.

Три серебряных лампы, низкой пробы, весу в них 4 ф.

Лампада серебряная под царскими вратами для трех светильников. Весу в ней 2 ф. 9 зол., пробы 84-й. Пожертвована женою купца Домникиею Пороховниковою.

Лампада серебряная над царскими вратами для трех светильников. Весу в ней около 2 ф., пробы 84-й. Пожертвована в 1856 г. чиновником Волковицким.

Три серебряных лампы, 84-й пробы, весу в них 90 зол.

е) П а н и к а д и л а

Паникадило в соборном храме медно-посеребряное для 30 свечей. Весу 15 пуд.

Паникадило хрустальное пред иконостасом для 4-х свечей.

Паникадило в Троицком храме бронзовое для 36 свечей.

Паникадило бронзовое для 12 свечей.

Паникадило бронзовое в алтаре для 5-ти свечей.

6. Ризница

Ризница Полтавского Крестовоздвиженского монастыря довольно богата. Священных облачений — в изобилии, есть между ними и очень ценные. Кроме священных облачений, в ризнице хранятся:

Две плащаницы, шитые серебром, весьма ценные. Одна из них пожертвована купцом Евдокимовым в 1848 году.

Водосвятная чаша серебряная, круглая, с двумя рукоятками. С передней стороны на позолоченых полосках вырезана надпись: «Сооружися въ Полтавский Крестовоздвиженский монастырь при преосвященномъ Амвросіе, Святейшаго Правительствующаго Синода члене, Архиепископе Екатеринославскомъ и Херсонскомъ и Молдавския экзархїи местоблюстителе, 1790 года». Весу в ней 35 ф. 72 зол.

Блюдо, местами вызолоченое, серебряное; на нем вычеканено изображение воздвижения честного креста Господня. Весу 3 ф. 63 зол.

Кружка старинная серебряная, с крышкою и рукояткою, снаружи местами, а внутри вся вызолоченая; на крыше литой лев. Весу 3 ф. 8 зол.

Кружка старинная серебряная, с крышкою и рукояткою, снаружи местами, а внутри вся вызолоченая. На ней вычеканены изображения четырех времен года. Весу 3 ф.

Кружка старинная серебряная, с рукояткою, без крышки; снаружи местами, а внутри вся вызолоченая. Весу 1 ф. 60 зол.

Кружка для омовения рук серебряная, внутри вызолоченая. Весу около $\frac{1}{4}$ ф., пробы 84-й.

Посох серебряный. Весу 5 ф. 45 зол.

Дикий и трикий серебряные. Весу около 4 ф.

Четыре митры, шитые золотом и одна — серебром.

Наперсный крест серебряный позолоченый, с серебряною вызолоченою цепью. На лицевой стороне изображение Распятия под чернию, вверху креста — камень аметист⁹³).

Наперсный крест серебряный позолоченый, с короною, усыпанный стразами, с серебряною позолоченою цепью. На нем изображение Распятия на финифте.

Наперсный крест серебряный вызолоченый, усыпанный кру-

гом стразами, с золотою при нем цепью. К кресту серебряная вызолоченая цепь.

Наперсный серебряный вызолоченый крест с серебряною цепью. На нем на финифте изображение св. великомученика Георгия. Крест украшен 12-ю простыми камнями.

Наперсный серебряный крест без цепи, украшен 12-ю простыми камнями. На нем изображение Распятия на финифте.

Два наперсных неромонашеских серебряных вызолоченых креста с цепками.

Панагия медная вызолоченая, с частицами св. мощей.

Два серебряных напрестольных подсвечника, весу в них около фунта.

Пять серебряных кадил.

12-ть икон в серебряных ризах: 1) Спасителя — $4\frac{1}{2}$ в[ершк]; 2) Божией Матери — $4\frac{1}{2}$ в; 3) Азерянской Божией Матери — 7 в.; 4) Спасителя — 7 в.; 5) Спасителя — 7 в.; 6) Нерукотворного Образа — 7 в.; 7) Печерской Божией Матери — 8 в.; 8) Иоанна Богослова — 7 в.; 9) Ахтырской Божией Матери — 7 в.; 10) Божией Матери — 4 в.; 11) Божией Матери — 5 в.; и 12) Божией Матери — 6 в.

Кроме находящихся в ризнице икон в серебряных ризах, есть и еще развешанные на стенах церкви. Из них: 1) икона конования Божией Матери в серебряной ризе, весу в которой 2 ф. На ризе чернию сделана следующая надпись: «Подъ симъ образомъ опочиваетъ отъ армии генераль-маиоръ, Двора Его Императорскаго Величества флигель-адъютантъ, Рязанскаго карабинернаго полку командиръ и ордена св. Анны кавалеръ Сергей Николаевичъ Салтыковъ, родился июля 8 дня 1750 г., скончался октября 31 дня 1787 г.»; 2) икона св. великомученика Феодора Стратилата в серебряной ризе, весу в которой 2 ф. 2 зол. На ризе следующая надпись: «Зделана святая икона сия 1707 года, месяца февраля 7 дня, въ миру тогда родившагося Феодора Матвеевича, бывшаго генераль-аншефа, киевскаго генераль-губернатора и Новороссийской губернии главнаго командира, который представился въ Кременчуги 1778 года, месяца августа 9 дня и погребенъ былъ 11 дня въ соборной Преображенской кременчугской церкви в склепу, а, по желанию супруги его Елены Петровны съ фамилиею, за благословениемъ архиепископа Славенскаго и Херсонскаго Никифора, 1781 года вы-

нять и въ Крестовоздвиженской монастырь перевезенъ и въ склепу-жъ положенъ 1781 года генваря 18 дня». 3) Пять икон различных размеров в серебряных ризах, все в одном киоте, пожертвованы лет десять тому назад графом Гудовичевым.

(Окончание в след. №).

Полтавские епархиальные ведомости.
Часть неофициальная. — 1882. — № 14.
— 15 июля. — С. 689 — 713.

III. (Продолжение)

ПОЛТАВСКИЙ КРЕСТОВОЗДВИЖЕНСКИЙ МОНАСТЫРЬ

7. Библиотека

а) Книги богослужебные

Между богослужебными книгами есть не мало замечательных по давности издания, составляющих в настоящее время редкость:

Служебник, львовской печ[ати] 1691 г.

Два служебника, киевской печати 1795 г.

Девять служебников, моск[овской] печ[ати] 1765 г.

Два требника Петра Могилы. киевск(ой) печ[ати] 1646 г.

Четыре требника, москов[ской] печ[ати] 1754 г.

Минеи месячные моск. печ. 1750 г.

Минея общая, киевск. печ. 1757 г.

Минея праздничная, киевск. печ. 1757 г.

Триодь постная, киевск. печ. 1631 г.

Триодь постная, киевск. печ. 1615 г.

Триодь постная, москов. печ. 1796 г.

Минея праздничная, львовской печ. 1638 г.

Минея праздничная, львовской печ. 1643 г.

Триодь цветная, москов. печ. 1704 г.

Триодь цветная, москов. печ. 1732 г.

Триодь цветная, москов. печ. 1765 г.

Три Октоиха, киевск. печ. 1768 г.

Два Октоиха, москов. печ. 1772 г.

Пять экз[емпляров] Следованной Псалтыри, киевск. печ.

1750 г.

- Следования Псалтирь, москов. печ. 1791 г.
 Апостол, киевск. печ. 1752 г.
 Два Ирмология, моск. печ. 1767 г.
 Молебная книга, киевск. печ. 1791 г.
 Молебная книга, киевск. печ. 1754 г.
 Молебная книга, москов. печ. 1779 г.
 Служба св. Дмитрию Ростовскому, москов. печ. 1759 г.
 Служба преп[одобному] Сергию Радонежскому, москов. печ. 1765 г.
 Служба преп. Нилу, москов. печ. 1756 г.
 Служба Преображению, москов. печ. 1765 г.
 Служба Успению Пресв[ятой] Богородицы, москов. печ. 1765 г.
 Служба в 30-й день августа, петерб[ургской] печ. 1725 г.
 Библия, москов. печ. 1759 г.
 б) Книги духовного содержания
 Поучительные слова Василия Великого, 2, острожской печ. 1594 г.
 Маргарит, москов. печ. 1698 г.
 Беседы Иоанна Златоуста на Евангелие Матфея, 3 т., одиш. 1781 г., а два 1793 г.
 Беседы Иоанна Златоуста на Евангелие Иоанна, 2 т., 1793 г.
 Беседы Иоанна Златоуста на книгу Деяний св. Апостолов, 3 т., киевск[ой] печ. 1624 г.
 Беседы Иоанна Златоуста на 14 посланий Ап[остола] Павла, киевск. печ. 1623 г.
 Беседы Иоанна Златоуста на книгу Бытия, москов. печ. 1769 г.
 Благовестник, Иоанна Златоуста, изд. 1783 г.
 О девстве, св. Иоанна Златоуста, 1783 г.
 Слово о священстве, св. Иоанна Златоуста, 1762 г.
 Поучительные слова Григория Назианзина.
 Послания Игнатия Богоносца.
 Кормчая книга.
 Розыск, св. Дмитрия Ростовского, 3 т., москов. печ. 1755 г.
 Богословие, св. Иоанна Дамаскина.
 Книга о должностях пресвитеров, моск. печ. 1776 г.
 Толкование на Евангелие, Феофилакta Волгарского, 2 т., москов. печ. 1748 г.

- Душевная вечера, москов. печ. 1681 г.
Ответы раскольникам, преосвящ[енного] Никифора, москв.
 печ. 1813 г.
 Мечь духовный, Лазаря Барановича, киевск. печ. 1667 г.
 Труды, Барановича, киевск. печ. 1674 г.
 Огородник Марии Богородицы, киевск. печ. 1676 г.
 Венец Христов.
 Поучения Кирилла, 2 т., москов. печ. 1772 г.
 Ключ разума.
 Лествица, 1768 г.
 Поучительные слова Ефрема Сирина, 2 т.
 Пращница, Димитрия Ростовского, москов. печ. 1752 г.
 Деяния церковные и гражданские, Барония, москов. печ.
 1719 г.
 Жезл правления.
 Мессия, или разговор христианина с жидовствующим, 3 т.,
 киевск. печ. 1669 г.
 О чудесах образа Пресв[ятой] Богородицы Черниговский.
 Вильно, 1627 г.
 Новое небо. Могилев. 1699 г.
 Новая скрижаль, москов. печ. 1816 г.
 Толкование воскресных евангелий, Никифора, архиеп[ис-
 копа] Астраханского, москов. печ. 1805 г.
 Толкование воскресных апостолов, его же.
 Поучения аввы Дорофея, киевск. печ. 1627 г.
 Поучения Кирилла Иерусалимского, москов. печ. 1822 г.
 Таинственное Богословие, Августина.
 Беседы Василия Великого на псалмы, изд. 1825 г.
 Христианский Катихизис, митроп[олита] Филарета, изд.
 1823 г.
 Записки на книгу Бытия, его же, изд. 1816 г.
 Беседы новгородского и с-петербург[ского] митроп[олита]
 Михаила, 7 т., изд. 1820 г.
 Собрание поучений митроп. Амвросия, 3 т.
 Наставление правильно состязаться с раскольниками, изд.
 Рязанской семинарии 1825 г.
 Десидерий, или стезя к любви Божией, 1785 г.
 Жизнеописание преподобномученика Макария, архим(андри-
 та) овручского, преосвящ[енного] Гедео́на, изд. 1845 г.

Проповеди к полтавской пастве преосвящ. Гedeона, изд. 1845 г.

О жителъстве скитском, преп. Нила Сорского, изд. 1852 г.
Сочинения Димитрия Ростовского, 3 т., изд. 1824 г.

Жития святых, 12 книг, изд. 1856 г.

Царская и патриаршая грамоты об учреждении в России Св(ятейшего) Синода, изд. 1838 г.

Чин коронования императрицы Екатерины II-й, изд. 1762 г.

Правда воли монаршей Петра Великого, изд. 1726 г.

Псалтирь в стихах, Симeона Полоцкого.

Пручение к новопостриженному монаху, 3 экз., изд. 1824 г.

История Российской иерархии, изд. 1807 г.

Российская риторика, прот. Могилевского, изд. 1817 г.

Краткий летописец, Ломоносова, изд. 1760 г.

Букварь, изд. 1771 г.

Творения блаженного Феодорита, еписк. кирского, изд. 1855 г.

История христианской церкви, Чельцова, изд. 1861 г.

Памятники древней христианской письменности, изд. 1860 г.

Псалтирь в русском переводе, изд. Библейск(ого) общ(еств), 1822 г.

Путешествие по Египту и Нубии, Норова, изд. 1853 г.

Путешествие по Святой земле, его же, изд. 1854 г.

Жизнь преп(одобнаго) Антония, архиеп(ископа) воронежского, Севастьянова.

Московский Архангельский собор, Хавского, изд. 1862 г.

Письма о православии, изд. 1873 г.

Толкове Евангелие от Матфея, архим(андрита) Михаила, изд. 1871 г.

Земная жизнь Иисуса Христа, Орды, изд. 1867 г.

Жизнь святых на 12 месяц[ев], свящ. Виноградова, изд. 1870 г.

Иисус Христос на Голгофе, изд. 1859 г.

Подное собрание постановлений и распоряжений по духовному ведомству 1721 года, изд. 1869 г.

8. Монастырский архив

В монастырском архиве, кроме прихода-расходных книг за последние 30 лет да указов за это время, никаких документов и бумаг, относящихся к жизни монастыря со времени его основан

ния, не сохранилось. В монастыре доньше передают, что лет 30 тому назад весь архив употреблен на подпалку печей в настоятельских покаях.

9. Настоятели Полтавского Крестовоздвиженского монастыря

Со времени основания монастыря настоятелями были игумены, затем, с 1775 до 1798 года, монастырем управляли архиепископы славено-херсонские, переименованные после екатеринославскими, которые имели пребывание и кафедру свою в Полтавском Крестовоздвиженском монастыре, согласно указу Императрицы Екатерины II, данному 1775 года. С 1798 года, со времени восстановления епархии Переяславской, монастырем управляют архимандриты, коим с 1803 года, в память Полтавской победы, предоставлено иметь на скрижалях мантии изображения: на одной стороне — св[ятого] великомученика Георгия, а на другой — Сампсона Странноприимца и, кроме того, дано отличие архиерейского служения, что сохраняется и доньше*).

Игумены

Игуменами Полтавского Крестовоздвиженского монастыря, о которых, к сожалению, не сохранилось биографических сведений, со времени основания до 1779 года были:

1. Самуил.
2. Герасим.
3. Геннадий.
4. Лазарь (Бузкевич), 1685 г.
5. Иннокентий (Ягельницкий).
6. Ефрем (Шацкий), 1707 г.
7. Варлаам (Городельский), 1728 г.
8. Викентий (Вельдацкий).
9. Леонтий (Злотницкий).
10. Феофан (Желтовский).
11. Пахомий.
12. Антоний (Почека), 1766 — 1770 г.
13. Амфилохий (Леонтович) 1770—1776 г.
14. Феоктист (Мочульский), 1776 — 1779 г.**).

*) Памятная книжка Полтавской губ[ернии]. Бодянского.

**) Монастырский синодик. Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской церкви, Строева, изд. 1877 г.

Архиепископы Славено-Херсонские

1. Евгений Булгарис

Евгений Булгарис, первый Славянский епархиальный архидиакон, по происхождению грек с острова Корфу, родился 2 августа 1716 года. На третьем году от рождения он лишился матери своей Иоанны, и так как отец его Петр вступил во второй брак, то дядя Альвизий взял к себе племянника на воспитание. Первоначальное образование получил в Корфу у местного учителя, иеромонаха Иеремии, а философию слушал у Викентия Дамоды в Кафелонии. Затем отправился в Арту (в Эпире) и там слушал уроки ученого Афанасия, о котором сохранил навсегда самое отрадное воспоминание. В Янине, столице Эпира, слушал знаменитого ученого Мефодия Анфракита. Здесь в 1739 г., 22-х лет от роду, посвящен был в иеродиакона с именем Евгения; в мире звали его Елевферий. Своими блестящими дарованиями он обратил на себя внимание всеобщее и на средства янинских граждан был отправлен в 1740 году для дальнейшего образования в Италию, где и поступил в число студентов Падуанского университета. Своими красноречивыми проповедями в церкви св. Георгия, в Венеции, вскоре приобрел такую популярность, что богатые греческие купцы Моруцци, несмотря на его молодость, пригласили в Янину на должность ректора тамошнего училища; но еще до прибытия Евгения в Янину предложенное ему место было уже замещено другим лицом. Тогда Моруцци на свои средства выстроили в Янине в 1742 году новое училище, назвали его своим именем и первым наставником назначили Евгения, который занимал эту должность 8 лет и оставил ее только вследствие ложно возведенных на него обвинений в излишней свободе его философских взглядов, подрывающих Откровение Божественное. В 1750 году жители небольшого македонского городка Казани пригласили его к себе. Своею педагогическою деятельностью и увлекательным красноречием Евгений и в Казани приобрел себе известность, и константинопольский патриарх Кирилл VI-й пригласил его во вновь основанную на Афоне в Ватопедском монастыре греческую духовную академию преподавателем богословия. В 1753 году Евгений отправился к новому месту служения, с неутомимым усердием принялся и за любимое им преподавательское дело и стяжал себе имя нового Платона, как называли его тогда. Иоанн Пезар, замечательный

педагог XVIII в., Гавриил Колодлас из Египта приходили слушать богословские и философские лекции Евгения. Но и на Афоне ему не долго пришлось пользоваться спокойствием: тайные происки и интриги прежних врагов и здесь нашли его, опять посыпались обвинения в неправославии, и Евгений удалился к своему двоюродному брату, врачу Георгию Вальсамону, у которого прожил до 1761 года. Испытав потом новые неприятности, состоя ректором патриаршего училища в Константинополе, Евгений навсегда простился с востоком и отправился в Германию. Семь лет провел он в Лейпциге, посещал университеты Галле и Геттингена и познакомился с многими знаменитыми учеными. Фридрих Великий, отрекомендовал ученого грека русской императрице Екатерине II, которая предложила ему перевести составленный ею «Наказ комиссии о сочинении проекта нового уложения», с французского на новогреческий язык. Евгений исполнил волю императрицы, посвящая ей свой труд, заявил желание быть ее подданным. Императрица изъявила свое согласие, прислала переводчику 1000 р. на путевые издержки и назначила его своим библиотекарем с жалованьем по 1500 р. в год. Четыре года иеродиакон Евгений проходил должность библиотекаря. 30 августа 1775 года Евгений был посвящен в иеромонаха. 9-го сентября последовал высочайший указ Синоду о назначении его епископом Славено-Херсонским, а 1-го октября в Москве, в Николаевском греческом монастыре, рукоположен в архиепископа, в присутствии императрицы, которая тогда же пожаловала ему алмазную панагию. Вслед за сим именным указом, данным коллегии экономии 3-го октября, повелено: выдать архиепископу Евгению 2000 р. на проезд в епархию и обзаведение дома и сверх того производить ему ежегодно ту пенсию, которая определена указом 23-го июля 1771 года, по 1500 р. 5-го октября 1776 г. архиепископ Евгений оставил Москву и 23 числа того-же месяца прибыл в Полтаву и поместился в Крестовоздвиженском монастыре. Администратором к нему был определен архимандрит Феоктист Мочульский. Вскоре по прибытии в Полтаву преосвященный Евгений открыл духовную консисторию и 6 правлений, занялся делами о раскольниках и озаботился об открытии в Полтаве духовного училища. Полтавскому протоиерею Яновскому поручил составить проект предполагаемого училища, а Феоктисту Мочульскому разрешил в январе 1778 года учредить в Крестовоздвиженском монастыре маленькую школу для

своих певчих. В это же время преосвященный Евгений вошел с докладом в Синод о необходимости окрытия семинарии, для помещения которой просил письмом графа Разумовского уступить принадлежащий ему дом. Не получая синодального разрешения, он в подаренном графом Разумовским доме поместил открытое 27 ноября 1778 года училище, куда и перешли ученики небольшой монастырской школы со смотрителем своим, студентом Василием Быстрицким. Под руководством вызванного преосвященным Евгением иеромонаха Никифора Феотоки, учили детей — канцелярист консистории Григорий Богуновский и бывший учитель Крутицкой семинарии Петр Станиславский. Первым куратором училища был гражданин Полтавы, бунчуковый товарищ Петр Феодорович Паскевич⁹⁴).

В 1779 году преосвященный Евгений, по старости лет и слабости здоровья, подал прошение об увольнении на покой, указав по требованию императрицы, преемником своим соотечественника Никифора Феотоки. В августе того же года получил желанное увольнение с пенсией по 1500 р. в год и до 1781 года жил в Полтавском Крестовоздвиженском монастыре, а затем переехал в Херсон, где поселился в подаренном ему князем Потемкиным доме и отдался исключительно своим ученым занятиям. В 1787 году, при посещении императрицею новооснованного города Херсона, преосвященный Евгений представлялся ей и приветствовал речью на древне-греческом языке, при чем получил в подарок 2000 р. В том же году вызван был в Петербург, где также продолжал свои ученые занятия. Литературные труды его достойно оценены современниками. В 1776 году С.-Петербургская академия наук приняла преосвященного Евгения в свои почетные члены. В 1792 году С.-Петербургское экономическое общество также избрало его в свои члены. Лондонская академия древностей в свою очередь удостоила архиепископа Евгения звания своего почетного члена. В 1797 году император Павел наградил его орденом св. Александра Невского, а в 1805 году император Александр I-й пожаловал ему алмазную панагию.

Преосвященный Евгений скончался 27 мая 1806 года в С.-Петербурге, в Александро-Невской лавре и погребен в Феодоровской церкви.

Архиепископ Евгений Булгарис знаменит, как богослов, православной восточной церкви и как ученый педагог. Многочисленные сочинения свидетельствуют о широкой ученой деятель-

ности этого замечательного иерарха. Свою обширную библиотеку он завещал вновь основанной Петербургской духовной академии*).

2. Никифор Феотоки

Никифор Феотоки, второй Славено-Херсонский архиепископ, родился на острове Корфу в феврале 1731 года, происходил от родителей графского достоинства. Первоначальное образование Никифор, в мире Николай, получил в отечественной гимназии, дальнейшее — за границей, в итальянских университетах. В Лейпциге он произнес знаменитую свою проповедь, доставившую ему известность. В 1756 году Никифор Феотоки возвратился в отечество, где вскоре был посвящен в монашество и назначен проповедником при Корфской гимназии и преподавателем словесности и математических наук. С миссионерскою целью путешествовал в Палестину и Египет. По возвращении в Константинополь, он с большим уважением был принят в доме молдавского господаря, князя Григория Гики⁹⁵), у которого обучал детей. Неизвестно, чем Никифор навлек на себя недовольство константинопольского патриарха Самуила 2-го, который, во время произнесения Никифором надгробного слова при гробе княгини Гики, остановил его и с горячностью сказал: «Церковь желает проповедников, а не льстецов» и велел замолчать. Скоро после этого Никифор удалился из Константинополя в Молдавию, в Яссы, где был назначен ректором Ясской гимназии, откуда славено-херсонским архиепископом Евгением Булгарисом был вызван в Полтаву и назначен ректором Полтавской семинарии⁹⁶), которая оставалась в Полтаве до 1798 года, т. е. до перевода ее из Полтавы в Ново-Миргород, а потом в Екатеринослав. По указу императрицы Екатерины II от 9-го июня 1779 г., архиепископ Евгений Булгарис был увснен на покой, а на его место назначен иеромонах Никифор Феотоки. 26 июля 1779 года в Петербурге состоялось наречение его в епископа, а 6-го августа — посвящение. При посвящении присутствовала и императрица, которой Феотоки произнес благодарственную речь. В последних числах октября преосвященный Никифор возвратился в Полтаву и поселился в Крестовоздвиженском монастыре.

Архипастырская деятельность Никифора Феотоки в Славенской епархии ознаменована заботливостью об образовании духовенства и постройке церквей. Много потрудился преосвящен-

*) Полтавские епархиальные ведомости. 1877 года №№ 22 и 24-й.

ный Никифор и в деле обращения раскольников. В марте 1780 года он разослал окружное послание ко всем, именующим себя староверами, в Славено-Херсонской епархии обитающим. Замечательно также его послание к пастве по вопросу о правильном проведении праздничных дней, сообразно с их нравственным смыслом и значением. В 1786 году преосвященный Никифор был переведен на архиепископскую кафедру в отдаленную Астрахань, куда и не замедлил отправиться. Шесть лет служил Астраханской пастве и ознаменовал там свою деятельность борьбою с расколом. По прошению вследствие расстроенного здоровья, был уволен на покой в подмосковный Данилов монастырь, где скончался и погребен 31 мая 1800 года*).

3. Амвросий

Амвросий (Серебренников), архиепископ Екатеринославский, родился в Вятской губернии, учился в тамошней семинарии, а потом в Московской духовной академии. В 1784 году хиротонисан в епископа олонецкого. Через два года назначен архиепископом екатеринославским и прибыл в Полтаву, в Крестовоздвиженский монастырь. В 1789 году пожалован титулом местоблестителя экзархии Молдо-Валахской. Скончался в Полтаве, в молодых годах, 13-го сентября 1792 года и погребен в соборной церкви Крестовоздвиженского монастыря, в склепу. Гроб его и ныне стоит на полу, при входе в склеп, у стены с правой стороны. Архиепископ Амвросий пользовался особым расположением князя Потемкина-Таврического, которому преосвященный неоднократно говорил приветственные речи и произнес над прахом его надгробное слово, — по замечанию митрополита Евгения, при всей краткости, — образец трогательного красноречия. Амвросий, кроме того, издал несколько сочинений: а) «Руководство к оратории российской». Москва. 1778 и 1791 г.; б) «Рассуждение и сравнение христианских истин с Алкораном»⁹⁷⁾, написанное по поручению Потемкина⁹⁸⁾, — хранится доселе в рукописи в синодальной библиотеке; в) «Толкование пророка Иезекииля», неоконченное. Из переводов его известен «Потерянный рай», поэма Мильтона⁹⁹⁾, — с французского языка, напечатана в Москве 1780 года и вторым изданием 1802 года**).

*) Полт[авские] епарх[иальные] ведомости]. 1878 года №№ 6 и 7.

**) Памятная книжка Полт[авской] губернии]. Бодянского, изд. 1865 г., стр. 459.

4. Гавриил

Гавриил (Банулеско) из митрополитов молдовлахийских переведен архиепископом Екатеринославским и Херсонским 10 мая 1793 года, имел местопребывание в Крестовоздвиженском монастыре до 1798 года. В этом году повелено ему с консисториею и семинариею переселиться в Ново-Миргород. С этого времени Крестовоздвиженским монастырем стали управлять архимандриты*).

Архимандриты

1. Феодосий

Феодосий (Стефановский) назначен из Козелецкого Георгиевского монастыря 9 марта 1798 года, скончался 23 марта 1811 года.

2. Иосиф

Иосиф (Ильицкий) родился в селе Белоусовке, Золотоношского уезда, образование получил в Киевской духовной академии. Вступив в монашество, отправлен в 1794 году в Ютландию к содержащимся в городе Гарсензе, под датским присмотром, несчастным детям правительницы Анны и Антона¹⁰⁰) Ульриха, герцога Брауншвейг-Люненбургского, — родному брату и сестре младенца — императора Иоанна Антоновича¹⁰¹). Иосиф Ильицкий жил при принце Петре и принцессе Екатерине около десяти лет. Принц скончался на руках Иосифа 1798 года, а принцесса умерла вскоре после отъезда Иосифа в Россию в 1807 году. Архимандрит Иосиф свободно объяснялся на латинском, французском и немецком языках. Скончался в Полтавском Крестовоздвиженском монастыре 20-го сентября 1824 года, куда назначен был из Лубенского Преображенского монастыря 13 февраля 1812 года настоятелем и смотрителем Полтавского духовного училища**).

3. Гавриил

Гавриил (Орловский) сначала был учителем Переяславской семинарии¹⁰²). Указом Св[ятейшего] Синода от 24 ноября 1814 года причислен к соборным перомонахам Киево-Печерской лав-

*) Списки нерархов и настоятелей монастырей Российской церкви, Строева, изд. 1877 г., стр. 931-я.

**) Памятная книжка Полт[авской] губ[ернии]. Бодянского.

ры. В 1817 году, при введении нового устава в семинарии, уволен от учительской должности и 8-го октября определен синодальным ризничим, а в декабре 1824 года произведен в архимандриты Полтавского Крестовоздвиженского монастыря. В 1842 году уволен по болезни от настоятельства с пенсией по 52 р. 58 к. Скончался в 1846 году.

4. Н и ф о н т

Нифонт, бывший настоятель заграничных посольских русских церквей сначала в Мадриде, потом, с 1837 года, в Лондоне. По возвращении в 1842 году в Россию, получил за службу пожизненную пенсию по 300 р. в год, и 31 декабря 1842 года определен настоятелем Полтавского Крестовоздвиженского монастыря, а в 1845 году 23 марта назначен в Спасо-Миро́жский монастырь 3-го класса, в Псковской епархии. На место архимандрита Нифонта, указом Св. Синода от того-же 23-го марта 1845 г., в Крестовоздвиженский монастырь назначен архимандрит Лубенского монастыря Афанасий, но другим указом 21 мая того-же года оставлен в Лубенском монастыре наместником, так как Лубенский монастырь предоставлен в настоятельство епископу полтавскому.

5. Ф е о ф и л

Феофил (Красноуглов) — из игуменов Петро-Павловской пустыни, близ города Ранненбурга, Рязанской губернии. Игуменом с 29 июня 1844 года; в 1845 году возведен в архимандрита в Рязани архиепископом Гавриилом и в том-же году указом Св. Синода 21 июля переведен в Полтавский Крестовоздвиженский монастырь, от управления которым уволен в 1862 году, после чего переместился в Киево-Печерскую лавру.

6. С е р а ф и м

Серафим (Ильинский) — последний ректор духовной семинарии в Переяславе. По переводе семинарии из Переяслава в Полтаву, по ходатайству епископа полтавского Александра, в 1862 году 15 июля назначен настоятелем Полтавского Крестовоздвиженского монастыря. В 1868 году указом Св. Синода от 31 февраля по болезни уволен от всех должностей и послан на покой в Донской монастырь, а затем назначен в Архангельск

настоятелем Михайловского монастыря, которым и прежде управлял в бытность свою ректором Архангельской семинарии.

7. Поливект

Поливект (Петровский) — из дворян Нижегородской губернии. Оставив гражданскую службу в 1854 году, поступил в Киево-Печерскую лавру и принял монашество. В лавре был правителем дел духовного собора, затем членом собора и благочинным. В 1863 году переместился в Полтавскую епархию и причислен к штату архиерейского дома. В 1866 году произведен в игумены и состоял членом духовной консистории. В 1867 году поручено ему управление Крестовоздвиженским монастырем, а в 1868 году указом Св. Синода от 21 февраля утверждён управляющим монастырем. В 1869 году, согласно прошению, указом Св. Синода уволен по болезни от управления монастырем и вновь принят в архиерейский дом, где и скончался. Погребен в Крестовоздвиженском монастыре. До назначения на его место настоятеля, с 10-го сентября 1878 года по 15 января 1880 года, монастырем правил казначей Лубенского монастыря, игумен Феодосий.

10. Современное состояние монастыря

В настоящее время настоятелем монастыря состоит епископ Вениамин (Павлов). По окончании курса в семинарии, в 1842 году рукоположен во священника. В 1845 году, овдовев, принял монашество. В 1849 году возведен в сан архимандрита. С 1859 — 1870 г. был ректором духовной семинарии — Орловской, Архангельской и Новгородской. 8 ноября 1870 года хиротонисан в епископа балтского, викария Подольской епархии. Имеет орденские знаки Владимира 3 ст. и св. Анны 1-й ст. В 1880 году уволен на покой и назначен настоятелем Полтавского Крестовоздвиженского монастыря*).

Братия монастыря

Братии в монастыре 17 человек: казначей — иеромонах Воинфатий, благочинный — иеромонах Мельхиседек, глубокий старец духовник — иеромонах Филарет, эконо́м — иеромонах Павел и командированный для богослужения при Сампсониевской

*) Послужные списки настоятелей.

церкви на Шведской могиле — иеромонах Тарасий. Иеродиаконов три: Виталий, откомандированный к Сампсониевской церкви на Шведской могиле, Евникиан — калека, Николай — слепой. Послушников семь, — два указанных и пять живущих в монастыре по метрическим свидетельствам. Диаконов не монахов — два.

Настоящее состояние монастыря может быть названо порою сильного его упадка и обеднения. Восстановление его и **благоустройство** возможны при правильном, разумном ведении монастырского хозяйства, при деятельной заботливости и благолепии богослужения и церковного пения, для чего необходимо привлечь монашествующих лиц к тому способных, при возможной строгости иноческой жизни, имеющей нравственное воспитательное влияние, в чем и должна состоять одна из главных задач святых обителей. Что привлекало тысячи народа в убогую, пустынную келию преподобного Сергия, в тесную, мрачную пещеру преподобного Антония? Что составило славу их обителей? Высокие подвиги иноческого жития. Там находили для себя утешение и упокоение, там искали помощи, наставления и руководства цари и вельможи, ученые и простые, богатые и убогие. Там горели светильники, святые подвижники, которые разливали свой свет по всему необъятному пространству русской земли. Строгость иноческой жизни — вот забота, на которой следует остановить все внимание при вопросе о монастырях.

Законоучитель Полтавского института благородных девиц¹⁰²), священник Петр Мазанов.

Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. — 1882. — № 15. — 1 августа.
— С. 745—763.

IV. К ИСТОРИИ ПОЛТАВСКОГО КРЕСТОВОЗДВИЖЕНСКОГО МОНАСТЫРЯ. — АРХИМАНДРИТ ФЕОДОСИЙ, НАСТОЯТЕЛЬ МОНАСТЫРЯ (1798—1811 гг.)

История Полтавского Крестовоздвиженского монастыря очень мало известна. Одна из главных причин этому та, что собственные монастырские документы, которые могли бы оказать важнейшую помощь исследователю монастырской старины,

по большей части исчезли. Сообщаемые нами сведения об архимандрите Феодосии проливают некоторый свет на историю Крестовоздвиженского монастыря в конце прошлого и начале нынешнего столетий; сведения эти имеют тем больший интерес, что с именем архимандрита Феодосия связаны довольно важные события в жизни этого монастыря.

Архимандрит Феодосий, до перевода своего в Полтавский монастырь, был игуменом Козелецкого Георгиевского монастыря. Как долго пробыл он в этом монастыре и где был раньше, нам не известно. Неизвестно также его мирское имя, фамилия и родина. Впрочем, как увидим далее, этого не знали и его современники — полтавцы. Известно только, что он пострижен в монашество 24 августа 1764 года. Указом Св[ятейшего] Синода от 5 февраля 1798 г. Феодосий назначен настоятелем Полтавского Крестовоздвиженского монастыря, с возведением в сан архимандрита*).

Монастырь этот с 1775 г. принадлежал к Словенской (переименованной потом в Екатеринославскую) епархии и до 1798 г. служил местопребыванием архиереев этой епархии; здесь был архиерейский дом; тут же, вероятно, была и семинария, носившая название Словенской**). В 1788 г. высочайшим указом от 25-го апреля Крестовоздвиженский монастырь оставлен вне штата и во втором классе; доходы его с тех пор значительно сократились и монастырь вообще обеднел***).

Назначение архимандрита Феодосия в Крестовоздвиженский монастырь почти совпало с переводом этого последнего в Черниговскую епархию; от которой он впрочем скоро (в начале 1800 года) был отчислен к Переяславской епархии. Переяславским епископом был тогда весьма образованный и деятельный Сильвестр (Лебединский), много положивший труда и энергии на устройство и приведение в порядок всех отраслей епархиального управления в своей епархии, старавшийся поднять и благооро-

*) Архив Св[ятейшего] Синода, дело № 227 за 1798 г.

**) Игумен Полиевкт. Сведения о Полтавско-Переяславской епархии, стр. 7—8, примеч. О Словенской семинарии¹⁰⁴⁾ весьма не многое известно. Если она и существовала в Полтаве, то где именно помещалась? Этот вопрос до сих пор не разрешен в печати, да и не ставился, кажется. Мы имеем положительные известия о ней за период 1782—1786 гг., которые со временем представим в редакцию «Полтавских» епарх[иальных] ведом[остей].

***) Арх[ив] Св[ятейшего] Синода, дело № 218 за 1803 г.

дять подведомственное ему духовенство. Архимандрит Феодосий, в пределах своего влияния, был усердным ему помощником. По отдаленности Полтавы от Переяслава, где находилась архиепископская кафедра, настоятель Полтавского монастыря имел большое значение в своем крае и пользовался сравнительной независимостью действий. Особенно поднялось его значение, когда Полтава сделалась губернским городом и местопребыванием малороссийского генерал-губернатора (в 1802 г.). Полтава быстро наполнилась блестящим обществом, которое хотя и не отличалось особенным благочестием, но в богослужении любило пышность и торжественность. Архимандрит Феодосий сумел заслужить симпатии этого общества, особенно даром церковного красноречия. 9-го марта 1802 г. происходил акт открытия губернии. В этот день было совершено в Успенском соборе торжественное молебствие, на котором присутствовали все главнейшие чины губернии, и произнесено Феодосием блестящее слово, поражавшее современников красотой слога и силою патристического воодушевления (помещено нами в приложении к этой статье). Старанием начальства, слово это представлено было даже вниманию Св[ятейшего] Синода и удостоилось его одобрения *).

Архимандрит Феодосий приобрел большое расположение светских властей и преосвященного Сильвестра. Благодаря этому, он удостоился таких знаков внимания высшей власти, какие редко выпадали на долю настоятелей скромного Крестовоздвиженского монастыря. В 1803 г. ему пожалован орден св. Анны 2 ст[епени], при следующем высочайшем рескрипте государя императора Александра I-го:

«Преподобный отецъ Феодосий, архимандритъ Полтавскаго Крестовоздвиженскаго монастыря! Принявъ съ удовольствіемъ дошедшее ко мнѣ свидетельство объ отличномъ употребленіи дарований вашихъ на пользу церкви и воспитание юношества, призналъ Я справедливымъ отличить васъ орденомъ св. Анны 2-го класса, коего знаки при семъ препровождая, пребываю къ вамъ благосклонный — Александръ»¹⁰¹).

В том же году касательно Феодосия возникло другое ходатайство. Дело в том, что до архимандрита Феодосия архимандритъ богослужение в Крестовоздвиженском монастыре совер-

*) Арх[ив] Св[ятейшего] Синода, дело № 163 за 1803 г. Здесь приложено и самое «Слово».

шалось по уставу простого служения архимандритов, без всякой особенной торжественности и отличий. Между тем полтавские власти, во главе с генерал-губернатором, желая, чтобы представитель духовенства в губернском городе, — каковым в Полтаве был архимандрит Крестовоздвиженского монастыря, — отличался в служении чем-нибудь от простых настоятелей монастырей, чтобы и самое богослужение было, по возможности, торжественнее и боголепнее. Генерал-губернатор обратился к министру внутренних дел, графу В. Кочубею¹⁰⁶), с просьбой исходатайствовать пред Св[ятейшим] Синодом дозволение архимандриту Феодосию совершать служение по тому самому чину, как служат архимандриты Нежинского Благовещенского монастыря.

Св[ятейший] Синод склонился на ходатайство графа Кочубея, рассмотрев предварительно отличия архимандричьего служения в Нежинском монастыре, как они указаны были в грамоте Стефана Яворского¹⁰⁷), данной этому монастырю в 1717 г. В грамоте говорилось: «Въ служении всякаго священнодействія и в Божественной литургии носити на главе своей шапку, многоценнымъ еликомошно украшениемъ сияющую; на фелоне — святыи крестъ обвешен на веризе злате или серебряне или отъ иного вещества ценовнаго составленной; при препоясании палицу; въ рукахъ имети жезлъ епископский или патерицу; на входъ великий, херувимскую песнь, изъ алтаря съ прочими священнослужителями не исходити (разве сие будетъ литургисати при своемъ архиерее), но приимати святыя предложенныя дары въ дверехъ царскихъ, и надъ дарами святыми носити рипиды, техъ же в иныхъ случаяхъ идеже прилично, употреблять. Во всехъ церковныхъ служенияхъ и священнодействіяхъ на всякомъ месте коверъ подъ нозе подстилати. Мантию ему, архимандриту, носити со скрижалями, на нихъ же изображение имать быти Благовещения Пресвятыя Богородицы, на единой стране Пресвятая Богородица, на другой Ангелъ благовестникъ. Въ таковой мантии и кроме служения и кроме церкви купно съ честнымъ крестомъ явственно напередъ видящимъ ходити имать. «Миръ всемъ» возглашающе на литургияхъ или на молебствахъ или на иныхъ служенияхъ, осеняти имать народъ благословляющею десницею крестообразно».

Св[ятейший] Синод признал возможным усвоить эти отличия и архимандриту Феодосию, и не только ему лично, но и всем

последующим архимандритам Полтавского Крестовоздвиженского монастыря. В указе об этом (от 1 мая 1803 г.) говорилось: «Архимандриту Феодосию, по отличной об немъ рекомендацїи, и будущимъ по немъ архимандритамъ Полтавскаго Крестовоздвиженскаго монастыря, поелику тотъ монастырь состоитъ ныне в губернскомъ городе, для благолепия церковнаго Св. Синода благосизволяетъ имети в церковномъ служении того монастыря все отличия, употребляемыя архимандритами Нежинскаго второкласснаго Благовещенскаго монастыря, которыя объяснены выше сего (въ грамоте митрополита Стефана Яворскаго); а на скрижаляхъ мантии носить → на правой стороне Георгия Победоносца стоящаго, а на левой Сампсония Странноприимца, в память знаменитой победы, одержанной в день сего святаго надъ шведами подъ Полтавою»^{*)}).

Таким образом, в богослужении Крестовоздвиженского монастыря с этого времени установились особенности, отличавшие этот монастырь пред другими и в то же время имевшие связь с лучшими воспоминаниями местной истории; этим монастырь обязан главным образом архимандриту Феодосию.

В высочайшем рескрипте указаны, между прочим, заслуги Феодосия по воспитанию юношества. Где, в каком учебном заведении занимался воспитательной деятельностью Феодосий — из дела не видно и составляет вопрос трудный для разрешения. Правда, в последней четверти прошлого столетия в Полтаве существовала семинария¹⁰⁸); но ко времени Феодосия ее уже не было, а из светских учебных заведений самое раннее (так называемое народное училище) явилось, вероятно, не раньше 1805 г. Впрочем, от упраздненной семинарии могли еще оставаться кое-какие обломки, в виде школы фры или инфимы без определенной организации. Если же в рескрипте разумеется педагогическая деятельность Феодосия до поступления в Полтавский монастырь, то это дает основание предполагать, что Феодосий был где-нибудь учителем семинарии еще до своего игуменства в Козелецком монастыре. Как бы то ни было, очевидно, деятельность архимандрита Феодосия и в Полтаве не исчерпывалась единственно заведыванием монастырем; самое внимание к нему начальства показывает, что деятельность его была разнообразна и

^{*)} Арх[ив] Св[ятейшего] Синода, № 218 за 1803 г.

весьма заметна в губернском городе, едва вступившем в этой роли и начавшем быстро развиваться.

Впрочем и управление монастырем в то время было не легко. В течение 25 лет Крестовоздвиженский монастырь не имел постоянных настоятелей. Словенские епископы, считавшиеся его настоятелями, часто проживали то в Новомиргороде, то в Екатеринославе и были в сущности, только номинальными настоятелями. Неудивительно, что монастырская дисциплина за этот период значительно расшаталась и в среду братии вкрались некоторые пороки. Главным из них было пьянство. Кроме того, некоторые из братий приобрели дурную привычку уходить без позволения из монастыря в город и там совершали иногда «предосудительные монашеству поступки». До чего доводило иногда пристрастие к спиртным напиткам, показывает следующий случай. Иеродиакон Виктор 18 сент[ября] 1800 г., «будучи посаженъ за пьянство для исправления въ чуланъ съ затворкою в немъ окончинъ (т. е. в темный чуланъ), подъ отлучку на другой день монашествующихъ и послушниковъ изъ келлий въ церковь на литургию, сорвалъ въ томъ чулане мостицу, отбилъ ею запертую окончину и ушелъ изъ монастыря» и пробылъ въ безвестной отлучке два дня. Виктора послали для исправления в Вознесенский Переяславский монастырь, но он и там не исправился; наконец, его лишили сана и монашества*). Архимандрит Феодосий был весьма строг к таким нарушителям монастырской дисциплины. Мы имеем сведения еще об одном монахе, подвергшемся, по настоящему представлению Феодосия, суровой епитимии за нарушение монастырских правил.

Вообще же в отношении к своим подчиненным Феодосий держался совершенно по начальнически, даже, может быть, излишне недоступно; никто из братий не мог похвалиться близостью к нему или его особым доверием. Может-быть, этому причиной была его природная скрытность и необщительность. Мы должны отметить тот замечательный факт, что как в монастыре, так и в Переяславском архиерейском доме никто не знал его прошлого и даже родины и фамилии. Когда он умер, то оказалось, что у этого загадочного человека вовсе, по-видимому, не было родственников, а если и были в живых, то не знали о нем; по край-

*) Арх[ив] Св[ятейшего] Синода], № 134 за 1803 г.

ней мере, пять лет тщательных розысков и публикаций в «Сенатских ведомостях» не привели к открытию его родственников и даже родины*).

Но если большая часть жизни архимандрита Феодосия навсегда остается покрытой густым мраком, то зато совершенно ясно, что он был человеком очень образованным. Им оставлена весьма по тому времени значительная библиотека (588 названий), заключающая в себе сочинения по разным отраслям знания и на разных языках (на русском, латинском, греческом, немецком, французском, английском, польском). Можно думать, что Феодосий сам приобрел эту библиотеку, а не получил ее от кого-либо в наследство, так как большая часть из этих книг изданы в последнюю четверть XVIII века. Преобладают богословские сочинения, но есть и Баумейстеровая философия, и Бургиерова риторика, и сочинения по физике и землеописанию, и древние классические авторы, словом, чуть ли не полная энциклопедия обращавшейся в то время на русской почве науки. Помещаемое ниже «Слово» Феодосия¹⁰⁹) выставляет в выгодном свете также его ораторские способности, и кроме того, свидетельствует о полном знании теории проповедничества. Составлено оно по всем правилам церковного красноречия; язык его довольно близок к только что народившемуся тогда новому литературному языку, образцом которого был Карамзин.

Архимандрит Феодосий скончался в ночь на 23 марта 1811 года от мучительной лихорадки, «получив от лихорадки сильную обструкцию», как значится в донесении о его смерти. Полтавская семинария обязана архимандриту Феодосию, между прочим, тем, что в ее собственность поступила, по распоряжению Св[ятейшего] Синода, вся библиотека Феодосия, исключая книг церковной печати**).

Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. — 1891. — № 7. — 1 апреля. — С. 319—329.

V. КРЕСТОВОЗДВИЖЕНСКИЙ МОНАСТЫРЬ

В числе достопримечательностей Полтавы, напоминающих нам славную победу Петра I над Карлом XII, королем шве-

*) Арх[ив] Св[ятейшего] Синода, № 379 за 1811 г.

**) Арх[ив] Св[ятейшего] Синода, № 379, за 1811.

ским, обращает на себя особенное внимание Крестовоздвиженский монастырь, бывший в черте военных действий, ознаменовавших славный для России день 27 июня 1709 года.

Полтавский Крестовоздвиженский мужской второклассный монастырь находится на северо-восточной стороне, в 1½ версте от города, вправо по дороге на Харьков. Построен он у берегов Ворсклы, при устье ручья Полтавки, на высоком скате живописной горы, поросшей лесом и отделяемой от города большим историческим оврагом Задыхальным.

Монастырь этот основан в 1650 году, по благословению Киевского митрополита Сильвестра Коссова (+ в Киеве 13 апреля 1657 г.), игуменом Мгарского Преображенского монастыря (в Лубенском уезде), Полтавской губ.) Каллистратом*), при главном участии первого Полтавского полковника Мартына Пушкаря, который пожертвовал для этого значительную сумму, а также — Ивана Искры, Ивана Крамаря и других жителей Полтавы. О том, как долго строился монастырь, и какие здания воздвигнуты были в нем первоначально, не сохранилось никаких сведений.

Известно только, что в 1695 году татары, во главе с бывшим войсковым канцеляристом Петриком, разоривши Полтаву, опустошили монастырь. В 1709 г. разорили его шведы. Заняв монастырь, не оконченный тогда еще постройкой после предыдущего разорения, они втащили туда свои пушки и громили бастионы Полтавской крепости. Одна из этих чугунных пушек сохранилась до настоящего времени и в 1853 году перенесена из монастыря в кадетский лагерь, вблизи шведской могилы. По преданию, в монастыре была временная квартира Карла XII. Близ леса, прилегающего к монастырю, расположена была шведская артиллерия; у другой опушки, по левую сторону нынешней Зеньковской дороги, — наша артиллерия. Близ первого леса стояла мельница, из которой Карл XII во время сражения посылал приказания. Невдалеке от этого монастыря Карл XII, при объезде своих аванпостов, 25 июня, ночью ранен казаками пулей в ногу. Известно также, что во время самой битвы Петр Великий отрядил три батальона под начальством полковника Головина к монастырю для сообщения с Полтавою. После Полтавской битвы монастырь опять был отстроен полтавским полковником Васили-

*) Был игуменом в том монастыре с 1636—1638 и с 1649—1650 гг.

ем Кочубеем, сыном известного в истории Малороссии Василия Леонтьевича Кочубея, за что отдано было строителю монастыря урочище Требы, перешедшее впоследствии во владение помещика Ивана Андреевича Базилевского. В 1822 году, 19 июня, многие здания монастыря значительно повреждены были бурей; повреждения эти вскоре были исправлены бывшим тогда настоятелем архимандритом Иосифом Ильицким на сумму, отпущенную правительством, по ходатайству Малороссийского генерал-губернатора Н. Г. Репнина-Волконского.

В настоящее время в Крестовоздвиженском монастыре находятся следующие здания:

1. Главная или соборная церковь во имя Воздвижения Честного и Животворящего креста Господня, каменная, о семи главах, византийской архитектуры, крестообразной формы; о ней подробно сказано выше. Придельный в ней престол с правой стороны алтаря во имя Благовещения Пресвятыя Богородицы устроен в 1756 году и освящен 11 февраля. На хорах, устроенных вдоль западной, северной и южной стен, были престолы: с правой стороны — во имя святителя Николая, устроенный в 1761 году и освященный 3 августа, с левой — во имя усекновения честныя главы Иоанна Крестителя, — в 1795 году и освященный 9 августа, которые разобраны в 1891 году; первый из них пожертвован в домовую церковь при лечебнице душевнобольных в Полтавском богоугодном заведении, второй — на пополнение главного в монастыре иконостаса. Иконостас в соборном храме во всю высоту его, в три с половиною яруса, старинной резной работы; вновь позолочен и возобновлен рисунками в 1892 году*) на средства потомственного почетного гражданина Иннокентия Семеновича Котельникова¹¹⁰), который для этого пожертвовал довольно значительный капитал (21385 руб.). Наместные иконы Спасителя и Божией Матери и возле них — воскресения и воздвижения честного креста Господня в массивных серебряных шатах, сооруженных женою полтавского купца Евдокией Михайловною Ивашиною и стоящих более 5000 рублей.

2. Церковь во имя св. Троицы, в 50 шагах от соборной церкви, каменная, одноярусная, об одной главе. Построена в 1750 году и была трапезною. В 1864 гг. перестроена и, кроме

*) Освящен 10 октября того же года.

того, в ней устроены два придельных престола: с правой стороны — во имя св. Великомученицы Варвары (освящен 14 ноября 1864 г.), с левой — во имя архистратига Михаила (освящен 12 января 1866 г.), который по тесноте церкви, упразднен в 1894 г. и пожертвован в одну из церквей ближайшего к Полтаве селения. К южной стороне храма, сделана была пристройка, в которой находились: трапеза, кухня и келлия для заведывающего трапезой монаха. С устройством в 1887 г. отдельного трапезного храма, пристройка эта, как ненужная, была разобрана.

3. Храм во имя св. Симеона Богоприимца, не в далеком расстоянии от Троицкой церкви, с южной стороны, каменный, об одной главе. Построен он в 1887 году иркутским купцом Иннокентием Котельниковым на собственные средства в память сына его, скончавшегося 10 октября 1886 г. в Полтаве и погребенного в этом монастыре. Освящен 10 октября 1887 года. Размеры храма не велики: длина его $39\frac{1}{2}$, ширина $14\frac{1}{2}$ арш. При самой постройке храм этот предназначался для братской трапезы, а потому с западной части его устроены: хлебопекарня, кухня и келлия для заведывающего трапезой монаха.

4. Колокольная каменная, в четыре яруса, отдельно от соборной церкви, в 20 саженьях от нее, очень хорошей архитектуры, напоминающей собою Киевопечерскую колокольню, вышиною 22 сажени, построена в 1786 г. при архиепископе Никифоре Феотоки. Из колоколов, находящихся на ней, самый большой в 400 пудов, громкого и приятного звона; на нем надпись: «Божиею помощию, при державе Благочестивейших Государыни Императрицы Екатерины Второй, благословением преосвященного Гавриила, митрополита Екатеринославскаго и Херсониса-Таврическаго, сей колокол вылит в Полтавский Крестовоздвиженский монастырь коштом того же монастыря 1797 года, июля 15 дня».

5. Дом для настоятеля монастыря, деревянный, на каменном фундаменте, о семи комнатах, с подвальным каменным этажом о четырех комнатах, в 10 саженьях от соборного храма; построен в 1855 году старанием архимандрита Феофила Красноуглова (+ 31 марта 1882 г.) на месте прежнего, от времени пришедшего в ветхость и построенного еще в 1770 годах игуменом Амфилохием Леонтовичем (1770 — 1776 г.). К этому дому примыкает летний зал о 8 окнах*) с балконом**), из которых 2 — выходят

*) Имеет в длину 11 арш [ин] $2\frac{1}{2}$ вер [шка], ширину — 9 арш. 2 вер.

**) Длина 10 арш., ширина 9 арш. 2 вер.

на балкон, откуда прекрасный вид на далекие окрестности. Прямо от балкона — обрыв горы саженью во сто с лестницею из деревянных ступеней. Внизу, в саду, монастырская пасека. На простенках зала и у дверей, вместо обоев, были сделаны рисунки (одни на холсте, а другие на дереве) из библейской истории и расположены в таком порядке: 1) Спаситель мира, почти в рост; 2) Мать Божия; 3) Мельхисидек; 4) Симеон Богоприимец (с надписью кн[ига] бытия, гл[ава] 27, ст. 27); 5) царь Давид, Иисей и пророк Самуил (с надписью из 2-й книги царств, XXIII — 15); 6) Соломон (с надписью из 3-й книги царств, III, 5—14); 7) Иов; 8) Исаак, благословляющий Иакова; 9) Иаков, благословляющий двух сыновей Иосифовых; 10) Иосиф в Египте и 11) блаженный Иероним. Над входною дверью в залу — изображение Воскресенского Иерусалимского храма.

Кроме этих, по своей величине, выделялись две исторические батальные картины:

На первой из них при входе, с левой стороны от двери, величиною в квадратную сажень, был изображен св. Александр Невский, на черном коне, которому шведы вручают свои мечи; вдали виднеется город. Внизу надпись:

«Святой и храбрый Александр Невский

Духом от небес на град свой призирает

И на брега, где он противных побеждал,

Россов усердный защитник, и невидимо Петру

споспешествовал».

На другой, с правой стороны двери, тоже величиною в квадратную сажень, изображен Петр Великий на белом коне с мечем и в кольчуге. Ему также подают шведы свои мечи. Внизу надпись:

«Се образ начертан Премудраго Героя,

Что, ради подданных, лишил себя покоя

И утехе россов всех; но кто Он был таков —

Гласит народ и флот, художества и войски,

Гражданские труды и подвиги геройски».

Первоначально зал этот, по преданию, был устроен в 1787 году к приезду в Полтаву Императрицы Екатерины архиепископом Амвросием Серебрянниковым и впоследствии получил название Екатерининского. В том году Екатерина II, прибыв 7 июня в Полтаву, на другой день после бывших маневров на месте Полтавского боя, вблизи шведской могилы, действительно посе

тила Крестовоздвиженский монастырь, пила в этом зале с своей свитой чай и с балкона ее любовалась окрестностями Полтавы. Зал этот при перестройке дома в 1854 году, предполагался к уничтожению, но по распоряжению бывшего тогда Малороссийского генерал-губернатора С. А. Кокошкина, был восстановлен в первобытном виде, и рисунки также реставрированы и развешаны в том порядке, как и прежде. По преданию, зал этот расписывал к приезду Екатерины II иконописец из села Борисовки (Курской губ., Грайворонского у[езда]) — имение знаменитого сподвижника Петра Великого Бориса Петровича Шереметева¹¹⁾. Петр Великий после Полтавской битвы, возвращаясь в Петербург, заехал к Шереметеву, подарил ему образ Тихвинской Божией Матери, во имя которой и основан там в 1714 году женский монастырь. В этом же селе Петр I основал также школу живописи, которой занимались сперва монахини, а затем и жители того села. Все эти рисунки в 1892 году, по ветхости, уничтожены и самый зал обращен в ризницу.

6. Дом для братских келлий стоит по линии монастырской ограды, обращенной к городу, построен в 1770 годах, вновь исправлен в 1863, а капитально отремонтирован в 1892 году. В нем 12 келлий.

7. На его западной стороне стоит каменный одноэтажный дом о 8 братских келлиях с отделением для больницы. Построен в 1889 г. иркутским купцом Иннокентием Котельниковым.

8. С северной стороны, за монастырской оградой, стоит деревянный, на каменном фундаменте, о четырех комнатах с кухней, странноприимный дом, построенный в 1887 году на частные пожертвования.

Монастырь обнесен каменной оградой, часть которой устроена в 1881, а часть в 1887 году.

По основании монастыря, два года, 1650—1652, управлял им некто Виссарион в звании наместника. С того времени до 1775 года*) настоятелями были игумены, затем с 1775

*) В этом году, 9 сентября, по указу императрицы Екатерины II, повелено было: «Учредить в бывших Новороссийской и Азовской губерниях архиепископию, с наименованием оной Славенскою и Херсонскою, а жить архиерею в Полтаве, в Крестовоздвиженском монастыре». («Ист[ория] Рос[сийской] иер[архии]», изд. 1827 г., ч. I, стр. 40). В состав Славянской епархии поступили также нынешние уезды: Полтавский, Кобелякский и Константиноградский. Всех церквей в этой епархии было 682.

до 1798 г. монастырем управляли архиепископы Словено-Херсонские, переименованные после Екатеринославскими, которые пребывание и кафедру свою имели в Крестовоздвиженском монастыре. С 1798 г., со времени восстановления Переяславской епархии, монастырем до 1884 г. управляли архимандриты, которым по указу Св. Синода 1 мая 1803 г., было присвоено право священнослужения, подобно архимандритам Нежинского Благовещенского монастыря, а именно: архимандриты служение отправляют в шапке, с трикирием и дикирием; на выход великий не выходят, но принимают дары во вратах царских, с рипидами на ковре; на скрижалях мантии носят: на правой стороне Георгия Победоносца, а на левой Сампсона Странноприимца, в память знаменитой победы, одержанной в день святого над шведами под Полтавою. В указах Св. Синода, от 2-го октября 1805 и 26-го марта 1806 г., между прочим, сказано: «Архимандриты Тихвинского монастыря, Новгородской губернии, служат с митрою¹¹²), с сулком, с рипидами и с осеняльною свечою, и на литургии поют «Святый Боже», подобно Крестовоздвиженскому Полтавскому монастырю». Этими указами еще добавлены права архимандритов этого монастыря при богослужении.

С 1775 по 1798 год управляли Полтавским монастырем архиепископы Славянские и Херсонские, потом Екатеринославские:

1. Евгений Булгар (Булгарис), по происхождению грек, хиротонисан из иеромонахов в архиепископа 1-го октября 1775 года. По незнанию им русского языка определен был 28 июля 1776 г. при нем администратор по делам архимандрит Феоктист Мочульский, впоследствии архиепископ Курский. 5-го мая 1779 года Евгений, по прощению, уволен на покой в Полтавский же монастырь, с пенсионом в 1500 руб. в год, и жил в нем до 1781 года, а затем переехал в Херсон, где поселился в подаренном ему князем Г. А. Потемкиным доме и оставался здесь до февраля 1787 года (время путешествия Императрицы в Крым), после чего отправился в Петербург. Скончался в 1806 году, 27 мая, — в С.-Петербургской Александро-Невской лавре, где он жил в последние свои годы (с 1801 года) и погребен в той же лавре 29 мая в Федоровской церкви.

2. Никифор граф Фсотоки, грек, будучи ректором семинарии в Полтаве, из иеромонахов посвященный прямо в архиепископа в 1779 году, 6 августа; 28 ноября 1786 г. переведен в Астра-

хань. В 1792 г., 16 апреля, по прошению, уволен на покой, с пенсией 1000 руб. в год, получив в управление Московский Даниловский монастырь, где скончался и погребен 31 мая 1800 года.

3. Амвросий Серебrenников — в 1786 году, 28 ноября назначен архиепископом Екатеринославским, а в январе 1787 года прибыл в Полтаву в Крестовоздвиженский монастырь; с 22 декабря 1789 до июня 1792 г. пробыл в Яссах, затем опять в Полтаве, где и скончался 13 сентября 1792 года. Погребен в усыпальнице под сводами соборной монастырской церкви. Гроб его стоит на особо устроенном возвышении, у стены прямо при входе в усыпальницу. Тело святителя Амвросия почивает нетленным.

4. Гавриил Банулеско (Бодони). Гавриил, в мире Григорий, Банулеско родился в Трансильвании, в городе Быстрице в 1746 году. Родной отец его происходил от почтенной молдавской фамилии Банулеско, переселившейся в Трансильванию¹¹³⁾ из Молдавии, а вотчим был трансильванский валах¹¹⁴⁾, из фамилии Бодони. Григорий в раннем возрасте лишился отца; мать его Анастасия вышла за второго мужа Бодони, в доме которого вырос Григорий и от которого получил свою фамилию. Первоначальное образование он получил в быстрицком училище, потом в доме своего родного дяди по матери, священника, который лично занимался его обучением. Затем, с целью дальнейшего образования, Банулеско посетил Буда-Пешт и некоторые другие венгерские города. В 1771 году он был в Киевской академии, где пробыл около 2-х лет, в течение какого времени слушал богословские науки; отсюда отправился путешествовать по Греции, для изучения греческого языка, и провел несколько времени на островах Хиосе и Патмосе, в городе Смирне и на Афонской горе. В 1777 году прибыл в Молдавию — Яссы, где митрополитом в то время был Гавриил Калимах (1768—86 г.), человек довольно образованный и опытный, который дружелюбно принял юного пришельца и обещал ему всякую поддержку и покровительство. Вскоре митрополит назначил его учителем латинского языка в Яссах, где молодой наставник познакомился и подружился с ученым греком Никифором Феотоки (впоследствии архиепископ Астраханский), преподававшим в той же самой школе греческий язык и философию. Немного спустя митрополит предложил Банулеско вступить в монашество, последний принял предложе-

ние и в 1779 году в Константинополе, в Успенском монастыре, преосвященным Парфением Черники был посвящен в рясофорного монаха и назван по имени своего патрона Гавриилом. Затем в 1781 году, 31 августа, рукоположен во иеродиакона, а 1 сентября того же года — во иеромонаха, с назначением его проповедником слова Божия на греческом и молдавском языках в Ясской митрополии. Вследствие некоторых обстоятельств он принужден был в 1782 году оставить Молдавию и удалиться в Россию, куда приглашал его бывший сотоварищ по службе, а теперь уже архиепископ Славянский, Никифор Феотоки. Любезно принял Гавриила Феотоки и тотчас же — 1 июля — определил его учителем в новооткрытую Славянскую семинарию; в 1783 году, 1 мая, сделан префектом, в октябре того же года определен, кроме греческого языка, преподавателем философии. Но недолго на этот раз пришлось служить Гавриилу в Полтаве. Недовольство, которое питали к нему некоторые из наставников за то, что он сразу был назначен на высшую кафедру, помимо низших, а главное, тяжелые вести из Ясс о болезни митрополита Гавриила побудили его оставить службу в Полтаве и снова отправиться в Яссы. И вот Гавриил в 1784 году оставляет Полтаву, на несколько времени останавливается в Киеве, где знакомится коротко с лаврою, с академией, с наставнической корпорацией и уже из Киева отправляется прямо в Яссы; здесь, 25 марта 1785 года, он был посвящен в сан архимандрита. В 1786 году последовала кончина митрополита Гавриила. На его место был избран Романский епископ Леон, на место же Леона, по словесному завещанию покойного митрополита, думали поставить недавно возвратившегося из России архимандрита Гавриила, но корыстолюбие греков, требовавших подарков, помешало этому рукоположению и вместо него был избран на романскую кафедру грек, игумен Антоний. Обиженный отечественным правительством, архимандрит решился вновь удалиться в Россию и, не открывая никому своего намерения, он оставил Яссы и по пути заехал в г. Гуши, к Гушскому епископу Иакову Стамати, который назначил Гавриила экзаменатором и проповедником в своей епархии, поручив ему и ревизию некоторых уездов. Но это не могло успокоить Гавриила и переменить его намерение ехать в Россию; он ждал только случая, который скоро и представился. В 1787 году бежал в Россию молдавский

господарь Александр Маврокордато II (1785—1787 гг.), которому, по распоряжению русского правительства, назначено было местопребывание в Полтаве. В след за Маврокордато прибыло в Россию еще несколько молдавских бояр, с которыми приехал Банулеско, тоже остановившийся в знакомой ему Полтаве. Здесь он близко сошелся с семейством князя Маврокордато, отправляя для него богослужение на греческом языке и обучая его детей. Маврокордато отрекомендовал Гавриила тогдашнему Полтавскому архиепископу Амвросию Серебренникову, «мужу превосходного ума и высоких добродетелей». Личное знакомство настолько сблизило архиепископа с иноземным архимандритом, что первый скоро обратился в Синод с ходатайством о принятии Гавриила в число русских архимандритов и о назначении его на должность ректора Екатеринославской (прежде Славянской) семинарии. Ходатайство архиепископа было уважено. Указом от 17 января 1788 г., полученным из Св. Синода, Гавриил был признан в звании архимандрита и определен на должность ректора семинарии, при чем преподавал и греческий язык. В 1787 году началась вторая при Императрице Екатерине II русско-турецкая война (1787—1791 г.). Главнокомандующий русскою армией князь Г. А. Потемкин причислил к армии преосвященного Амвросия; а последний, уже на пути в Молдавию, вызвал к себе из Полтавы ректора Гавриила, который, как туземец, мог быть полезным помощником ему в деле управления занятыми русскими войсками молдо-влахийскими княжествами. В первый же год, по вступлении русских в Молдавию, скончался митрополит Молдавский Леон (1788 г.). Нация избрала митрополитом своего соотечественника, ректора Екатеринославской семинарии, архимандрита Гавриила. Было сделано представление об этом русскому правительству, которое утвердило это избрание, отложив, однако, посвящение. Управление Молдавской митрополией было поручено архиепископу Амвросию, который был наименован местоблюстителем Молдо-Влахийской митрополии; Гавриил был сделан первым членом Ясской духовной дикастерии. Это было в 1789 г. 26 декабря 1791 г. Гавриил был посвящен в сан епископа Вендерского и Белградского, в качестве викария архиепископа Амвросия. 11 февраля 1792 г., по Высочайшему повелению, назначен митрополитом Молдавским, где он пробыл до 19 июня, когда был

насильно взят арнаутами*) и под стражею отправлен в Константинополь, где отдан был под строжайший надзор патриарха. Арест Гавриила вызван был требованием Молдавского господаря Александра Мурузи, ссылавшегося на волю султана, который не желал, чтобы поставленный здесь русскими архиереем заведывал духовными делами в турецкой области. Требоованию этому Гавриил добровольно не подчинился. Затем, по Высочайшему повелению Екатерины II, он был освобожден и возвращен в Россию. В 1792 году скончался архиепископ Екатеринославский Амвросий; на его место, 10 мая 1793 г., был определен Гавриил. 21 декабря 1797 г. Высочайшим указом ему велено было переселиться из Полтавы на жительство с консисториею и семинариею в Новомиргород и называться Новороссийским и Днепровским, где ему был отведен дом, принадлежащий некогда генерал-поручику П. А. Текеллику¹¹⁵) (р. 1720+1793 г.)^{**}). Через два года, 29 сентября 1799 г., он получил новое назначение на Киевскую митрополию, куда и прибыл в ноябре 1799 г. Здесь в 1801 г., 7 апреля, он был пожалован орденом св. Андрея Первозванного¹¹⁶) и членом Синода. В 1803 г., 21 августа, по собственному прошению, уволен на покой, с пенсией по 3000 руб. в год, и поселился в Одессе. Гавриил выстроил дом и завел хозяйство. Дом его находился на оконечности возвышенного приморского берега, что у нынешнего «Пересыпа», там, где с 1837 г. херсонские епархиальные архиереи имеют постоянное пребывание. В 1804 г. из шумной Одессы Гавриил переселился в Дубоссары, пограничное селение, находящееся на левом берегу р. Днестра. В 1808 г., 27 марта, последовал Высочайший указ, которым Гавриилу повелевалось быть опять членом синода и экзархом церквей: Молдавии, Валахии и Бессарабии и избирать местопребывание по своему выбору; этим же указом ему повелевалось сноситься по делу управления занятым краем не с Константинопольским патриархом, как было прежде, а непосредственно с русским Синодом, с русскими властями. В мае митрополит прибыл в Яссы и там 22 числа в соборной церкви св. Великомученика Георгия торжественно был объявлен Молдово-Влахийским митрополитом. Наконец, в 1813 г. назначен митро-

*) Арнауты, или горные албанцы, весьма храбрые, вооруженные с головы до ног.

**) См[отри] о нем: «Словарь достопамятных людей русской земли» Д. Н. Бантыш-Каменского, СПб., 1847 г., ч. III, Р-Ф, стр. 420—425.

политом вновь открывшейся 21 августа того же года Кишиневской епархии, где скончался 30 марта 1821 года и погребен в

Кроме упомянутых иерархов, в Полтавском монастыре имели тамашнем Киприановском Успенском монастыре. пребывание:

1) **Иов Потемкин** — родной племянник блестящего князя Г. А. Потемкина, родился 22 июня 1752 г. в с. Нахоложе, Смоленского уезда. Воспитывался в С.-Петербургском кадетском корпусе; в 1785 г. поступил в монашество. В 1789 г. уже был архимандритом Успенского Городищенского при Днестре Монастыря, Молдо-Влахийской экзархии. 27 февраля 1793 г. епископ Феодосийский и Мариупольский, викарий Екатеринославский. Имел пребывание в Полтавском монастыре с 13 марта 1793 по 1796 год, откуда, в том же году, 13 мая, переведен в Минск архиепископом. В 1799 г. 16 октября, наименован Минским и Литовским, коадьютором Киевской митрополии, и архимандритом Слуцким; 7 февраля 1812 г. переведен в Екатеринослав. Скончался 28 марта 1823 г. и погребен в Самарско-Николаевском монастыре*), Екатеринославской губ.

2) **Иеремия Соловьев** переведен в Полтаву из епископов Кавказских и Черноморских в 1849 г., 20 ноября. Имел пребывание в Полтавском монастыре в 1850 году, с 5 марта по 13 мая; 19 декабря переведен в Нижний Новгород. 17 июня 1857 г. уволен на покой и имел пребывание в Нижегородских монастырях: Печерском Вознесенском, потом Городецком Федоровском, Балахнинского у[езда], и, наконец, в Благовещенском, где и скончался 6 декабря 1884 года.

3) **Вениамин Павлов** — сын причетника Воронежской губернии; учился в местной семинарии, где прошел богословский курс в 1842 году. Овдовев, 1 сентября 1843 г. поступил в Киевскую духовную академию; в 1845 г., 11 марта, пострижен в монашество; в 1847 г. выпущен старшим кандидатом Киевской духовной академии. В 1853 г., 31 января, инспектор Курской семинарии; 1 августа 1856 г. возведен в сан игумена, а 25 января 1859 г. — архимандрита. В 1858 г., 4 декабря, ректор семинарии в Орле, в 1861 г., 10 марта, — в Архангельске и в 1866 г., 3 августа, — в Новгороде. В 1870 г., 17 октября, Все-

*) Любопытные сведения об этом монастыре см[отри] в статье Д. И. Эварницкого: «Церковные памятники Запорожья» («Исторический Вестник» 1893 г., т. II, июнь, стр. 770—782).

милостивейше назначен епископом Балтским, викарием Подольского епархиального архиерея; хиротонисан в сан епископа 8 ноября. В 1879 г., 17 февраля, уволен на покой и назначен настоятелем Полтавского монастыря, откуда в 1883 году, 8 декабря, переведен в Флорищеву пустынь, Владимирской губ., Гороховецкого уезда.

В 1884 году, по определению Св. Синода, Высочайше утвержденному 31 марта того же года, учреждена в Полтавской епархии викарная епископская кафедра на следующих основаниях: «1) Викарию Полтавской епархии именоваться епископом Прилуцким, и местопребывание иметь в находящемся в городе Полтаве второклассном мужском Крестовоздвиженском монастыре, в который назначен его настоятелем. 2) На содержание викария Полтавской епархии, в дополнение к тому, какое он будет получать от Крестовоздвиженского монастыря по званию настоятеля, назначить ему из неокладной суммы Полтавского архиерейского дома 1000 рублей. 3) Снабдить из ризницы Полтавского кафедрального собора необходимыми облачениями и принадлежностями, для служения викария в Крестовоздвиженском Полтавском монастыре. 4) Предоставить викарию при служениях его в кафедральном Полтавском соборе пользоваться находящимися там архиерейскими иподиаконами и певческим хором».

С того времени викарными епископами были и управляли монастырем:

1) **Иларион Юшенов** — сын священника Смоленской епархии, Вяземского уезда, с. Нового; родился 22 февраля 1824 года. Воспитывался в Смоленской духовной семинарии, где в 1843 году окончил курс с званием студента. Овдовев, 4 марта 1873 г. принял монашество и был возведен в сан игумена; в мае того же года назначен настоятелем Смоленского Троицкого монастыря и возведен в сан архимандрита. 24 декабря 1878 г. назначен наместником Киево-Печерской лавры; 30 марта Высочайше назначен епископом Прилуцким, викарием Полтавской епархии, а хиротонисан 29 апреля 1884 г. в С.-Петербурге, в Свято-Троицком соборе Александро-Невской лавры. Прибыл в Полтаву 13 мая того же года. За болезнью архиепископа Полтавского Иоанна, 3 июня 1886 г. назначен управляющим Полтавскою епархией, а 14 ноября того же года — епископом Полтавским и Переяславским.

2) **Михаил Грибановский** — уроженец Тамбовской губернии, получил среднее образование в тамошней семинарии, а высшее — в С.-Петербургской духовной академии (1880—1884). По окончании академического курса, в течение которого он принял монашество, иеромонах Михаил в мае 1884 г. богословским отделением академии был представлен академическому совету для замещения кафедры основного богословия. После защиты им диссертации *pro venia legendi* «Религиозный элемент в философии Гераклита»¹¹⁷ и двух пробных лекций, 14 июня 1884 г. был допущен к преподаванию в академии основного богословия в качестве приват-доцента, с возложением на него обязанностей штатного преподавателя. В 1887 г. он был назначен и[сполняющим] д[олжность] инспектора С.-Петербургской академии и утвержден в степени магистра богословия, по защите им диссертации: «Опыт уяснения основных христианских истин естественною человеческою мыслью. Вып. 1. Истина бытия Божия»*), а в следующем году утвержден в должности инспектора (по инспекторской должности непосредственным преемником его был Михаил Ермаков, воспитанник Киевской академии) и возведен в сан архимандрита. В 1890 г., по определению Св. Синода от 16—19 августа, по расстроенному здоровью, вследствие просьбы, уволен от духовно-учебной службы, а 22 августа того же года назначен настоятелем посольской церкви в Афинах, 28 июня 1894 г. Высочайше назначен епископом Прилуцким, викарием¹¹⁸) Полтавской епархии, а хиротонисан 6 августа в С.-Петербурге, в Казанском соборе. Прибыл в Полтаву 23 августа. 30 ноября 1895 г. назначен епископом Каширским, викарием Тульской епархии; 19 января 1897 г. — епископом Таврическим и Симферопольским, где и скончался 19 августа 1898 года.

3) **Тихон Клитин** — сын священника Смоленской епархии, Еленского уезда, с. Язвена, родился в 1835 г. По окончании курса учения в Смоленской семинарии, с званием студента, в 1855 г., он до 1861 г. состоял при Смоленском архиерейском доме в должности учителя певчих; 13 августа 1862 г. принял пострижение в монашество и в следующем году вступил в С.-Петербургскую духовную академию для продолжения образова-

*) Речь перед защитой диссертации в «Христ[ианском] чтении». 1888 г., №№ 5—6.

ния. Избранный по окончании курса советом Казанской академии бакалавром по кафедре св. писания, иеромонах Тихон 2 декабря 1870 г. утвержден был здесь в степени магистра богословия; 19 апреля 1875 г. возведен в сан архимандрита и 9 июня того же года назначен ректором Самарской духовной семинарии. Но в 1882 г. архимандрит Тихон оставил духовную учебную службу и 28 сентября определен был настоятелем Черниговского Елецкого первоклассного монастыря. Отсюда 27 мая 1885 г. переведен был на настоятельство Домницкого второклассного монастыря, с сохранением за ним личной степени настоятеля монастыря первоклассного, а 15 ноября назначен благочинным монастырей Черниговской епархии. В 1888 году, 21 марта, архимандрит Тихон перемещен был на должность настоятеля в Новгород-Северский монастырь и отсюда в 1891 г., 21 февраля, определен старшим членом С.-Петербургского духовно-цензурного комитета. 18 апреля 1892 г. Высочайше повелено ему быть епископом Муромским, викарием Владимирской епархии, и настоятелем Боголюбова монастыря, а хиротонисан 26 апреля в С.-Петербурге, в Александро-Невской лавре. 30 ноября 1895 г. назначен епископом Прилуцким, викарием Полтавской епархии. Прибыл в Полтаву 16 декабря того же года. 15 ноября 1896 г. назначен епископом Оренбургским и Уральским. Скончался в том же году, 5 декабря, в Полтавском Крестовоздвиженском монастыре и погребен в склепу тамошней Троицкой церкви, рядом с прахом архиепископа Иоанна (+8 июля 1899 г.).

4) Менадо Созонтьев — сын священника Харьковской епархии; родился в 1854 г. В 1877 г. окончил курс в Харьковской духовной семинарии первым студентом, с награждением за отличные успехи «голицинскою» серебряною медалью, и в том же году послан был на казенный счет в Московскую духовную академию. В 1881 г. окончил курс кандидатом богословия и выдержал устное испытание для получения степени магистра богословия; в том же году назначен преподавателем философских наук в Таврическую духовную семинарию. Как одного из даровитейших своих воспитанников, Московская академия имела его в виду для замещения профессорской кафедры. Через три года он получил от совета академии предложение занять освободившееся место преподавателя в академии, но он отказался от этого почетного предложения. В 1885 г., 16 февраля, принял

монашество и в том же году назначен был инспектором Кишиневской духовной семинарии, с возведением в сан архимандрита; здесь состоял также редактором епархиальных ведомостей. 22 декабря 1896 г. Высочайше назначен епископом Прилуцким, викарием Полтавской епархии, а хиротонисан 26 января 1897 г. в С.-Петербурге, в Троицком соборе Александро-Невской лавры. Прибыл в Полтаву 11 февраля 1897 года. 24 мая того же года назначен епископом Балтским, викарием Подольской епархии.

5) Филипп Бекаревич — сын священника Могилевской епархии; родился в 1862 г. По окончании курса в Могилевской духовной семинарии в 1884 г. поступил для дальнейшего образования в С.-Петербургскую духовную академию. 13 декабря 1887 г., будучи студентом IV курса, пострижен в монашество. По окончании академического курса со степенью кандидата богословия, в 1888 году, 2 октября, назначен смотрителем Виленского духовного училища. В 1890 г. перемещен в Новгородскую духовную семинарию на должность инспектора, а в 1892 г. назначен ректором Самарской духовной семинарии, с возведением в сан архимандрита. 5 июля 1897 г. Высочайше назначен епископом Прилуцким, викарием Полтавской епархии, а хиротонисан 17 августа в С.-Петербурге, в Александро-Невской лавре. Прибыл в Полтаву 31 августа. 6 ноября 1899 г. назначен епископом Новгород-Северским, викарием Черниговской епархии. Скончался в Чернигове 18 февраля 1902 г. и погребен там в Елецком монастыре.

6) Гедеон Покровский — сын причетника Орловской епархии. В 1869 г. окончил курс учения в Орловской семинарии с званием студента. Овдовев, 27 октября 1874 г. принял монашество и 1 сентября 1881 г. поступил в Киевскую духовную академию для дальнейшего образования, откуда, окончив три курса со степенью кандидата, 1 сентября 1884 г. назначен настоятелем Японской духовной миссии и преподавателем в тамошней семинарии священного писания и нравственного богословия. 11 декабря 1885 г. вследствие просьбы, по расстроенному здоровью, уволен на покой в Волховский монастырь (Орловской губ.). 27 марта 1887 г. назначен преподавателем основного, догматического и нравственного богословия в Казанскую семинарию, а 30 января 1888 г. — смотрителем Холмского духовного училища (Люблинской губ.). В том же году, после дополнитель-

ного экзамена и защиты диссертации «Археология и символика ветхозаветных жертв», советом Киевской духовной академии удостоен степени магистра богословия. 1 января 1899 г. возведен в сан архимандрита и в том же году, 30 сентября, назначен ректором Холмской духовной семинарии. 14 декабря 1891 г. Высочайше назначен епископом Люблинским, викарием Холмско-Варшавской епархии, а 12 января 1892 г. хиротонисан в С.-Петербурге, в Александро-Невской лавре. 22 декабря 1896 г., согласно просьбе, по расстроенному здоровью, уволен на покой в Мецевский Георгиевский монастырь, Калужской епархии, а 6 ноября 1899 г. назначен епископом Прилуцким, викарием Полтавской епархии. Прибыл в Полтаву 28 ноября 1899 года, где пребывает и по настоящее время*).

Из церковной утвари и других предметов, находящихся в монастыре, по древности замечательны:

1) Дарохранительница серебряная, по местам вызолоченая, с литыми на ней изображениями, сооружена в 1758 году. Весу в ней 20 фунтов.

2) Крест серебряный, вызолоченый, пожертвованный архимандритом Иосифом Ильицким в 1818 году. Весу в нем 3 фун[та] 24 зол[отника].

3) Напрестольный крест серебряный и местами позлащенный, резной, с подножием чеканной работы, весом (с внутренним железным стержнем) 19 фунтов; без пробы.

4) Водосвятная серебряная чаша, круглая, с круглым же подножием и двумя рукоятками; на верхнем крае ее сделана накладка в виде бордюра, а на передней стороне вычеканен крест с позлащенным сиянием: вокруг подножия сделаны чеканные изображения российских лавр, а в самом подножии вырезана следующая надпись: «Сооружися в Полтавский Крестовоздвиженский монастырь при преосвященном Амвросии, Святейшаго правительствующаго Синода члене, архиепископе Екатеринославском и Херсонис-Таврическаго и Молдовлахийския епархии местоблюстителе, 1790 г.». Весу в ней 35 фун[тов] 72 зол[отника].

5) Кружка старинная серебряная, с крышкою и рукояткою: снаружи местами, а внутри вся вызолоченая, без пробы; на крышке литой лев; весу в ней 3 фун[та] 8 зол[отников].

*) Послужной список за 1899 год.

6) Кружка старинная серебряная, с крышкою и рукояткою, снаружи местами, а внутри вся вызолоченая, с превосходными довольно выпуклыми аллегорическими изображениями четырех времен года, без пробы, с следующей на подножии надписью: «Elisabeth Pollionen Wirub», 1661». Весу в ней 3 фун[та].

7) Кружка старинная серебряная, с рукояткою, без крышки, снаружи местами, а внутри вся вызолоченая; пробы не означено; на подножии надпись: «Року 1707, месяца февраля, дано до монастыря Полтавскаго. М. В. К. В. З». Весу в ней 1 фун[t] 60 зол[отников].

8) Напрестольное евангелие, большее из всех (1 арш[ин] длины и 11 верш[ков] ширины), московской печати 1657 г., на александрийской бумаге. Оно обложено медными позолоченными досками, на верхней из них сделано 9 серебряных чеканных рельефных накладок с изображениями: в середине Воскресения Христова, сверху распятия на кресте, снизу вознесения на небо, по углам четырех евангелистов, а по бокам двух преподобных. На нижней доске по середине находится чеканное серебряное изображение святителя Николая, а по углам медные позолоченные наугольники. На заглавном листе напечатано: «Во славу святыя единосущныя животворящия и нераздельныя Троицы. Отца и Сына и Святаго Духа, повелением Благочестивейшия Самодержавнейшия Великия Государыни нашей Императрицы Елисаветы Петровны¹¹⁹⁾ всея России, при наследнике Ея, внуке Петра Перваго, Благоверном Государе Великом Князе Петре Феодоровиче¹²⁰⁾ и при Супруге Его Благоверной Государыне Великой княгине Екатерине Алексеевне¹²¹⁾, и при Благоверном Государе Великом Князе Павле Петровиче¹²²⁾ и при Благоверной Государыне Великой Княгине Анне Петровне, благословением же святейшаго правительствующаго Синода, напечатася книга сия священное евангелие в царствующем великом граде Москве, в лето от сотворения мира 7267, от Рождества же по плоти Бога-Слова 1759¹²³⁾, индикта¹²⁴⁾ 7, месяца февраля».

9) Евангелие в лист, московской печати 1657 г., в сплошной меднопозлащенной оправе, с пятью на лицевой стороне изображениями, а на оборотной стороне с изображением Иоанна Предтечи. На первом листе напечатано: «Напечатано в царствующем граде Москве в типографии, прежде множицею изданное, ныне же со стихами и главами первое издадеся повелением Благоче-

стивейшаго Государя Царя и Великаго Князя Алексея Михайловича¹²⁶), всея великия и малыя и белыя России Самодержца, в тринадцатое лето благочестивыя державы царства Его и в четвертое лето рождения Сына Его, Государя Нашего Благовернаго Царевича и Великаго Князя Алексия Алексиевича, благословением же Великаго Государя, святейшаго Никона¹²⁶), архиепископа Московскаго и всея великия, малыя и белыя России патриарха, в шестое лето патриаршества его, в лето от создания мира 7165, от воплощения же Бога-Слова 1657, месяца августа в 29-е».

10) Евангелие львовской печати, напечатанное в 1644 году, обтянуто зеленым бархатом, с пятью на лицевой стороне серебряными изображениями, с следующим заглавием: «Евангелион сиречь благовестие боговдохновенных евангелист, благословением святейших четверопрестольных патриарх, тщанием и иждивением братства ставропигион, храма Успения Пресвятыя Богородицы, опасно вторицею издадешя в Львове, в лето от создания мира 7152, а от Рождества Христова 1644, мая 18».

11) Другое евангелие львовской печати 1670 года, июня 11 дня. По внешнему виду и по ветхости сходно с предыдущим.

12) Евангелие на грузинском языке, в 1/4 долю листа, в бархатном малиновом переплете; напечатано в Тифлисе в 1709 году. Вот перевод надписи: «Великими трудами и богатыми израсходованиями правовернаго и образованнаго управителя Грузии, царевича Вахтанга-Левановича¹²⁷), явилось это новое и первопечатное евангелие, в царствование великаго и славнаго царя Грузии Георгія. Напечатано в городе Тифлисе в типографии Михаила Степановича Онгровлахели 1709 года»*).

13) Маргарит Иоанна Златоустаго, московской печати 1698 года. На первом листе напечатано: «Во славу святыя единосущныя, животворящия и неразделимыя Троицы, Отца и Сына и Святаго Духа, повелением Благочестивейшаго Великаго Государя нашего Царя и Великаго Князя Петра Алексиевича, всея великия и малыя и белыя России Самодержца, благословением в духовном чине отца Его и богомольца великаго господина святейшаго кир Адриана, архиепископа Московскаго и всея России

*) См[отри] о нем в «Полтавских Епарх[иальных] Вед[омостях]» 1891 г., ч[асть] н[еофициальная], № 6, стр. 398—402.

и всех северных стран патриарха, при благороднейшем Государе нашем Цесаревиче и Великом Князе Алексии Петровиче¹²⁸), издадеся книга Маргарит богоугодных трудов вселенскаго великаго учителя во святых отца нашего Иоанна Златоустаго, Константина-града патриарха, учительная его и вразумительная словеса христианскому народу в изрядную пользу и спасение, в царствующем великом граде Москве, в лето от сотворения мира 7206, от Рождества же по плоти Бога-Слова 1698, индикта 7, месяца декемврия».

14) Но самая замечательная по древности издания книга (в двух томах), в кожаном переплете, поучительных слов св[ятого] Василия Великого. Она напечатана в 1594 году. Вот ее заглавие: «Книга, иже во святых отца нашего Василия Великого, архиепископа кессарии Каппадокийския, з друкарне (типографии) острожское выдана есть в лето от создания мира 7102, а от плоти Рождества Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа 1594, месяца марта 3 дня». На другой стороне герб князя Острожского, с надписью: «Константин Константинович, в святом крещении Василие, княжа Острожское, воевода Киевский, маршалок земли Волынское, староста Владимирский и прочая». В самом конце листа напечатано: «Сия книга Василия Великого повелением я властным коштом и накладом, трудом и промыслом ясне освещеного вельможнаго княжати Константина Константиновича Острожскаго, воеводы Киевскаго, маршалка земли Волынское, старосты Владимирскаго, в лето от создания мира 7102, а от по плоти Рождества Господа и Спаса нашего Иисуса Христа 1594 года, месяца марта 3 дня, з друкарне острожское выдана есть».

До поступления монастырских имений в казну (10 апреля 1786 года), Полтавский Крестовоздвиженский монастырь имел в своем владении: д[еревню] Росошинцы, Буланово, где была пустынь и при ней водяная мельница, д[еревню] Трибы с мельницей, села: Сторожевую, Семеновку и Ольшанку, где была пустынь, и в них до 2000 душ крестьян; монашествующих было до 50. К Крестовоздвиженскому монастырю, по словам Н. И. Арандаренка*), был приписан также Болемовский монастырь¹²⁹) в скиту, но где он находился — неизвестно. О монастыре этом, как упраздненном в Полтавской епархии в XVIII столетии, упо-

*) Т. III, стр. 30.

минає також Чудецький в книзі своєї «Опыт исследования о числе монастырей русских» (Київ, 1877 г., стр. 59).

Бучневич В. Е. Записки о Полтаве и ее памятниках. Издание второе. — Полтава, 1902. — С. 183—208.

КОМЕНТАРИ

1. До статті «МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ІСТОРІЇ МОНАСТЕРІЙ ПОЛТАВСЬКОЇ ЕПАРХІЇ В XVII І XVIII СТОЛІТТЯХ»

1). Епархія (від грецького епархія) — основна одиниця церковно-адміністративного поділу в православній, католицькій і англіканській церквах. У Київській Русі епархії виникли в X ст. із запровадженням християнства. Загальний нагляд за всіма справами епархії (єпископства) здійснювали єпископи — вищі духовні чини, с. 23.

2). Говорячи на початку статті, що протягом XVII—XVIII ст. у Полтавській епархії існувало 20 монастирів, автор, вірогідно, помилився, нижче він називає (перелічує) 21 монастир і підтверджує, що в епархії на той час діяв-таки 21 монастир. Пізніше, наприкінці XIX ст., на Полтавщині з'явився ще один монастир — Козельщинський Різдва-но-Богородицький жіночий, відкритий в 1891 р., який від свого початку від невеликої церкви, збудованої в с. Козельщині Кобеляцького повіту (нині смт Козельщина — центр однойменного району) в 1882 р. графом В. І. Капністом на честь видужання від тяжкої хвороби його доньки Марії. Відомості про останній монастир, звичайно, не могли бути включені до даної статті, с. 24.

3). Хмельниччина і Руїна — період Визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького (бл. 1595—6.VIII. 1657 р.) та міжусобної боротьби козацької старшини 60—70-х років XVII ст. У цій боротьбі одні гетьмани та старшинські угруповання спиралися на Росію, інші на Польщу чи Турецьку османську імперію. У боротьбі використовувалися великі армії союзників, а в результаті страждав народ, край терпів нашість то одних, то інших ворогуючих сторін, с. 24.

4). Могилянка Раїна (Ірина) Михайлова Корибутова-Вишневецька (Могилянка Раїна, 1589—1619 рр.) — княгиня, дружина овруцького старости та київського кастеляна князя Михайла (Михайла) Корибут-Вишневецького і мати окатиченого українського магната Яреми (Ієремії) Вишневецького, двоюрідна сестра Петра Симеоновича Могили (1596—1647 рр.), відомого церковного і просвітницького діяча, архімандрита Києво-Печерської лаври, митрополита Київського і Галицького. Раїна народилася в сім'ї молдавського боярина Ієремії Могили (1595—1606 рр. — молдавський господар), підтримувала православне духовництво, зокрема Ісаю Копинського, який виступав проти засилля католицької та уніатської церкви на Україні, заснувала кілька православних монастирів, в тому числі й Лубенський Мгарський Преображенський монастир, с. 27.

5). Вишневецький Михайло (Михайл) Корибут — представник україн-

ського князівського магнатського роду, з нащадків великого князя литовського Ольгерда (його сина Корибута) по чоловічій лінії та по жіночій лінії з роду Рюриковичів. Був овруцьким старостою, київським кастеляном (ще каштелян — службова особа, призначувана королем або великим князем для управління містом (замком) і місцевістю, що прилягала до нього). М. Вишневецький — чоловік Раїни Вишневецької і батько Яреми (Іеремії) Вишневецького, с. 27.

6). Самойлович Іван Самійлович (р. н. невід. — п. 1690 р.) — гетьман Лівобережної України (1672—1687 рр.), походив із сім'ї священика містечка Ходокова (тепер Попільнастівський район Житомирської області). Вів боротьбу проти гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка, який спирався на султанську Туреччину. Політика І. Самойловича була спрямована на захист та подальше розширення привілеїв козацької старшинської верхівки, покровительствував православної церкві, монастирям. 1687 р. засланий царським урядом до Сибіру, в м. Тобольськ, де і помер. с. 27.

7). Мазепа Іван Степанович (1644—1709 рр. — гетьман Лівобережної України (1687—1708 рр.), виходець із правобережної української шляхти, за юнацьких років служив при дворі польського короля Яна II Казимира. Одержав блискучу для тих часів освіту. Через сутичку з одним із польських магнатів 1669 р. втік до правобережного гетьмана П. Д. Дорошенка, в 1674 р. перейшов на бік лівобережного гетьмана І. С. Самойловича. У 1687 р. при допомозі тодішнього правителя Російської держави боярина В. В. Голіцина став гетьманом на місце засланоного до Сибіру Самойловича. Був одним з найбільших поміщиків на Україні, у його українських маєтках жило понад 100 тис. феодально залежних селян та понад 20 тис. — в сусідніх російських повітах. Проводив політику посилення феодально-кріпосницької влади. Під час Північної війни (1700—1721 рр.) вів таємні переговори з польським королем С. Ліщинським, а потім з шведським королем Карлом XII, прагнучи при їх допомозі вивести Україну з-під влади Росії. У жовтні 1708 р. Мазепа з групою старшини перейшов на бік Карла XII. Після Полтавської битви 1709 р. втік до турецьких володінь, у Бендери (Молдавія), де й помер того року, с. 27.

8). Красна гірка — в народі носила цю назву в розумінні красива, с. 27.

9). Предтеча Іоани Хреститель — згідно релігійних оповідей попередник Ісуса Христа — предтеча. Християнська церква встановила кілька свят у пам'ять важливіших подій його життя. Першим із свят Іоанна Предтечі є день його народження, який на Русі злився з одним із стародавніх слов'янських свят — із святом Івана Купала і відзначається за старим юліанським календарем 27 червня (за новим григоріанським — 10 липня). Другим великим святом православної церкви, присвяченим попереднику Ісуса Христа, є день «усікновенія глави пророка Предтечі і Хрестителя», тобто день смерті Іоанна, який відзначається 29 серпня (11 вересня). Воно відоме в народі, як «Іван постний», оскільки в його день церквою встановлено єдиноденний піст. 24 лютого (8 березня) християнська церква відзначає день першого і другого «обретіння глави», а 25 травня (7 червня) — день третього «обретіння глави Іоанна Предтечі». Ці свята присвячені мощам Іоанна Предтечі Хрестителя. 7 (20) січня відзначається собор Іоанна

Предтечі — молитовно-богослужбне святкове зібрання віруючих у церквах для релігійного вшанування. 6 (19) січня християни святкують своє велике свято—хрещення Ісуса Христа, в якому Іоанну відводиться центральне місце. А наступного дня відзначається «собор», тобто свято, присвячене безпосередньо Іоанну Хрестителю, с. 28.

10). Виговський Іван Остапович (р. н. невід. — п. 26.III.1664 р.) — гетьман України (1657—1659 рр.), за походженням український шляхтич, належав до угруповання українських феодалів, які були тісно зв'язані з шляхетською Польщею. На початку визвольної війни 1648—1654 рр. перебував на службі в польсько-шляхетському війську, в Жовтоводській битві потрапив у полон до татар, був викуплений Б. Хмельницьким і обіймав посаду генерального військового писаря. Після смерті Б. Хмельницького проголошений гетьманом, проти чого виступили полтавський полковник М. Пушкар та запорожці на чолі з Я. Барабашем. І. Виговський очолював ту частину козацької верхівки, яка прагнула повернути Україну під владу Польщі; у вересні 1658 р. уклав з нею Гадяцький трактат (догівір), за яким Україна поверталася під владу польського короля, але не як проста провінція, а як Велике князівство Руське в складі Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств, із своїм гетьманом, що затверджувався королем. Вигнаний повстанцями, яким допомагали російські війська, утік до Польщі, де був сенатором і київським воєводою. У 1664 р. був звинувачений правобережним гетьманом П. Тетерею у зраді й розстріляний, с. 28.

11). Борохович Михайло — гадяцький (або зінківський, в залежності від місцезнаходження) полковник з 1687 р., с. 28.

12). Апостол Данило Павлович (1654—1734 рр.) — миргородський полковник 1683—1727 рр), гетьман Лівобережної України (1727—1734 рр.), один із визначних діячів української козацької старшини кінця XVII — початку XVIII ст. Походив із знатного українського старшинського роду великих землевласників, які майже 80 років (1659—1736 рр.) тримали в своїх руках полковницький уряд у Миргородському полку. Д. Апостол брав участь у походах проти турків і татар, у Північній війні 1700 — 1721 рр., с. 28.

13). Могила Петро Симеонович (31.XII.1596 — 11.1.1647) — церковний і освітній діяч України 1-ї половини XVII ст. — син молдавського і Волощини господаря (князя). Закінчив Львівську братську школу, слухав лекції в різних західноєвропейських університетах, служив у польському війську, брав участь у Хотинській битві 1621 р., з 1627 р. киево-печерський архімандрит, з 1632 р. — митрополит Київський і Галицький. Хоча в політичних поглядах орієнтувався на угоду з Польщею, але виступав проти унії з католицькою церквою. Добився у польського короля визнання легального становища на Україні православної церкви поряд з уніатською, передачі православної церкві ряду монастирів і церков, в т. ч. Софійського собору в Києві та Києво-Видубицького монастиря. Дбав про розвиток Києво-Печерської друкарні, в 1631 р. відкрив вище училище—лаврську школу, яка 1632 р. була об'єднана з Київською братською школою і дістала назву Києво-Могилянського колегіуму — пізніше Києво-Могилянської академії. Написав ряд книг — «Євангеліє Учителне» (1616 р.), «Апфологіон» (1636 р.), «Євхологіон» (1646 р.) та інші, які використовувалися як підручники в духовних школах до початку XIX ст. Ці та інші тво-

ри П. Могили видавалися різними мовами на Україні та за кордоном, с. 28.

14). Шиман Василь — гадяцький або зінківський полковник, відомий 1663 р., с. 28.

15). Шафонський Опанас Филімонович (13.XII.1740 р.—27.III.1811 р.) — український історик та лікар, походив із козацької старшини с. Сосниці (тепер селище міського типу Чернігівської обл.). За дорученням дипломата і культурного діяча Росії П. О. Румянцова на основі матеріалів, зібраних істориком XVIII ст. Д. Р. Пашеном, склав «Чернігівського намісництва топографічний опис з коротким географічним і історичним описом Малої Росії, з частини якої це намісництво складено» (К., 1851), в якому подано цінні відомості з історії та культури Лівобережної України другої половини XVIII ст., с. 28.

16). Чернігівське намісництво — адміністративно-територіальна одиниця на Лівобережній Україні у 80—90-х роках XVIII ст. Утворене на підставі указу від 16 (27) вересня 1781 р., відкрите 19 (30) січня 1782 р. в зв'язку з ліквідацією полкового поділу на Україні. До його складу в числі інших увійшло 12 сотень Лубенського полку, 16 сотень Гадяцького полку, 11 сотень Прилуцького полку. Адміністративним центром було місто Чернігів. Намісництво поділялося на 11 повітів, серед яких були Гадяцький, Глинський, Зінківський, Лохвицький, Прилуцький, Роменський (територія, яка з 1802 р. була віднесена до новоутвореної Полтавської губернії). 1791 р. Зінківський, Гадяцький і частину Лохвицького повітів було включено до Київського намісництва. 1796 р. Чернігівське намісництво було ліквідоване, а територія його увійшла до Малоросійської губернії, яку 1802 р. поділено на дві — Полтавську і Чернігівську губернії, с. 28.

17). Батий (Бату; р. нар. невід. — п. 1255 р.) — монгольський хан, син хана Джучі та онук Чингісхана, засновник Золотої Орди, відомий полководець. У 1236—1239 рр. монголо-татарські війська на чолі з Батием вчинили напад на Північно-Східну Русь, сплюндрували землі болгар, згодом Південно-Західної Русі. 1239 р. вони зруйнували Переяслав і Чернігів, у грудні 1240 р. захопили і зруйнували Київ. Потім спустошили Галицьке-Волинське князівство, вдерлися в Польщу. Зазнавши поразок у Чехії та Угорщині, Батий в 1242 р. повернувся з своїм військом до берегів Волги, заснував державу Золоту Орду з столицею Сараєм-Бату (поблизу нинішньої Астрахані), встановив над завойованими народами тяжке довголітнє монголо-татарське іго, с. 29.

18). Петро Перший, Петро Олексійович (10.VI.1672 р. — 8.II.1725 р.) — російський цар (з 1682 р.), імператор (1721—1725 рр.), молодший син російського царя Олексія Михайловича. Петро I перебудував і зміцнив державний апарат. Проведення за його правління адміністративно-територіальної реформи (1708 р.), створення Сенату (1711 р.), колегій (1718—1722 рр.), Синоду (1721 р.) сприяло утвердженню абсолютизму в Російській імперії. Щодо України Петро I проводив централістську політику, яка супроводжувалась посиленням національного гніту. З 1709 р. при гетьмані було встановлено посаду царського резидента, 1722 р. створено Малоросійську колегію для контролю за діяльністю гетьмана і генеральної старшини з метою обмеження автономії України. Після смерті І. Скоропадського царський уряд не дозволив вибори нового гетьмана (1722 р.) і придушив

спробу старшинської верхівки на чолі з П. Полуботком зберегти своє політичне становище і автономний лад на Україні, с. 30.

19). Адріан (1636—1700 рр.) — останній патріарх «всєя Русі» (1690—1700 рр.), який владу духовенства ставив вище царської. Петро I на невдалий час відклав обрання новго патріарха. Відтоді церковними справами відали в Росії Монастирський приказ (1701 р.) і Духовна колегія (1721 р.), згодом перейменована на Синод. В результаті цих реформ церква цілком підпорядковувалася царській владі. Члени Синоду призначалися царем і складали йому присягу. За діяльністю Синоду наглядав обер-прокурор, с. 30.

20). «Правительствующий Синод», Святейший Синод — Синод (від грецького «синодос» — зібрання). В дореволюційній Росії був найвищим органом управління Руською православною церквою. Створений 1721 р. Петром I замість ліквідованого патріарства. Синод підпорядковувався світській владі; після відновлення титулу патріарха в 1917—1918 рр. Синод став дорадчим органом при патріархові Московському і всієї Росії, с. 30.

21). Архістратиг Михаїл — головнокомандуючий, полководець небесного воїнства; на іконах зображений у вигляді воїна, одягненого в залізні лати, з списом і щитом у руках, який попирає ногами дракона-сатану, с. 30.

22). Благовіщення Богоматері. — Культ Богородиці і свята на її честь займають одне з провідних місць у православній церкві, багато з них увійшли в число дванадесятих свят, головних. Благовіщення є третім за рахунком дванадесятим богородичним святом православної церкви. Свято встановлене церквою в пам'ять одержання дівою Марією «благієї вісті» про те, що вона стане Богоматір'ю. Ця подія описана в «Житіях святих» під датою 25 березня (7 квітня). На Русь свято благовіщення прийшло разом з християнською релігією в X ст. і особливо підтримувалося феодальною знаттю. Ярослав I, обіснивши Київ мурованою стіною з вхідною брамою — Золотими воротами, збудував над ними Благовіщенську церкву і сказав, як записано в літопису: «Да сими вратами благія вести приходят ко мне в град сей молитвами пресвятыє Богородицы и св. архангела Гавриила — радостей блавестника». Такий же храм було споруджено над воротами Новгородського кремля, і згодом стало традицією споруджувати надворітні Благовіщенські церкви у всіх великих монастирях, с. 31.

23). Див. Самойлович Іван Самійлович — «За гетьмана Поповича» — гетьман І. С. Самойлович походить із сім'ї священика, тому в документах ще писався «поповичем», с. 31.

24). Георгій Побідоносець — ще великомученик Георгій. За твердженнями «Житій святих», Георгій був красивим і хоробрим юнаком, служив у армії імператора Діоклетіана, де за війську доблесть мав високий чин. На військовій раді в імператора він виступив у захист християн, за що був підданий страшним катуванням на протязі 7 років. Витримав усі тортури. Йому приписують багато чудес, в тому числі врятування царівни від злого дракона. Легендарний великомученик був скараний на смерть за проповідь християнства 23 березня 303 р. в Римській імперії. Про святого Георгія склалися «житія», його зображали на іконах у вигляді озброєного юнака. Культ святого Георгія з'явився на Русі разом з появою християнства і розповсюдився серед феодальної знаті. Георгій прийняв образ

святого-побідоносця, покровителя у військових справах. На його честь споруджувалися храми, його зображення чеканилися на монетах і малювалися на гербах феодалів. Традиційне зображення Георгія верхи на коні, перемагаючого дракона, було гербом Московської держави до царя Івана III, який замінив його двоголовим орлом, але й на новому гербі залишилося невеличке зображення святого Георгія. Дні пам'яті Георгія: «Великий Єгорій» — 23 квітня (6 травня), Єгорій осінній (Юр'їв день) — 26 листопада (9 грудня), с. 31.

25). Покрова Богоматері — Покрова — останнє за часом виникнення велике свято православної церкви, присвячене культу Богородиці. Свято це не пов'язане із земним життям діви Марії. Воно встановлене в пам'ять «чудесного явлення» богородиці, яке ніби відбулося 910 року у Влахернському храмі (Константинополь). Під час всенощної ієродивий Андрій, якого пізніше причислили до святих, та його учень Епіфаній ніби бачили, як Богоматір, оточена янголами і святими, з'явилася в повітрі, помолилася і розкинула над усіма свій омфор (покривало) у вигляді широкого шарфа, який звичайно жінки носили навколо шиї. У той період Візантійська імперія переживала чергову соціальну кризу, в країні йшла гостра класова боротьба, а зовні їй загрожували сарацини. Духовенство пояснювало цю появу Богоматері так: коли на виконання слів самого Господа повстає народ і царство на царство, і наступають голоди, мори і землетруси, коли тіснять нас нашість чужоплемінників, міжусобні війни та смертоносні рани, матір Божа подає нам у захист свій покров, щоб звільнити нас від усяких бід, захистити від голоду, мору та землетрусів і зберегти нас неушкодженими під своїм покровом. Свято Покрова Богородиці (Богоматері) одержало широке розповсюдження на Русі, злилося з місцевими звичаями. Воно відзначається 1 (14) жовтня і припадає на період закінчення всіх робіт по збиранню врожаю. З Покрова широко розвивалися торги та базари, селяни везли на продаж продукти, а з базару — обнови. Селяни вважали Покров днем початку зими. З цього дня переводили на зимове утримання худобу. З цим святом наступав період заключення шлюбів. З цим святом пов'язано чимало традиційних поговірок, с. 31.

26). «Монастырь Сорочинский по городу Сорочинцы...» — в колишньому сотенному містечку Сорочинці Миргородського полку (нині с. Великі Сорочинці Миргородського району), с. 31.

27). Олексій Михайлович (29.III.1629 р. — 8.II.1676 р.) — російський цар (1645—1676 рр.), батько Петра I. За царювання Олексія Михайловича почалося перетворення станово-представницької монархії на абсолютну, зміцнено бюрократичний апарат державного управління, проведено церковні реформи, які підпорядкували духовництво царському уряду, с. 31.

28). «За державы благоверного государя царя Алексея Михайловича, самодержца всероссийского... из Польши привезен...» — територія України, яка входила до складу Речі Посполитої, в документах писалася як територія Польщі, с. 31.

29). 760 р. — у документах XVIII ст. замість 1760 р. могли писати без першої цифри — 760, с. 32.

30). Златоуст Іоанн (350—407 рр.) — відомий церковний діяч і проповідник Візантії, Константинопольський патріарх (398—404 рр.). Проповідував аскетизм, засуджував розкіш і аморальність духовенства Візантії.

чим завоював популярність у простого народу, але викликав невдоволення імператора, придворної знаті та церковних ієрархів, яких він розвінчував. Вони й домоглися від імператора його скинення та заслання (404 р.), с. 32.

31). Косов (Коссов) Сильвестр (р. н. невід. — п. 23.IV.1657 р.) — український церковний діяч і письменник, автор — богословсько-полемічних творів і житій, виходець із української православної шляхти. Був учителем В'єнської та Львівської братських і Київської лаврської шкіл, Києво-Братської колегії, з 1634 р. — Могильовський і Мстиславський єпископ з 1647 р. — Київський митрополит. Був виразником інтересів вищого православного духовництва, виступав проти унії православної церкви з католицькою, с. 33.

32). Пушкар Мартин (р. н. невід. — п. 1(11).VI. 1658 р.) — полтавський полковник (1648—1658 рр.), один із сподвижників Богдана Хмельницького, брав участь у багатьох битвах Визвольної війни 1648—1654 рр., виявив себе хоробрим, талановитим воєначальником, був прибічником об'єднання України з Росією. Після смерті Б. Хмельницького разом із запорізьким кошовим отаманом Яковом Барабашем виступив проти обрання гетьманом І. Виговського та разом з Барабашем очолив народне повстання проти Виговського (1657—1658), який прагнув повернути Лівобережну Україну під владу польського короля. Загинув М. Пушкар у бою за Подтаву, с. 33.

33). Іскра Іван Якович (р. н. невід. — п. у січні 1659 р.) — козацький полковник. У 1658 р. брав участь у повстанні під проводом Мартина Пушкаря, Якова Барабаша проти старшинсько-шляхетського угруповання, очоленого гетьманом Іваном Виговським. Загинув у бою з військами Виговського, с. 33.

34). Крамар Іван — представник полтавської козацької старшини середини XVII ст., с. 33.

35). Феотокі Никифор, граф (у миру Николай; 1731—1800 рр.) — видатний вчений-енциклопедист, церковний діяч та педагог, один із двох «предтеч розумового і політичного пробудження Греції» (другий після Євгенія Булгаріса педагог епохи грецького Відродження), уродженець грецького острова Корфу, другий ректор Полтавської Слов'янської семінарії (у якій навчалися І. П. Котляревський, М. І. Гнедич, І. І. Мартинів та ін.), архієпископ Слов'янський і Херсонський (1779—1786 рр.), с. 33.

36). Самарський Миколаївський монастир — Самарсько-Миколаївський монастир — назву одержав від річки (права притока Дніпра) та міста Самара (ще Самарь, Самарчик — нині м. Новомосковськ). Монастир перебував під опікою козаків Запорозької Січі. У 1769 р. російські війська князя В. В. Голіцина штурмом оволоділи монастирем і покарали ченців за протест проти будівництва на р. Самарі царських фортець, с. 36.

37). Містечко Будища — сотенне містечко Великі Будища Полтавського полку, нині село Великі Будища Диканського району, с. 36.

38). Кочубей Василь Леонтійович (1640 р. — 25.VII.1708 рр.) генеральний писар (1687—1699 р.), генеральний суддя (1699—1708 рр.) Лівобережної України, власник великих земельних маєтностей в Полтавському, Стародубському, Чернігівському та інших полках. Був прихильником об'єднання України з Росією. Спільно із своїм свояком, колишнім полковником полтавським Іваном Іскрою він повідомив Петра I про таємні зно-

сини гетьмана Івана Мазепи зі шведським королем Карлом XII та польським королем Станіславом Лещинським (Лішинським). Мазепа зобразив перед Петром I ці звинувачення як наклеп. Цар наказав видати обох старшин Мазепі, за наказом якого вони після жорстоких катувань були страчені поблизу с. Борщагівка (нині село Погребищенського району Вінницької області). Пізніше поховані в Києво-Печерській лаврі. На місці страсти встановлено пам'ятник, с. 37.

39). Черняк Іван — полтавський полковник у другій половині XVII ст., с. 37.

40). «Материалы для истории монастырей Полтавской епархии в XVII и XVIII столетиях» (Продовження) опубліковані в «Полтавских епархиальных ведомостях. Часть неофициальная» за 1891 рік № 24 від 15 грудня. — С. 1000—1014). У них вміщено окремі документи: жалувана грамота царя Олексія Михайловича ігумену Лубенського Мгарського монастиря з братією на володіння раніш пожалуваними маєтностями від 31 травня 1658 р. — підтвердження володінь, одержаних від великих князів руських та від княгині Ірини (Раїни) Вишневецької, її сина Ієремії (Яреми) Михайла Корибута Вишневецького, а також від гетьмана Богдана Хмельницького на право проїзду до Москви «за царською милостиною» (31 травня 1658 р.); на володіння млином на р. Вовчку (липень 1660 р.) в зв'язку з розоренням монастиря військом Івана Виговського та його союзниками — кримськими татарами; жалувана грамота царя Олексія Михайловича Троїцькому Густинському монастиреві на володіння селами і млинами (25 лютого 1660 р.), одержаними від князів Вишневецьких та за привілеями Б. Хмельницького, на право вільного проїзду до Москви за царською милостиною (12 березня 1683 р.); грамота царів Івана Олексійовича і Петра Олексійовича та дарівни Софії Олексіївни гетьману І. Мазепі з указом провести розшук про маєтності Густинського монастиря (29 березня 1689 р.) та їх же підтверджувальна грамота ігумену Лубенського Мгарського монастиря з братією на право проїзду до Москви за царською милостиною (22 березня 1689 р.). Ці документи в даній книзі повністю не публікуються, оскільки не мають безпосереднього відношення до історії Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря, с. 38.

II. О ПОЛТАВСКОМ КРЕСТОВОЗДВИЖЕНСКОМ МОНАСТЫРЕ

41). Репнін (Волконський) Микола Григорович (1778—1845 рр.) — Російський державний діяч, брат декабриста С. Г. Волконського, князь, малоросійський (Полтавської та Чернігівської губ.) генерал-губернатор (1816—1835 рр.). Був близько знайомий з Т. Г. Шевченком, який у 1843 р. не раз бував у маєтку князя М. Г. Репніна в Яготині, був у дружніх відносинах з його сім'єю, особливо з донькою князя В. М. Репніною. 1844 р. Т. Г. Шевченко намалював дві копії портрета М. Г. Репніна роботи швейцарського художника Горнунга, с. 39.

42). Булгаріс Євгеній (ще в документах згадується як Булгар; у миру, до прийняття чернецтва — Єлевферій; 1716—1806 рр.) — видатний вчений-енциклопедист і церковний діяч, перший великий педагог епохи грецького Відродження. Народився на грецькому острові Корфу в окременій болгарській сім'ї, закінчив Падуанський університет в Італії, потім продовжував освіту в Німеччині. Наприкінці 60-х років XVIII ст. прийняв

російське підданство (громадянство), був бібліотекарем імператриці Катерини II, в 1775—1779 рр. — архієпископ Слов'янський і Херсонський з місцем перебування в Полтавському Хрестовоздвиженському монастирі (з 1776 р.). Був засновником Полтавської Слов'янської семінарії (1778—1798 рр.). Автор багатьох власних наукових та релігійних праць і перекладів з рівних галузей наук. Власні твори писав на грецькій, латинській та італійській мовах, с. 40.

43). Архімандрит — (від грецького «архімандрітос», від «архос» — старший, ватажок, іду попереду та «мандра» — вівчарня, кошара, паства) — у православній церкві титул управителів (настоятеля, глави) великих чоловічих монастирів, ректорів духовних семінарій, глав духовних місій. Вперше звання архімандрита введено в грецькій церкві з V ст., на Русі — з XII ст., с. 42.

44). Іпохондрія — своєрідний хворобливий стан людини, який характеризується надмірним занепокоєнням, страхом за своє здоров'я; хворі зосереджують увагу на хворобливих відчужуваннях тіла, приписують собі вигадані хвороби, с. 42.

45). «Церковь во имя Воздвижения Честного и Животворящего Креста Господня» — свято Воздвиження Хреста Господнього, або Воздвиження відзначається християнською церквою 14 (27) вересня і відноситься до дванадцятих свят — одним із найважливіших свят, присвячених культу хреста, с. 43.

46). Святитель Миколай. — Свята святого Миколая (Миколи) Чудотворця є найбільш популярними престольними святами руської (української) православної церкви. Відзначаються свята Миколи вішнього (весняного) — 9 (22) травня та Миколи зимнього — 6 (19) грудня. Згідно «Житій святых» Миколай народився в м. Патрах у Малій Азії, 260 р. н. е. в сім'ї віруючих і багатих батьків. Після смерті батьків роздав майно біднякам, а сам відправився в Палестину поклонитися гробу і животворному хресту господньому, відвідали ієрусалимський храм на горі Голгофі. В дорозі у нього проявився дар чудотворчості, він здійснив ряд чудес. Повернувшись, оселився в Патрі, був посвячений у священники, а згодом став архієпископом Міри, головного міста Лікійської області «Житія святых» твердять, що Миколай, будучи архієпископом, брав участь у першому вселенському соборі в Нікеї 325 р., повернувшись з якого знову здійснив чимало чудес. Помер 6 грудня 343 р. Атеїстична література заперечує те, що Миколай був на Нікейському соборі, оскільки до нашого часу дійшли списки всіх 318 єпископів, які були присутні на тому соборі, але Миколай Мірлікійський (із Міри Лікійської) серед них не названий, а представником Лікійської церкви в тому списку названо іншу особу. До того ж атеїстична література твердить, що життєпис Миколая Мірлікійського списано з Діянь св. Миколая єпископа Пінарського (із Лікії), який жив у VI ст. Цей життєпис останнього було знайдено в бібліотеці Ватикану в 1721 р. Святий Миколай Чудотворець вважається покровителем мореплавства, торгівлі та землеробства (спершу вважався лише місцевим покровителем). З розвитком торгівлі культ святого Миколая проник спершу в міста, а потім набув поширення. У Києві вже в 882 р., тобто за 100 років до офіційного хрещення Русі, існувала церква святого Миколая, а в XI ст. було засно-

вано монастир його імені. У Новгороді в XII ст. на головній площі було збудовано Миколо-Дворищенський собор. На Полтавщині теж чимало церков носило і носить ім'я цього святого, с. 43.

47). Усікновення глави Іоанна Хрестителя. Євангельські оповіді говорять про те, що Іоанн Предтеча — Хреститель був кинутий у в'язницю за розвінчувальні проповіді проти царя Ірода. Він розвінчував протизаконність одруження Ірода з Іродіадою — дружиною його брата Філіппа. Злобива Іродіада прагнула відомстити Іоанну. Коли на царському банкеті в Ірода останньому дуже сподобалися танці дочки Іродіади, цар пообіцяв їй у винагороду все, що вона захоче. По намовленню Іродіади дочка попросила в Ірода голову ув'язненого в тюрмі Іоанна. Хоч Ірод вважав Іоанна пророком і проповідником і навіть побоювався його, але він стримав своє слово, дане дочці Іродіади. За його наказом Іоанну відрубали голову і піднесли її на блюді танцюристці, яка зачарувала Ірода. Та передала голову Іоанна матері. Атеїстична література заперечує цю євангельську оповідь. По-перше, Ірод, про якого йде мова, не був царем, а лише намісником у одній з провінцій Палестини — Галілеї. По-друге, дочка Іродіади на той час, коли відноситься її виступ на банкеті як танцюристкі, вже була заміжною жінкою. Тому її виступ не узгоджується із звичаями того часу. Як танцюристкі на банкетах виступали лише рабині або жінки легкої поведінки. Владолубива і горда Іродіада і тим більше Ірод не допустили б її виступу в такій ролі. Вчені називають ще одну неточність. Ірод, дійсно, був одружений з дружиною свого брата але не Філіппа, як говориться в євангелії, а Антіпн. Філіпп же був одружений з донькою Іродіади, тією, яка ніби танцювала на банкеті. З дослідженнями церковних істориків на цю тему авторка не знайомилася. День усікновення глави Іоанна Хрестителя відзначається православною церквою 29 серпня (11 вересня), с. 43.

48). Кочубей Василь Васильович — полтавський полковник (1727 — 1743 рр.) — син генерального судді В. Л. Кочубея, страченого 1708 р. за наказом гетьмана І. Мазепи. В. В. Кочубей командував козацьким полком на Українській лінії (1731—1739 рр.). Один з найбагатших поміщиків на Полтавщині. Воздвиженський кам'яний собор у монастирі, замість старого дерев'яного, почав споруджувати наприкінці XVIII ст. В. Л. Кочубей. Шведи під час облоги Полтави захопили монастир, спустошили його і звідти обстрілювали місто. Після вигнання шведів добудовував собор за свої кошти В. В. Кочубей, с. 43.

49). Триби (Треби) — хутір, урочище, в минулому невеличке село під Полтавою. У XVII ст. Триби були власністю Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря. На початку XVIII ст., після Полтавської битви, за іншими даними в першій чверті XVIII ст. урочище Триби з ліском, сіноком та млином на р. Ворсклі, біля Полтави, віддані були монастирем полтавському полковнику В. В. Кочубею — синові В. Л. Кочубея — «за отделку и украшение монастырской церкви Николая Чудотворца», с. 43.

50). «Церковь во имя Пресвятыя Живоначальныя Троицы». — Пресвята Трійця, Трійця, Християнська Трійця — Бог-батько, Бог-син і Бог — Святий Дух. Останнього зображають на іконах у вигляді голуба. У багатьох релігіях, у тому числі християнській, голуб — символ чистоти і невинності. На картині великого російського художника Андрія Рубльова (бл. 1360—1430 рр.) «Трійця» — «Свята трійця» (виконана в першій чвер-

ті XV ст., зберігається в Москві, у Державній Третьяковській галереї) зображені три красиві юні янголи. Свято Трійці належить до «дванадцятих свят» — дванадцяти найважливіших після Паски (Пасхи) свят християнської церкви, сім з яких встановлені на честь Ісуса Христа, чотири — на честь Богородиці і один — на честь Трійці. Святується на 50-й день після Паски, с. 43.

51). «Собор Архистратига Михаїла». — Собор святого Михаїла-архангела (в народі ще Михайлів день) відзначається 8 (21) листопада. Слово «собор» у даному випадку має подвійний зміст. По-перше, це собор, тобто збір, зібрання віруючих у церкві для спеціального богослужіння, присвяченого Михаїлу-архангелу, і, по-друге, само свято присвячене «собору», тобто зібранню всього сонму янголів. У святковому богослужінні Михаїл прославляється як архистратиг, тобто головнокомандуючий небесного воїнства, який з часу вигнання з небес сатани веде безперервну боротьбу із силами темряви, з силами диявола. 6 (19) вересня відзначається ще одне свято, присвячене святому Михаїлу — день чуда святого Михаїла, коли, за релігійними оповідями, завдяки діянням Михаїла був «посоромлений» Люцифер — сатана, с. 44.

52). Свята Великомучениця Варвара — день Великомучениці Варвари відзначається 4 (17) грудня, с. 44.

53). Катерина II Олексіївна (Софія-Фредеріка-Августа. 24-IV. (5.V) 1729 р. — 6 (17). XI. 1796 р.) — імператриця всеросійська (1762—1796 р.). Походила з роду німецьких принців Ангальт-Цербстських, з 1745 р. дружина спадкоємця російського престолу Петра III, після дворцового перевороту 1762 р. імператриця. Її правління позначилося посиленням кріпосництва, вона роздала дворянам близько 400 тисяч селян, що були перетворені на кріпаків. —1775 р. ліквідувала Запорозьку Січ. Проводила кріпосницьку політику і на Україні. 1763 р. Катерина II підтвердила універсал гетьмана К. Г. Розумовського, що обмежував переходи селян від одного власника до іншого, а 1783 р. юридично було оформлено кріпосне право на Лівобережній Україні. 1764 р. було остаточно скасовано гетьманство, 1781 р. ліквідовано полкову і сотенну адміністрацію, 1783 р. — українське козацьке військо і запроваджено загальноросійську систему управління. Українську козацьку старшину Катерина II зрівняла 1785 р. в правах з російським дворянством, величезні земельні маєтності на Україні роздарувала своїм фаворитам, 1783 р. до Росії було приєднано Крим. Для огляду нових земель Катерина II, на запрошення Г. О. Потьомкіна, 1787 р. проїздила через Україну. Тоді ж відвідала Полтаву. До її приїзду в монастирі було обладнано «Катерининську залу», с. 44.

54). Святий Олександр Невський. — Олександр Невський (бл. 1220 р. — 14.XI.1263 р.) — князь новгородський (1236—1251 рр.), великий князь владимирський (з 1251 р.), син князя Ярослава Всеволодовича. В умовах поневолення більшої частини руських земель монголо-татарами Олександр Невський очолював боротьбу північно-західних земель Русі проти загарбників німецьких і шведських феодалів. Війська на чолі з О. Невським здобули перемогу над шведськими загарбниками в Невській битві 1240 р., а в Льдовому побоїщі 1242 р. розбили рицарів Тевтонського ордена на льо-

ду Чудського озера. З 1249 р. володіннями О. Невського були Київ і Київська земля, з 1252 р. він став великим князем. Мав блискучі дипломатичні здібності, не раз усував загрозу нових руйнівних навал на Русь. Помер у Городці, на Волзі, повертаючись із Золотої Орди. Був похований у м. Володимирі в Різдяному монастирі. В 1547 р. на вимогу царя Івана Грозного на церковному соборі О. Невського зачислено до лику святих, встановлено свято на його честь. За наказом Петра I останки О. Невського перевезено до Петербурга. О. Невський займає особливе місце в православній церкві. У багатьох містах і селах на його честь було престольне свято. День (свято) святого Олександра Невського, або Благовірного князя Олександра Невського, в схимі Алексія, відзначається 23 листопада (6 грудня), с. 44.

55). Петро Великий, Петро І Олексійович (9.VI.1672 р. — 8.II.1725 р.) — російський цар (з 1682 р.), імператор всеросійський (1721—1725 рр.), Син царя Олексія Михайловича. У Полтавській битві 27 червня (8 липня) 1709 р. російські війська, очолені Петром І, розгромили шведську армію на чолі з королем Карлом XII, с. 44.

56). Архієпископ Афанасій (у миру Петро Вольховський, уродженець м. Полтави. 1712—1776 рр.). Був викладачем Київської духовної академії, потім служив у Троїце-Сергіївській лаврі, був професором Петербурзької духовної академії, єпископом Тверським, Ростовським, на власні кошти збудував церкву в Ростово-Троєцькому монастирі, с. 45.

57). Милорадович Лев Григорович (1809—1879 рр.) — один з найбагатших полтавських поміщиків. Його дружина Єлизавета Іванівна (1832—1890 рр.) — відома громадська діячка, на пожертвувані нею 8 тис. крб. було засновано Товариство імені Т. Г. Шевченка у Львові (гроші на її прохання відвіз у тодішню Галичину Д. П. Пильчиков, колишній член Кирило-Мефодіївського товариства, уродженець м. Полтави, який після закінчення Київського університету працював викладачем у Петровському Полтавському кадетському корпусі та в інституті шляхетних дівчат, с. 45.

58). Тутолмін Павло Васильович — полтавський цивільний губернатор у 1812—1828 рр., с. 45.

59). Молдавська екзархія — екзархія (від грецького «екзархос») — самостійна церква. У стародавній Греції екзархом називався глава жреців при храмі; намісник візантійського імператора в його італійських володіннях; глава окремої церкви в церковно-адміністративній термінології, с. 46.

60). Євангеліє (від грецького «євангеліос» — добра звістка) — головна частина Нового завіту, який, в свою чергу, є частиною Біблії (від грецького «біблія» — книга) — збірки священних книг, що складається з двох частин — Старого і Нового завіту. Євангелія містять розповіді про Ісуса Христа, про його життя, діяння, а також повчання, викладені в коротких притчах. Християнською церквою канонізовано (оголошено священними) чотири євангелія: від Матфія, Марка, Луки та Іоанна. Крім канонічних, є кілька десятків апокрихічних євангелій, які не визнаються християнською церквою, с. 46.

61). «Воскресение Христово» — Воскресіння, ще Світле Христове Воскресіння, або Пасха — одне з головних, дванадесятих, християнських свят, присвячене воскресінню Ісуса Христа. Відзначається весною, в першу неділю після весняного повнолуния, в межах від 22 березня до 25 квітня за старим юліанським календарем, від 4 квітня до 8 травня за новим григоріанським календарем, с. 46.

62). Вознесіння — одне із крупніших дванадесятих свят християнської церкви в честь вознесіння Ісуса Христа. Відзначається на 40-й день після Пасхи (у четвер шостого тижня), тому сталої дати не має. Припадає головним чином на період з 1 (14) травня до 4 (17) червня, с. 46.

63). Василь Великий — архієпископ Кессарійський. У перший день Нового року за старим (юліанським) стилем—1 (14 за новим) січня—християнська церква відзначає два свята—Обрізання Господнє та святого Василя Великого — архієпископа Кессарійського. На Русі це свято більше відоме як Василів день. У багатьох парафіях було престольним святом, с. 47.

64). «3 друкарне Острозького видана». — Острозька друкарня—одна з найстаріших друкарень на Україні, заснована наприкінці 70-х років XVI ст. у м. Острозі (нині місто Рівненської обл.) російським першодрукарем Іваном Федоровим (бл. 1525 р.—15.XII.1583 р.), засновником книгодрукування в Росії і на Україні. В Острозькій друкарні друкувалися книги богословні та полемічні, спрямовані проти католицизму. Першими були надруковані «Буквар» (1578 р.), «Новий завіт» і «Псалтир» (1580 р.), а 1581 р. — відома «Острозька біблія» — високий зразок друкарського мистецтва XVI ст. У друкарні було видано понад 20 праць. Діяльність її сприяла розвитку освіти і культури на Україні, зміцненню зв'язків українського, російського та білоруського народів. Припинила діяльність на початку XVII ст., с. 47.

65). «Острозький князь» — Острозький Костянтин Костянтинович (1526—1608 рр.) —український магнат, князь, київський воевода, діяч культури. Володів на Правобережній Україні і в Галичині великими маєтностями, які давали щорічно понад 1 мільйон злотих (злотий=20 коп.). З ініціативи К. Острозького в м. Острозі було створено гурток антиуніатських літераторів і публіцистів, засновано школи в Турові (1572 р.), Володимирі-Волинському (1577 р.), школу та друкарню в Острозі (кінець 70-х років XVI ст.). Див. попередню дов., с. 47.

66). Протоіерей (від грецького «протос» — перший та ієреос — жрець) — звання старшого ієрея (священника) в православній церкві, с. 47.

III. ПОЛТАВСКИЙ КРЕСТОВОЗДВИЖЕНСКИЙ МОНАСТЫРЬ

67). Карл XII (27.VI.1682 р. — 11.XII.1718 р.) — шведський король (1697—1718 рр.) і полководець. Під час Північної війни 1700—1721 рр. шведська армія на чолі з Карлом XII вторглася до Росії й безпосередньо на українські землі. У Полтавській битві 27 червня (8 липня) 1709 р. шведи були розбиті російською армією на чолі з Петром І. Карл XII втік до турецьких володінь. У 1715 р. він повернувся до Швеції. Убитий 1718 р. під час походу в Норвегію, с. 48.

68). Малоросія — дореволюційна назва України в офіційних актах царської Росії та в російській буржуазно-дворянській історіографії. Після приєднання частини України до Росії 1654 р. ця назва набула офіційного значення, відбиваючи великодержавну політику російського царизму щодо України, с. 48.

69). Десятина — стара міра земельної площі в Київській Русі, пізніше на Україні, в Росії, Білорусії. Не була сталою. Спершу десятиною вважався квадрат землі, сторона якого дорівнювала 50 сажням, тобто 0,1 версти (верста=500 сажням=1066,8 м), звідси й назва десятина. З 1753 р. вста-

новлено розмір десятини в 2400 квадратних сажнів (1,0925 га). Крім цієї, так званої казенної десятини, ще застосовувалася господарська коса (3200 кв. саж.), господарська кругла десятина (3600 кв. саж.) та баштанна десятина в 2400 кв. саж. Вживалася до 1927 р., до остаточного введення нових — метричних мір, с. 48.

70). Сажень—стара українська і російська одиниця довжини. Застосовувалася ще за часів Київської Русі. Назва сажень походить від слова «сягати» — міряти ногами, крокувати, досягати чогось. Величина сажня була сталою. З 1554 р. сажень дорівнював 3 аршинам — 2,1336 м за новими метричними мірами, с. 48.

71). «Тайна вечеря» — за релігійними оповідями, вечеря апостолів (учнів і послідовників Ісуса Христа) з Ісусом Христом, під час якої він сказав, що один із апостолів виявиться зрадником і видасть Його; і це буде той, хто вмочить руки з ним у салило (страву). Іуда, який зайшов після сказаних Ісусом слів, умочив руку разом із ним у салило. Потім він же й радив Христа, с. 51.

72). Архангел Гавриїл. За релігійними оповідями, він приніс діві Марії вістку про те, що вона народить сина Божого. Архангелу Гавриїлу християнська церква присвятила два свята — «собори» — перше 26 березня (8 квітня), друге — 13 (26) липня, с. 51.

73). Алтарь — по-українськи олтар (від грецького «алтар» — жертovníк). У стародавніх народів жертovníк, надгробний камінь. У християнській церкві олтар — частина храму, де знаходиться престол; у православній церкві олтар відділений від інших частин храму Іконостасом, с. 51.

74). Борис і Гліб — молодші сини великого київського князя Володимира від дружини болгарки. Під час поділу давньоруських земель 988 р. Борис (р. н. невід. — п. 1015 р.) одержав від батька Ростов, а Гліб (р. н. невід. — п. 1015 р.) — Муром. У міжусобній боротьбі за наказом їхнього старшого брата Святополка (Святополка Окаянного), який захопив Київ, Борис був убитий поблизу Переяслава, а Гліб так же віроломно був убитий неподалік Смоленська. За велінням четвертого сина Володимира — Ярослава, який прогнав Святополка з великокнязівського трону, брати були поховані у Вишгороді і причислені до лику святих. На честь Бориса і Гліба православна церква встановила два свята: 2 (15) травня — день перенесення їх мощей у нову церкву та 24 липня (6 серпня) — день смерті Бориса, с. 51.

75). Афанасій Чудотворець — Афанасій (Афанасій Пателарій (нар. наприкінці XVI ст. — п. 1654 р.) — Константинопольський патріарх, відомий вчений-філософ, поет, оратор. Народився в Греції, на острові Крит, на Середземному морі. Помер у Лубенському Мгарському монастирі, де зупинився, повертаючись із Москви. За одними даними, помер від старості та хвороби, за іншими — був отруєний, можливо, ще в Москві чи по дорозі в Москву внаслідок якихось політичних інтриг. Рака із його мощами знаходилася в Лубенському монастирі, після закриття монастиря перевезена до харківського собору, с. 51.

76). Успення Божої Матері — свято, присвячене смерті матері Ісуса Христа. Воно стоїть у ряду дванадесятих свят, будучи четвертим і останнім богородичним святом із цього ряду. Відзначається 15 (28) серпня. На честь Успення будувалося чимало храмів, с. 52.

77). Петро і Павло, апостоли. За релігійними оповідями, із числа 12

найбільш наближених до Ісуса Христа апостолів і вважаються його найкращими учнями. Петро визначається як «предначальник» апостолів, а Павло — як такий, що «найбільш від інших потрудився». В християнському календарі з IV ст. Свято — день святых апостолів Петра і Павла на Русі з'явилося з прийняттям християнства в X ст. Відзначається 29 червня (12 липня), с. 52.

78). Вершок — давня мала міра довжини, яка вживалася на Україні та в Росії до введення метричної системи мір декретом Раднаркому РСФРР від 14 вересня 1918 р. Один вершок дорівнював $1/16$ аршина, або за сучасними мірами — 4,4450 см, с. 53.

79). Аршин — стара міра довжини на Україні і в Росії. В XVI—XVIII ст. дорівнював 27 англійським дюймам, з XVIII ст. — 28 дюймам, або в сучасних метричних мірах — 71,12 см., с. 53.

80). Волхви — давньоруська назва жреців, служителів поганського (дохристиянського) релігійного культу. Волхам приписувалися впливи на сили природи, вони лікували від різних хвороб, пророкували майбутнє. Волхви очолювали маси в боротьбі проти нової християнської релігії. З поширенням християнства на Русі поганство і волхви зазнавали переслідувань з боку держави, с. 54.

81). Хрещення Ісуса Христа — одне з найбільш урочистих християнських свят (дванадесятих свят) на честь Ісуса Христа. В євангеліях від Матвія та від Марка сказано, що коли Ісусу Христу сповнилося 30 років, його охрестив у р. Йордані проповідник Іоанн, який одержав ім'я Хрестителя та Предтечі. Рання християнська церква святкувала це свято як потрійне—Різдво, Хрещення і Богоявлення. А з 354 р. Різдво було виділено в самостійне свято з власною датою святкування—25 грудня, свято ж 6 січня залишилося як свято Хрещення та Богоявлення. На Русь прийшло з прийняттям християнства, святкується 6 (19) січня. Суть християнського обряду хрещення полягає в очищенні водою вступаючого в лоно християнської церкви, с. 54.

82). «Церковь во имя Сампсония Странноприимца, построена в 1856 году в ста шагах от Шведской могилы». — Полтавська битва 27 червня (8 липня) 1709 р. відбулася в день релігійного свята святого Сампсонія, тому церква, збудована на полі битви на честь перемоги російської армії над шведською армією Карла XII, одержала назву Сампсоніївської. Поле битви, де була розгромлена шведська армія, і братська могила російських воїнів, які полягли в Полтавській битві, за стародавнім українським народним звичаєм названі по імені переможеної армії — Шведська Могила, с. 55.

83). Пуд — давня одиниця ваги або маси в Росії, Білорусії та Україні. Пуд відомий з часів Київської Русі, приблизно дорівнює давньогрецькому таланту, від якого, ймовірно, й походить. Пуд дорівнює 40 російським фунтам, або приблизно 16,3805 кг. Вийшов з офіційного ужитку в зв'язку з запровадженням метричної системи мір, с. 56.

84). Фунт — старовинна одиниця ваги на Україні, в Росії та Білорусії. Дорівнював $1/40$ пуда, близько 409,5 грама. Під назвою «велика гривенка» ця міра відома з часів Київської Русі. Назва фунт поширилася з XVII ст., вийшла з вжитку в зв'язку з введенням метричної системи мір, с. 56.

85). Філістимляни — філістимляни (від давньоєврейського «пеліштим»)

89). Золотник — стара російська одиниця ваги, яка дорівнювала 1/96 фунта, або приблизно — 4,266 грама. Вийшла з ужитку в нашій країні за Радянської влади в зв'язку із запровадженням метричної системи мір, с. 60.

90). Фініфть — прикраса, тонкий шар легкоплавкого скла, білого або кольорового, закріплений на поверхні керамічних і металевих виробів випалюванням до розплавлення, с. 60.

91). Діскос — культова річ, на якій розкладаються просфори при богослужінні і «агнецъ» для причастя, с. 61.

92). Стрази — прикраси-камені, с. 62.

93). Аметист — коштовний камінь голубого або зеленого кольору, с. 63.

94). Паскевич Петро Федорович — бунчуковий товариш, багатий полтавський помічник, с. 72.

95). Гіка Григорій — Григорій II — молдавський і волоський господар (1727—1752 рр.), с. 73.

96). Полтавська Слов'янська семінарія заснована в Полтаві 1778 р. з ініціативи і за клопотанням першого архієпископа Слов'янського і Херсонського, видатного вченого-енциклопедиста, першого грецького педагога епохи Відродження Євгенія Булгаріса (1716—1806 рр.). У створенні семінарії активну участь брав полтавський протопоп, потім член Слов'янсько-Херсонської консисторії, Геронім (Яким Яновський). Він же був і першим ректором семінарії до переїзду в Києво-Печерську лавру, де був намісником. Знаходилася в Полтаві до 1798 р., до переведення в м. Новомиргород. Другим її ректором був інший великий педагог Греції, вчений-енциклопедист і церковний діяч Никифор Феотокі (1731—1800 рр.). Семінарія відіграла велику роль у справі освіти як в Полтаві, так і на території всієї єпархії. Як керівники, так і основна маса вчителів семінарії були високоосвіченими людьми і кваліфікованими педагогами, мали багаті бібліотеки, якими користувалися семінаристи. У семінарії навчалися українці, росіяни, діти грецьких емігрантів, представники різних ставів. У Полтавській Слов'янській семінарії навчалися І. П. Котляревський (1769—1838 рр.), відомий перекладач грецьких класиків І. І. Мартинев (1771—1833 рр.), перекладач «Іліади» Гомера М. І. Гнедич (1784—1833 рр.), с. 73.

97). Алкоран — коран — «священна» книга ісламу, збірник оповідей, легенд; містить виклад віри, правила моралі, а також побутові та юридичні норми, що лягли в основу писаного мусульманського права (шаріату), с. 74.

98). Потьомкін Григорій Олександрович (1739—1791 рр.) — російський державний діяч, генерал-фельдмаршал (з 1784 р.), фаворит імператриці Катерини II. За ініціативою Г. О. Потьомкіна в 1775 р. було остаточно ліквідовано Нову Запорозьку Січ. Катерина II подарувала Потьомкіну тисячі кріпаків, внаслідок чого він був власником величезних маєтностей, в тому числі на Україні. У 1776 р. призначений новоросійським азовським і астраханським генерал-губернатором. За приєднання Криму до Росії дістав титул «князя Таврійського», який йому було присвоєно Катериною II в Полтаві під час її візиту до міста під час подорожі по Україні й Криму (після повернення з Криму), с. 74.

99). Мільтон, Джон Мілтон (1608—1674 рр.) — англійський поет і політичний мислитель, видатний ідеолог індепендентів (прихильники релігій-

но-церковної течії, одного з напрямів протестантизму). В період англійської буржуазної революції XVII ст. Джон Мілтон створив свої знамениті поеми «Втрачений рай» (1667 р.) та «Повернутий рай» (1671 р.) і трагедію «Самсон-борець» (1671 р.), в яких у архаїчно-біблійській формі відобразив досвід революції, с. 74.

100). Анна і Антон Ульріх, герцоги Брауншвейг-Люксембурзькі. Анна Леопольдівна — племінниця російської імператриці Анни Іванівни і дружина Антона Ульріха герцога Брауншвейгського, с. 75.

101). Іван Антонович — Іван VI Антонович (1740—1764 рр.) — номінальний російський імператор (1740—1741 рр.), син Анни Леопольдівни і герцога Антона Ульріха Брауншвейгського. Його регентом був призначений Е. Бірон, а після повалення останнього — Анна Леопольдівна. 25 листопада (6 грудня) 1741 р. малолітній Іван Антонович був скинутий з престолу Єлизаветою Петрівною. Спершу Іван VI Антонович разом з батьками був відправлений на заслання, потім переведений до одиночної в'язниці. Місце його ув'язнення трималося в глибокій таємниці. З 1756 р. знаходився в Шліссельбурзькій фортеці. Був убитий вартою при спробі офіцера В. Я. Мировича звільнити його і проголосити імператором замість Катерини II, с. 75.

102). Переяславсько-Полтавська духовна семінарія. Заснована в Переяславі восени 1738 р. (спершу як духовне училище, згодом колегіум), першим самостійним єпископом Переяславсько-Бориспільської єпархії, відомим церковним і культурним діячем Арсенієм Берлэ (у миру Андрій Іванович). До 1786 р. утримувалася за рахунок кафедри Переяславських архієреїв, потім була підпорядкована Київській духовній академії, з утворенням у 1803 р. Полтавсько-Переяславської єпархії семінарія була перейменована в Полтавську, але через відсутність у Полтаві приміщення продовжувала знаходитися в Переяславі. У 1862 р. переведена до Полтави. Закрита після Жовтневої революції, с. 75.

103). Полтавський інститут шляхетних дівчат—середній навчальний заклад для дівчат дворянського походження. Відкритий 1818 р. за ініціативою і при матеріальному сприянні княгині В. О. Репніної (уродженої Розумовської) — дружини малоросійського генерал-губернатора М. Г. Репніна. Закритий інститут був після Жовтневої революції, с. 78.

IV. К ИСТОРИИ ПОЛТАВСКОГО КРЕСТОВОЗДВИЖЕНСКОГО МОНАСТЫРЯ. — АРХИМАНДРИТ ФЕОДОСИЙ, НАСТОЯТЕЛЬ МОНАСТЫРЯ (1798—1811 гг.)

104). Про Полтавську Слово'яцьку семінарію див. вище, с. 79.

105). Олександр I (1777—1825 рр.) — російський імператор (1801—1825 рр.). Вступив на престол після вбивства його батька — імператора Павла I внаслідок дворцевої змови, с. 80.

106). Кочубей Віктор Павлович (1768—1834 рр.) — російський дипломат і державний діяч, граф, віце-канцлер (з 1798 р.), міністр внутрішніх справ Росії (1819 р.), голова державної ради і комітету міністрів (1827 р.). Мав величезні земельні володіння, в тому числі й на Полтавщині, с. 81).

107). Яворський Стефан (до постригу Симеон; 1658—1722 рр.) — ук-

раїнський і російський церковний діяч, письменник-полеміст. Уродженець м. Яворів (тепер Львівська обл.), виходець із шляхетної сім'ї. Вчився в Києво-Могилянській колегії, єзуїтських школах Львова, Любліна, Познані, Вільно. Приймав католицизм. Близько 1689 р. повернувся до Києва, знов перейшов у православ'я, прийняв чернецтво (під іменем Стефана). Був професором Києво-Могилянської колегії, 1700 р. висвячений на митрополита рязанського й муромського престолу. Одночасно був президентом Слов'яно-греко-латинської академії в Москві. З 1721 р. — президент Синоду, с. 81.

108). «В последней четверти прошлого столетия в Полтаве существовала семинария» — мова йде про Полтавську Слов'янську семінарію, яка 1798 р. була переведена з Полтави в Новомиргород, а згодом у Катеринослав, с. 82.

109). «Слово» Феодосія — «Слово, гоноренное при случае открытия Полтавской губернии в градском Успенском соборе Полтавского Крестовоздвиженского монастыря архимандритом Феодосием марта 9 дня 1809 года». Текст цього виступу архимандрита Феодосія в Полтавському Успенському соборі опублікований у «Полтавских епархиальных ведомостях. Часть неофициальная» (1891. — № 7. — 1 квітня. — С. 329—334). У ньому прославляється російське самодержавство, слава давньоруської зброї, подвиги наших предків у боротьбі з різними ворогами — кочівниками, монголо-татарським ігом, говориться про повалення іга, про подвиги російських воїнів у боротьбі з могутнім і «искусным» шведським військом, про Полтавську баталію. Воно свідчить не лише про майстерне володіння архимандритом Феодосієм ораторським мистецтвом, знання церковних канонів, риторики, але й глибокі знання історії, с. 84.

V. КРЕСТОВОЗДВИЖЕНСКИЙ МОНАСТЫРЬ

110). Котельников Иннокентій Семенович (1823—1902 рр.) — багатий сибірський купець, який помер у Полтаві. 1886 р. він разом з дружиною та своїм єдиним хворим на туберкульоз сином їхав у Крим. Коли проїздили через Полтаву, синові сподобався чудовий вигляд Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря, і він умовив батьків зупинитися тут. У Полтаві хворий скоро й помер (10 (22) жовтня 1886 р.) і був похований у монастирі. З того часу й до останніх днів свого життя І. С. Котельников був покровителем монастиря, спорудив тут кам'яний одноповерховий будинок на 8 братських келій, відділення для лікарні, теплий храм у пам'ять сина, оновив іконостас у новому соборі, проклав кам'яну дорогу до монастиря, жертвував кошти на монастир. Був похований поруч із сином, але уже в наш час, у 30-х рр. і пізніше могили їх було розорено, останки викинуто із могил, а надгробні пам'ятники та плити використано для господарських цілей, с. 86.

111). Шереметев Борис Петрович (1652—1719 рр.) — російський полководець і дипломат, генерал-фельдмаршал, брав участь у Північній війні 1700—1721 рр.; у Полтавській битві 1709 р. командував центром російської армії, с. 89.

112). Митра (грецьке «мітра» — пов'язка на голову, шарф) — 1). У давнину назва різних головних уборів. 2). Головний убор вищого духовництва в християнській церкві, який одягають під час богослужіння, с. 90.

113). Трансильванія — історична область в Румунії. Займає Трансильванське плато і частину хребтів Східних та Південних Карпат, с. 91.

114). Валах — виходець із Валахії (Волощини) — історичної області в Румунії між Карпатськими горами і р. Дунаєм. Територія Волощини (Валахії) була об'єктом постійних зазіхань з боку турецьких поневолювачів. У 1859 р. Волощина об'єдналася з Молдовою в єдину державу, названу 1861 р. Румунією, с. 91.

115). Текелій (Текелій) Петро Аврамович (1720—1793 рр.) — російський генерал. Походив з сербського дворянського роду. Спочатку служив в австрійському війську. 1747 р. вступив у російську армію. Брав участь у Семилітній війні 1756—1763 рр., російсько-турецькій війні 1768—1774 рр. За вказівкою Катерини II П. А. Текелію було доручено ліквідувати Запорозьку Січ. Виконуючи наказ царського уряду, військо на чолі з Текелієм 4—5 (15—16) червня 1775 р. зруйнувало Запорозьку Січ, с. 94.

116). Первозваний Андрій — за церковними християнськими оповідями один з дванадцяти апостолів Ісуса Христа, проповідував християнство серед народів, що населяли південно-східні та північно-східні береги Чорного моря. За руськими літописами, навчав християнства слов'ян Стародавньої Русі, побував біля Києва і встановив хрест там, де в 1747—1753 рр. збудовано київську Андріївську церкву за проектом архітектора В. В. Растреллі. На честь Андрія Первозванного в Росії було засновано Андріївський орден, який вважався найвищим, с. 94.

117). Геракліт — Геракліт Ефеський (бл. 530—470 рр. до н. е.) — давньогрецький філософ-матеріаліст, видатний діалектик стародавніх часів. Свое вчення Геракліт виклав у творі «Про природу», з якого до нас дійшло близько 130 фрагментів, с. 97.

118). Вікарій (від латинського «вікаріус» — заступник) — правитель адміністративного округу в Римській імперії. Пізніше в православній церкві — заступник єпархіального архієрея; в католицькій — папський намісник у віддалених районах (V—XIII ст.), а з XIII ст. — заступник єпископа. Вікарії парафіяльні — заступники парафіяльного священника, с. 97.

119). Єлизавета (Єлисавета) Петрівна (29.XII.1709 р. — 5.I.1762 р.) (25.XII.1761 р.) — російська імператриця (1741—1762 рр., дочка Петра I та Катерини I, дружина співака придворної капели, українського козака О. Г. Розумовського (Розума) з 1744 р., якому надала графський титул. На прохання української козацької старшини Єлизавета Петрівна відновила гетьманство, і за її вказівкою на Глухівській раді 1750 р. гетьманом був обрано К. Г. Розумовського — брата О. Г. Розумовського, с. 101.

120). Петро Федорович — Петро III Федорович (1728 р. — 28.VII.1762 р.). Імператор всеросійський (1761 — 1762 рр.), син герцога Карла-Фрідріха Гольштейн-Готторпського і дочки Петра I — Анни. Скинутий з престолу внаслідок дворцового перевороту, що привів до влади його дружину Катерину II. З її відома Петро III незабаром був убитий, с. 101.

121). Катерина Олексіївна — див. Катерина II Олексіївна — імператриця всеросійська, с. 101.

122). Павло Петрович — Павло I (1.X.1754 р. — 24.III.1801 р.) — імператор всеросійський (1796—1801 рр.), син Петра III і Катерини II. Внаслідок змови гвардійських офіцерів Павла I було вбито, на престол вступив його син Олександр I, с. 101.

123). «В лето от сотворения мира 7267, от Рождества же по плоти Бога-Слова 1759...» — з часу прийняття християнства (988 р.) Русько тут було введено візантійський календар, за яким рахунок років вівся від так званого сотворіння світу Богом (за релігійними оповідями Бог створив світ за 5508 р. до народження Ісуса Христа). Цей календар у Росії існував до 7208 р. від сотворіння світу, або до 1700 р. від Різдва Христового, тобто нової ери, с. 101.

124). Индикт — 15-річний період, протягом якого римляни тричі збирали данину з переможених; 2) введений в 312 р. візантійським імператором Константином Великим цикл 15-річного рахунку часу замість олімпіад. Индикти вживалися і в старому календарі Росії, с. 101.

125). Олексій Михайлович (29.III.1629 р. — 8.II.1676 р.) — російський цар (1645—1676 рр.), батько Петра I. За царювання Олексія Михайловича почалося перетворення станово-представницької монархії на абсолютну, зміцнено бюрократичний апарат державного управління, проведено церковні реформи, які підпорядковували духовництво царському уряду, с. 102.

126). Никон (Микита Минов; 1605—17 (27). VIII.1681 р.) — патріарх Московський, церковний і державний діяч, виходець із сім'ї мордовського селянина Нижегородської губернії. З 1635 р. був ченцем. У 1648 р. посвячений у сан митрополита Новгородського. З 1652 р. — патріарх. У 1653—1656 рр. провів державну реформу. Активно проводив політику зміцнення впливу церкви, встановлення зверхності церковної влади над світською, що викликало невдоволення царського уряду. В 1667 р. церковний собор позбавив Никона сану, засудив до заслання. В 1681 р. був повернутий із заслання і відновлення у сані патріарха, с. 102.

127). Царевич Вахтанг-Леванович — Вахтанг VI (Законодавець; 1675—1737 рр.) — грузинський (картлійський) цар (1705—1724 рр.), політичний діяч, історик і письменник. Дуже багато зробив для розвитку економіки й культури Грузії, відкрив першу друкарню, школи, розробляв законодавство. За його ініціативою розпочато складання історії Грузії з XIV до XVII ст. Він очолював роботу по відновленню тексту і виданню поеми «Витязя у тигровій шкурі». Відомий також як поет. У боротьбі проти агресії Персії та Туреччини Вахтанг VI орієнтувався на Росію. Після виведення із Закавказзя російських військ Вахтанг VI, скинутий перськими завоювальниками з трону 1724 р., емігрував до Росії. Помер в Астрахані. Вахтанг VI є одним з образів поеми Д. Гурамішвілі «Лихоліття Грузії». Євангеліє на грузинській мові могло бути передане в монастир самим Д. Гурамішвілі чи кимось із грузинських князів, які втекли до Росії разом з Вахтангом і одержали земельні володіння на Полтавщині, а, можливо, кимось із їх нащадків, с. 102.

128). Цесаревич великий князь Олексій Петрович (18.II.1690 р. — 26.VI.1718 р.) — царевич, старший син Петра I від першої дружини Є. Ф. Лопухіної, с. 103.

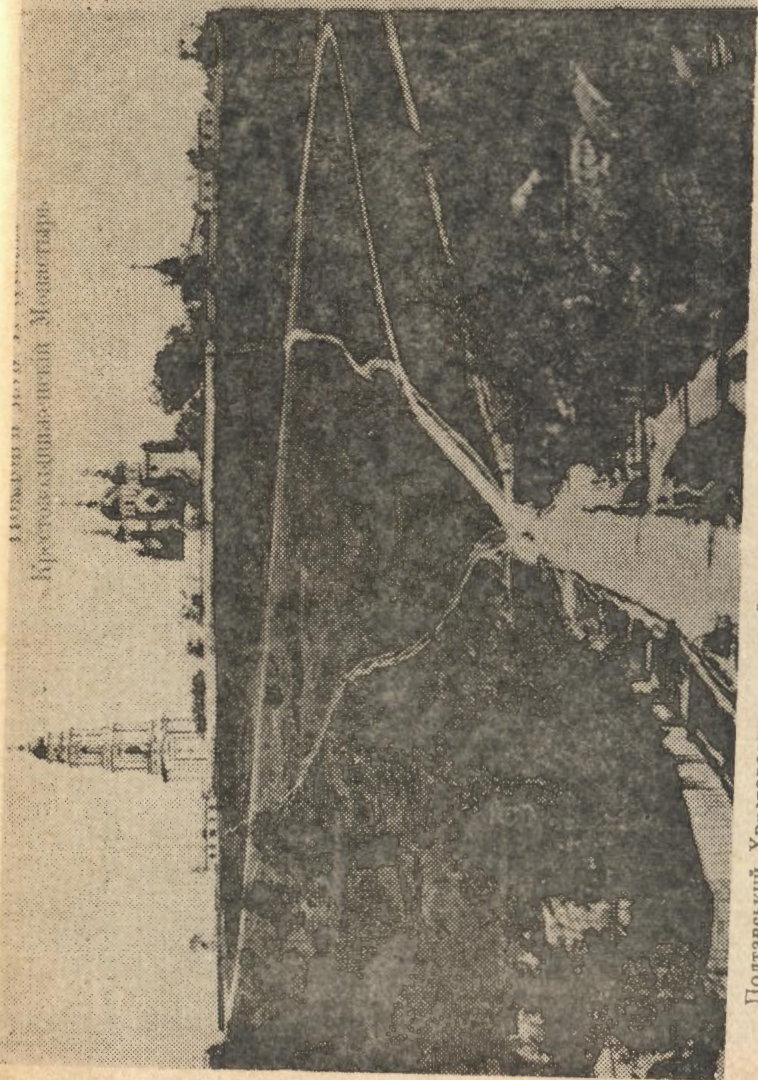
129). «Болевомский монастырь в скиту...» — так в окремих документах був записаний вищезгаданий монастир у селі Булановому, с. 103.

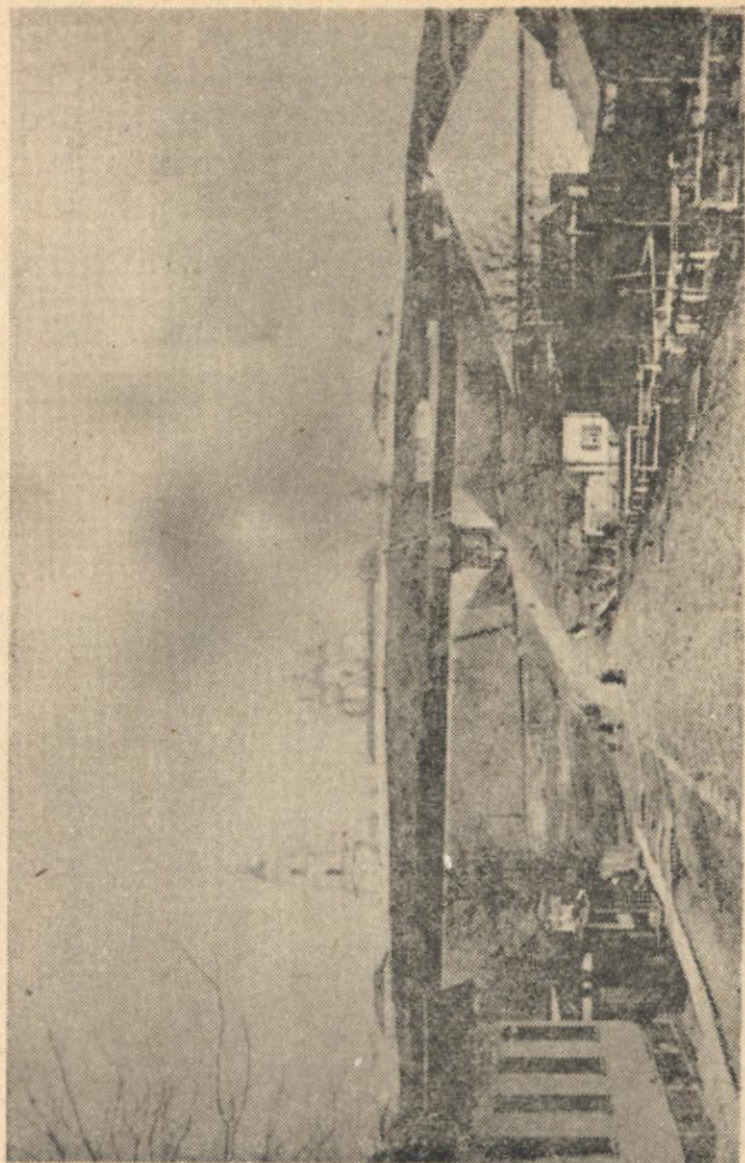
Полтавський Хрестовоздвиженський монастир. Загальний вигляд. Фото 1991 р.

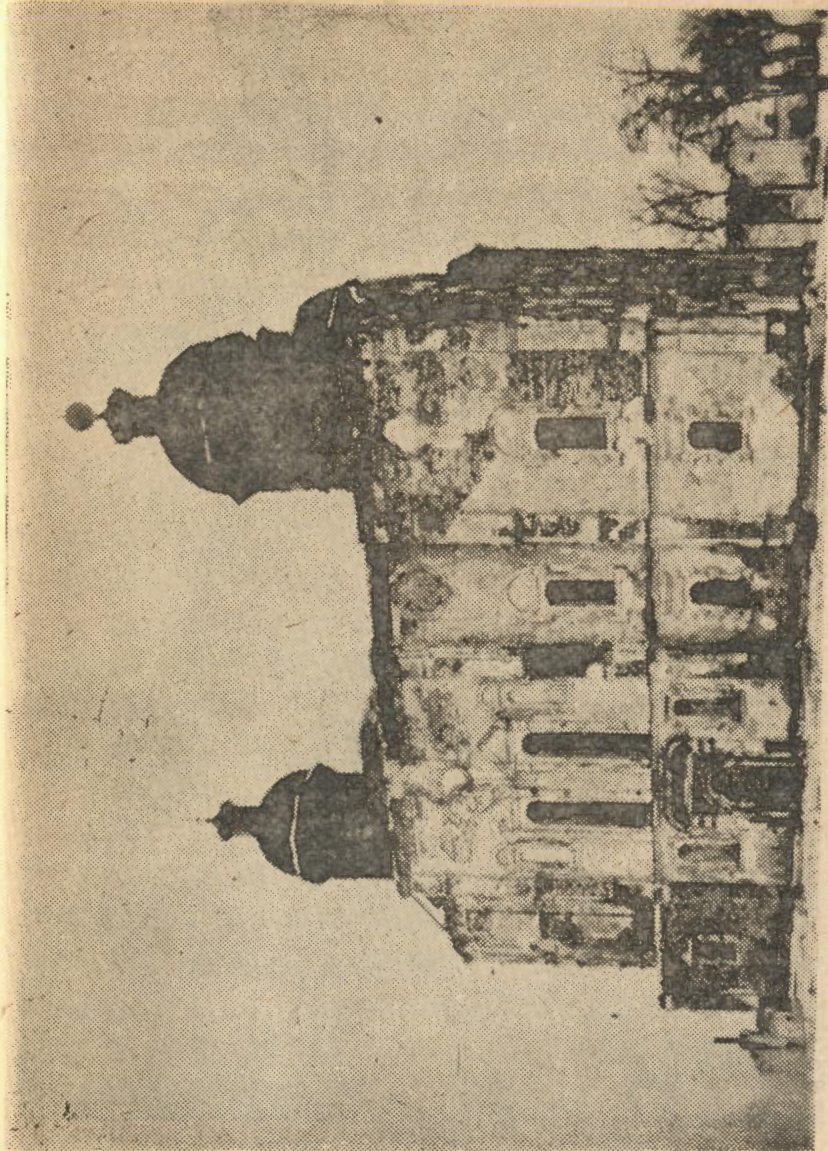
Полтавський Хрестовоздвиженський монастир (на передньому плані церковнопарафіальна школа).
Фото початку XX ст.

Полтавський Хрестовоздвиженський монастир. Початок XX ст.

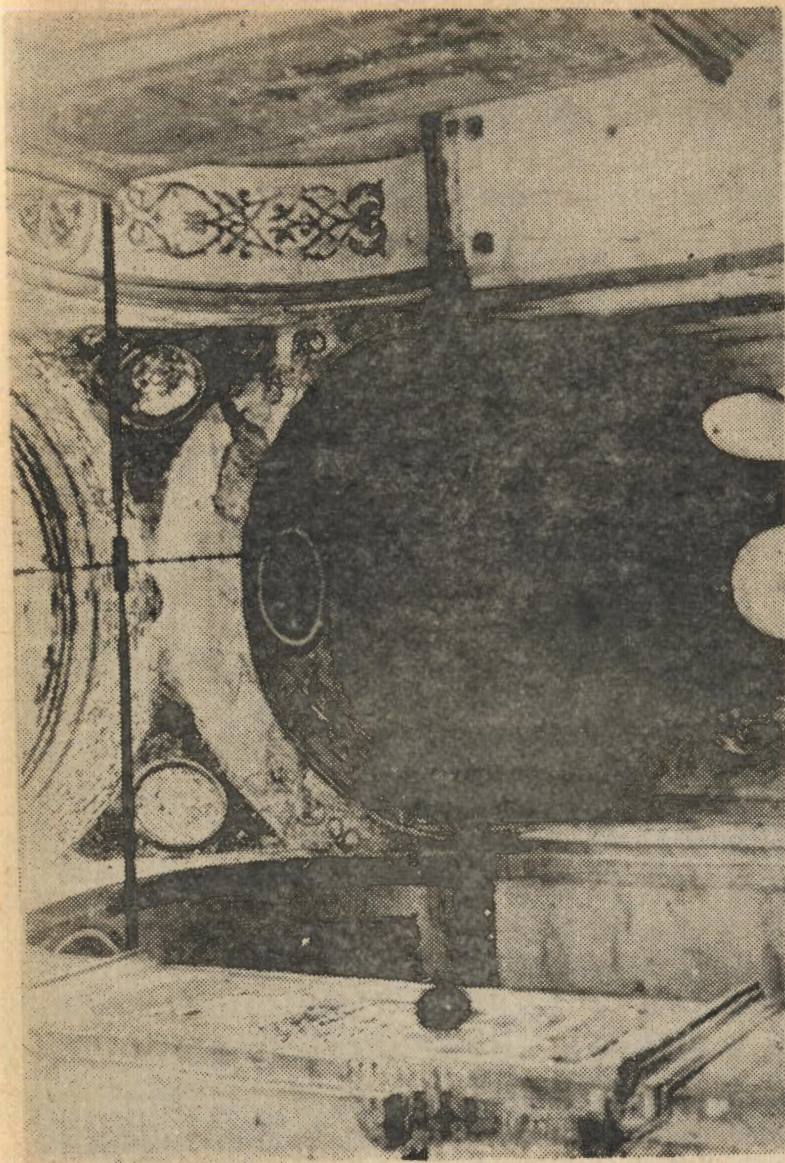
Полтавський Хрестовоздвиженський монастир. Початок XX ст.

Руїни Хрестовоздвиженського собору Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря.
Фото приблизно 1946—1949 рр.

Дзвіниця і собор Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря.
1952 р.

Головна апсида собору Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря. Фото приблизно 1949—1950 рр.

Остання ігуменя Полтавського Хрестовоздвиженського жіночого монастиря Інокентія (Є. Д. Нікітенко).

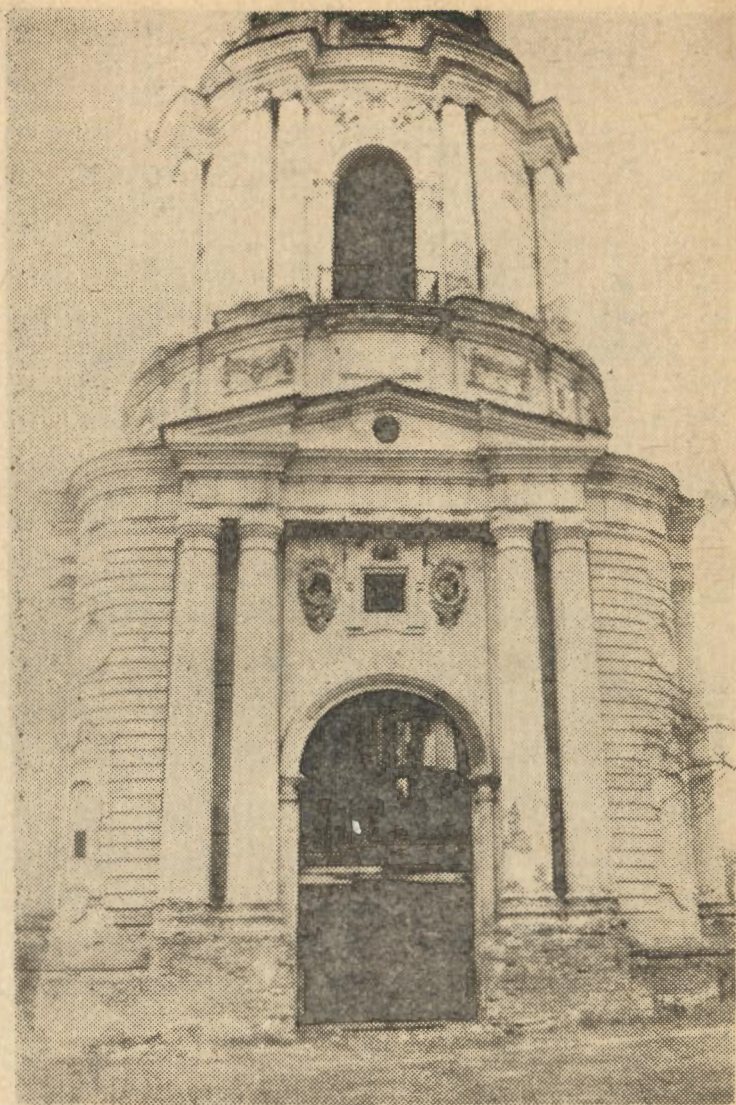
Меморіальна дошка на дзвіниці Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря, яка засвідчує, що це пам'ятка архітектури, яка охороняється законом. Фото 1991 р.

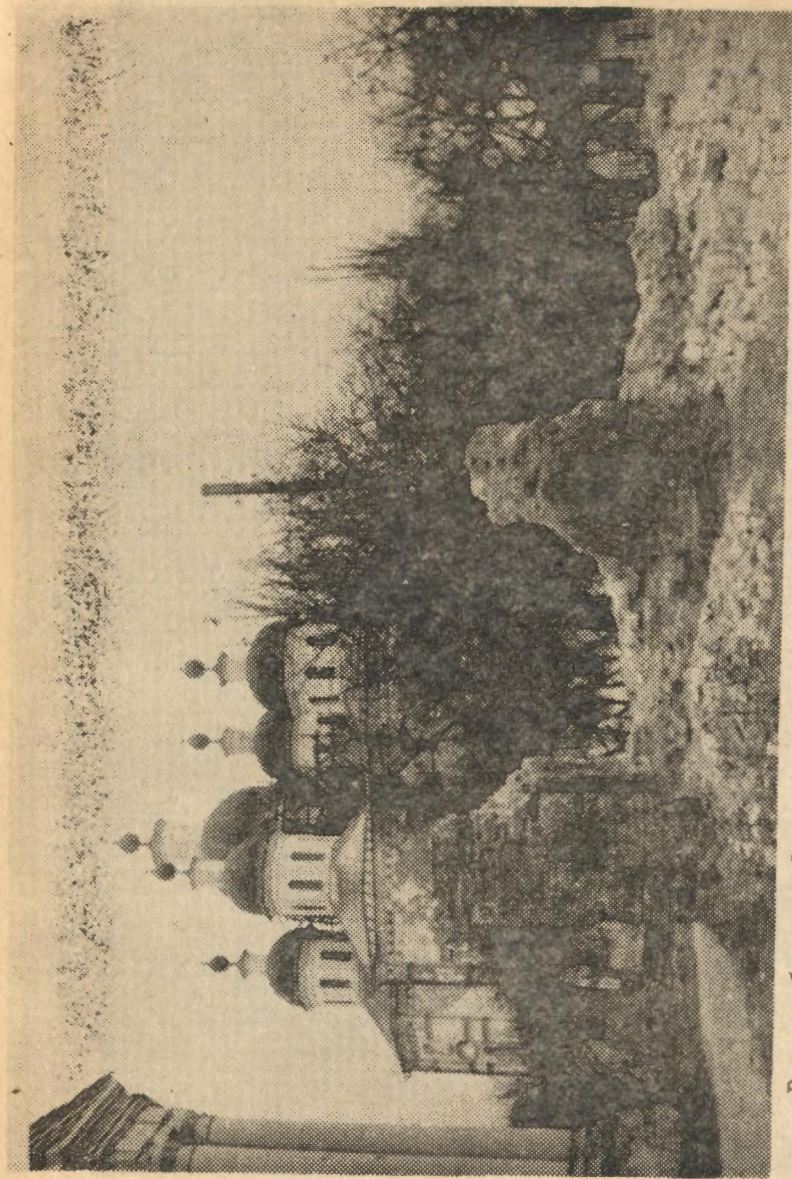
Загальний вигляд дзвіниці та собору монастиря. 1991 р.

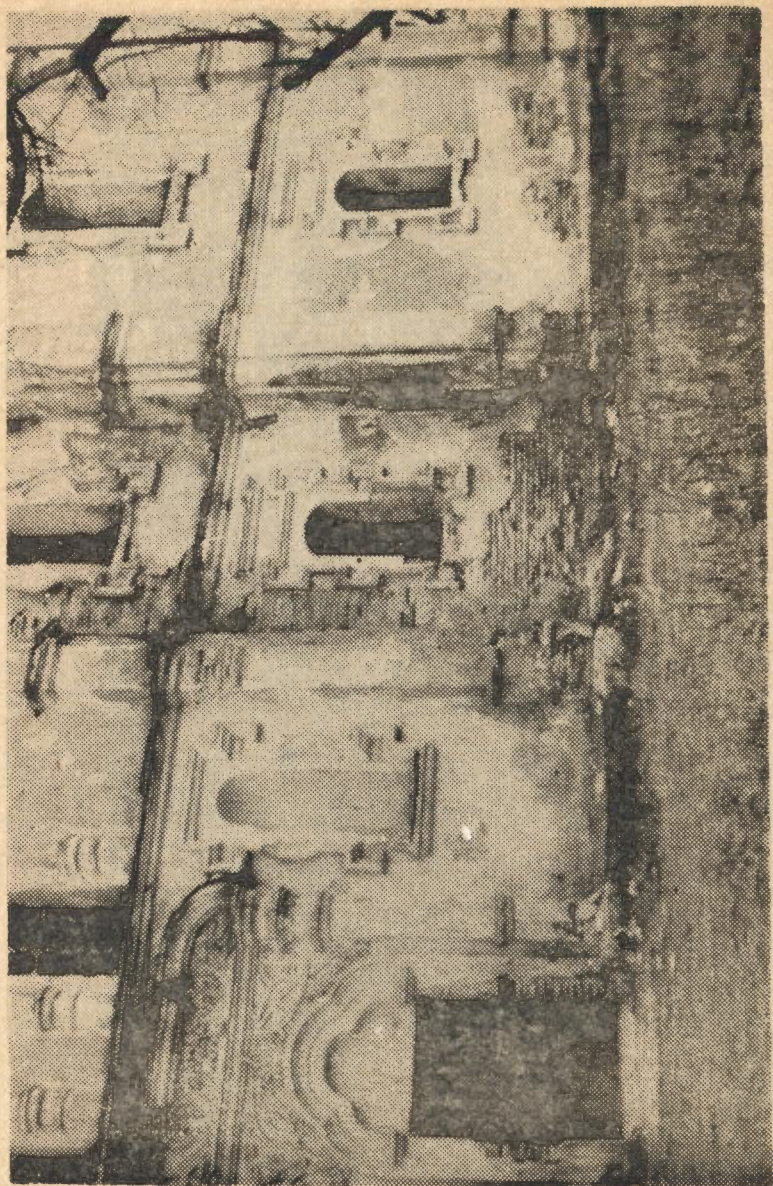
Сучасний вигляд собору монастиря. 1991 р.

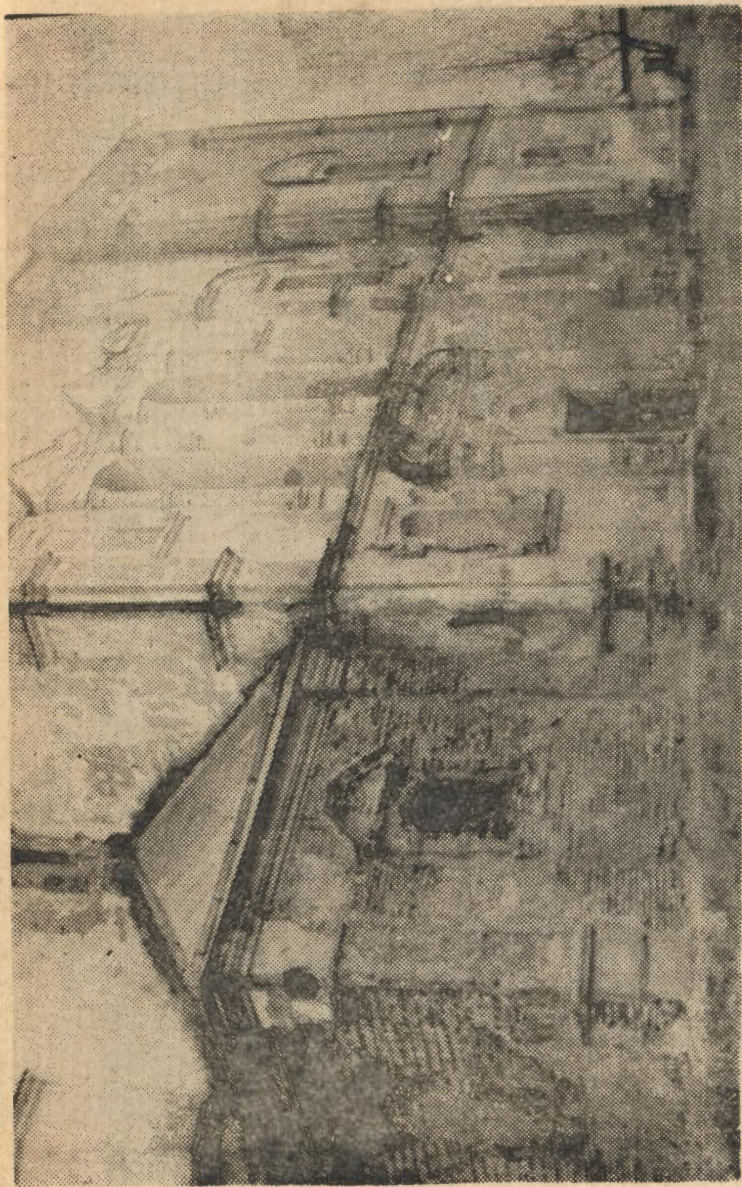
· Вигляд дзвіниці. Фрагмент. 1991 р.

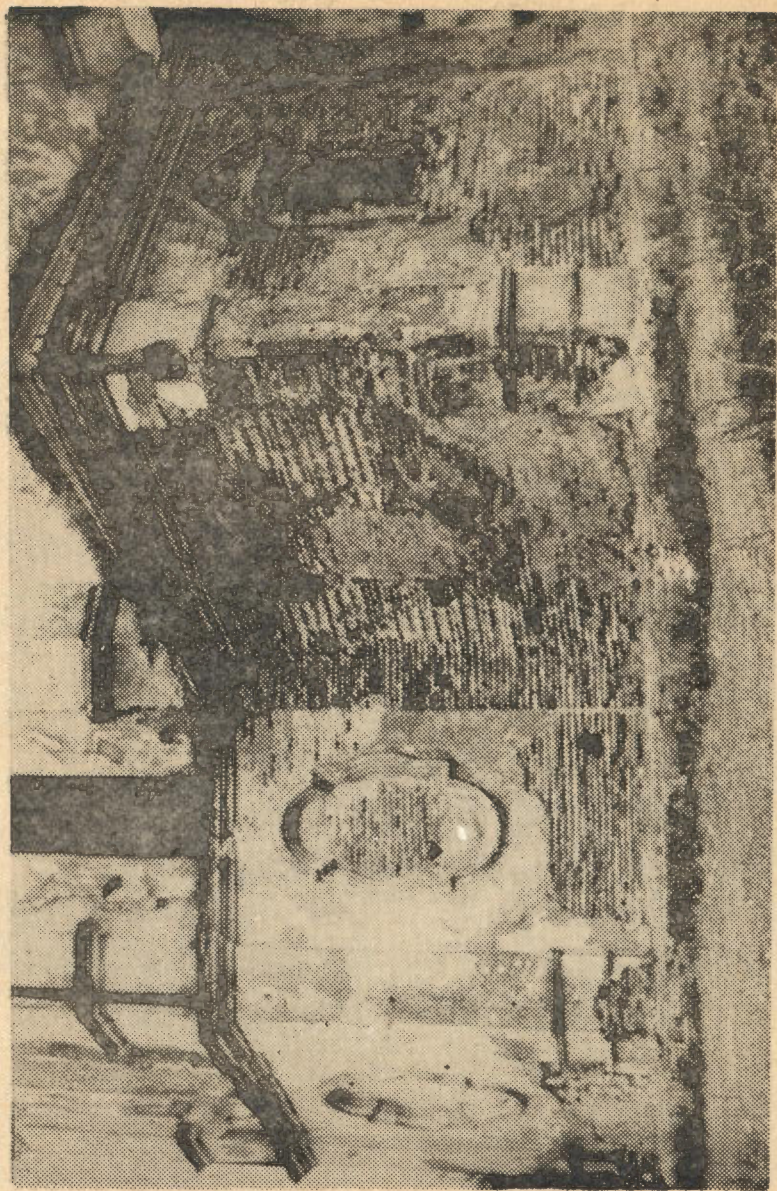
Вигляд собору та руїни воріт. 1991 р.

Сучасний вигляд собору монастиря. Фрагмент.

Сучасний вигляд собору монастиря. Фрагмент.

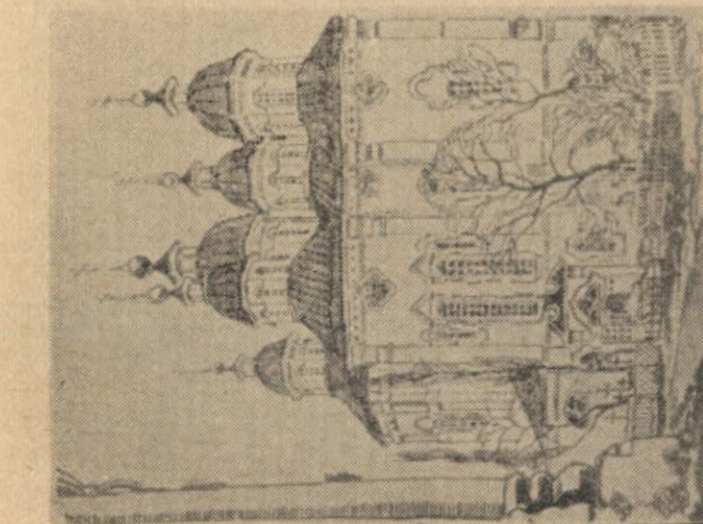
Сучасний вигляд собору монастиря. Фрагмент.

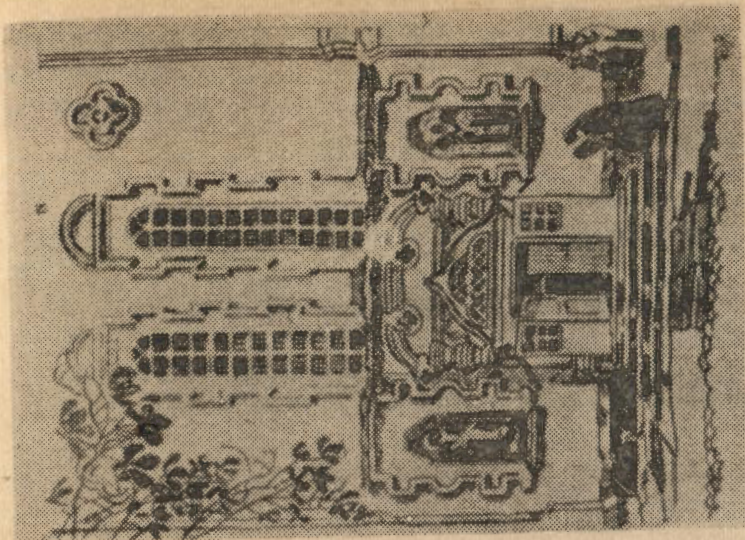
Бані (куполи) собору Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря. 1991 р.

Сампсоніівська церква (була приписана до Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря)
та братська могила російських воїнів на полі Полтавської битви. Початок XX ст.

Соборний храм. Вид від дзвіниці. 3
малюнка початку XX ст.

Портал собору. 3 малюнка початку
XX ст.

З М І С Т

	Стор.
Передмова	3
Унікальна пам'ятка історії та культури	6
I. Матеріали для історії монастирей Полтавської єпархії в XVII і XVIII століттях	23
Історические сведения о монастырях Полтавской епар- хии, представленные в Св. Синод преосвященными Киевским, Переяславским и Славянским в 1781—84 гг.	26
II. О Полтавском Крестовоздвиженском монастыре	38
III. Полтавский Крестовоздвиженский монастырь	47
IV. К истории Полтавского Крестовоздвиженского монастыря, — Архимандрит Феодосий, настоятель монастыря (1798—1811 гг.)	78
V. Крестовоздвиженский монастырь	84
Коментарі	104
Фотоілюстрації	125

Фото і фоторепродукції виготовив фотограф Державного архіву Полтавської області Г. В. Швидкий. Фоторепродукції виготовлено в основному за листівками, які зберігаються в колекції М. М. Маньківської, та з фотографій Н. М. Жартовської.

